

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2522-4700 (Print)
ISSN 2522-4719 (Online)

ЛЮДИНОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія «Філософія». Випуск 45

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

ISSN 2522-4700 (Print)
ISSN 2522-4719 (Online)

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 14 від 22.12.2022 р.)

Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б у галузі філософських наук (спеціальність 033 «Філософія») відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 5), зареєстровано у міжнародних наукометричних базах: Google Scholar, Research Bib, ICI World of Journals, Index Copernicus International (ICV 2017 = 56.65; ICV 2018 = 73.92; ICV 2019 = 59.69). Кожному опублікованому матеріалу присвоюється міжнародний цифровий ідентифікатор DOI (digital object identifier).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24075-13915 Р від 02.08.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Мови: українська, англійська, польська.

У збірнику публікуються статті з актуальних проблем філософського знання. Особливу увагу звернуто на антропологічні виміри історико-філософського процесу, освітньо-педагогічного простору, соціально-культурних проблем сучасності.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, а також тих, хто цікавиться проблемами філософії, історії філософії, світової і вітчизняної духовної культури.

Редакція журналу не несе відповідальності за зміст статей та може не поділяти думку автора.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія» / ред. кол. В. Бодак (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 45. 200 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2522-4700 (Print)
ISSN 2522-4719 (Online)

HUMAN STUDIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

Series of «Philosophy». Issue 45

Publishing House
"Helvetica"
2022

ISSN 2522-4700 (Print)
ISSN 2522-4719 (Online)

Recommended for printing
by Academic Council of Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University
(22 December 2022, Minutes № 14)

Human Studies. Series of «Philosophy» is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category B in the field of philosophical sciences (specialty 033 "Philosophy") according to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 dated 24.09.2020 (Annex 5), Google Scholar, Research Bib – Academic resource index, ICI World of Journals, Index Copernicus International (ICV 2017 = 56.65; ICV 2018 = 73.92; ICV 2019 = 59.69). Each published material is assigned an international numeric identifier DOI (digital object identifier).

The state registration of mass media: Certificate KB № 24075-13915 P of August 2, 2019.

Journal languages: Ukrainian, English, Polish.

This edition includes articles on the topical issues of philosophical knowledge. Particular attention is drawn to the anthropological dimensions of the historical-philosophical process, educational and pedagogical space and current socio-cultural problems.

For scientists, lecturers, postgraduates, students, as well as those who are interested in the problems of philosophy, history of philosophy, world and domestic spiritual culture.

The Editorial Board bears no responsibility for the content of the articles and may not share the author's opinion.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Human Studies. Series of «Philosophy» : a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Valentina Bodak (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House "Helvetica", 2022. Issue 45. 200 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45>.

РЕДАКЦІЙНИЙ ШТАТ

Головний редактор – Валентина Анатоліївна Бодак, доктор філософських наук, професор, ректор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна.

Відповідальний секретар – Олександр Анатолійович Ткаченко, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Григоровича Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна.

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ

Якуб Бартошевський, доктор габілітований, професор, проректор з питань науки, розвитку та міжнародного співробітництва Державної вищої професійної школи (м. Конін), Польща;

Володимир Степанович Возняк, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Григоровича Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна;

Степан Володимирович Возняк, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), Україна;

Анна Валеріївна Ільїна, кандидат мистецтвознавства, докторантка Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ), Україна;

Алла Анатоліївна Кравченко, доктор філософських наук, професор кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ), Україна;

Віра Володимирівна Лімонченко, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Григоровича Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна;

Анатолій Миколайович Малівський, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і соціології Дніпровський національний університет залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна – ДНУЗТ (Дніпро), Україна;

Наталія Григорівна Мозгова, доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ), Україна;

Людмила Григорівна Павлишин, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та суспільних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль), Україна;

Пшемислав Пачковський, доктор філософських наук, професор, директор Інституту філософії Жешувського університету (м. Жешув), Польща;

Вікторія Володимирівна Полюга, кандидат філософських наук, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна;

Надія Володимирівна Скотна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Григоровича Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна;

Марина Борисівна Столяр, доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії та культурології філологічного факультету Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (м. Чернігів), Україна;

Людмила Олександрівна Филипович, доктор філософських наук, професор, завідувачка відділу історії релігій та практичного релігієзнавства Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАНУ, (м. Київ), Україна;

Володимир Васильович Хміль, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії і соціології, Дніпровський національний університет залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна – ДНУЗТ (Дніпро), Україна;

Юлія Олександрівна Шабанова, доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії Національного гірничого університету (м. Дніпро), Україна;

Олег Михайлович Шепетяк, доктор філософських наук, доцент кафедри філософії Інституту суспільства Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ), Україна.

EDITORIAL BOARD

Editor in chief – Valentyna Bodak, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Rector, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine.

Executive secretary – Oleksandr Tkachenko, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine.

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

Jakub Bartoszewski, Habilitated Doctor, Professor, Vice-Rector for Science, Development and International Cooperation, State University of Applied Sciences (Konin), Poland;

Volodymyr Vozniak, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine;

Stepan Vozniak, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk), Ukraine;

Anna Ilyina, PhD in Art Criticism, Junior research fellow of the Department of the History of Foreign Philosophy, Hr. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS Ukraine (Kyiv), Ukraine;

Alla Kravchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Management Information and Analytical Activities and European Integration, National Pedagogical Drahomanov University (Kyiv), Ukraine;

Vira Limonchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine;

Anatolii Malivskiy, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Philosophical Sciences, Department of Philosophy and Sociology of Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan – DNURT (Dnepr), Ukraine;

Natalia Mozgova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, National Pedagogical Drahomanov University (Kyiv), Ukraine;

Lyudmila Pavlyshyn, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ternopil), Ukraine;

Przemyslaw Paczkowski, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Director of the Institute of Philosophy of the Rzeszow University (Rzeszow), Poland;

Viktoriia Poliuha, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Music Education and Conducting, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine;

Nadiya Skotna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine.

Maryna Stoliar, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Cultural Studies, Faculty of Philology of the T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium» (Chernihiv), Ukraine;

Lyudmyla Fylypovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Religions and Practical Religious Studies, Department of Religious Studies of the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv), Ukraine;

Volodymyr Khmil, Doctor of Philosophy, Professor, the Head of Department of Philosophy and Sociology of Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan – DNURT (Dnepr), Ukraine;

Yuliia Shabanova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, State Higher Educational Institution «National Mining University» (Dnepr), Ukraine;

Oleh Shepetyak, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy, Institute of Society of the Borys Hrinchenko Kyiv Institute (Kyiv), Ukraine.

ЗМІСТ

Бодак Валентина. Тенденції розвитку вищої освіти в Україні.....	13
Бондаревич Ірина. Філософські засади регуляції стресу (частина перша міждисциплінарного дослідження).....	25
Гуйван Петро. Пізнання часу людиною – основа філософського розуміння сутності речей.....	37
Дуцяк Ігор. Детермінанти явища брехливості в тоталітарних режимах.....	50
Карпань Ірина, Чернікова Наталія. Особливості соціально-філософського аналізу концепції сталого розвитку.....	61
Кубальський Олег. Актуалізація ролі наукової спільноти в українському соціально-турбулентному суспільстві в умовах війни та післявоєнної відбудови.....	76
Лімонченко Віра. Трагізм політики як особливого образу дії: перечитуючи Ранс'єра.....	89
Павлов Валерій. Духовність та її роль у житті людей.....	112
Петрова Людмила, Савченко Ольга, Брик Тетяна. Згуртованість військового підрозділу: соціально-філософський аспект.....	129
Савельєва Марина. Особливості міжкультурного діалогу Візантії і стародавньої Русі.....	148
Sokolovskyi Oleh. Polityka religijna instytucji parlamentaryzmu Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej: analiza filozoficzna.....	162
Федорова Ксенія. Медіа-антропологічні стратегії: «дивовижні хмари» та «антропотехногенез».....	179

Ткаченко Олександр. В пошуках зникаючої людяності
(рецензія на наукове видання: Гуманізм. Людина.
Людяність : матеріали XXXI-х міжнародних
людинознавчих філософських читань / ред. колегія:
В.С. Возняк (головний редактор) та інші. Дрогобич :
редакційно-видавничий відділ ДДПУ
імені Івана Франка, 2022. 227 с.).....190

CONTENTS

Bodak Valentina. Trends of development of higher education in Ukraine.....	13
Bondarevych Iryna. Philosophical basis of stress regulation (part one of the interdisciplinary research).....	25
Guyvan Petro. Human cognition of time is the basis of philosophical understanding of the essence of things.....	37
Dutsiak Ihor. Determinants of the phenomenon of deceitfulness in totalitarian regimes.....	50
Karpan Iryna, Chernikova Nataliia. Peculiarities of socio-philosophical analysis of the concept of sustainable development.....	61
Kubalskyi Oleh. Actualization of the role of the scientific community in the Ukrainian socio-turbulent society in the conditions of war and post-war recovery.....	76
Limonchenko Vira. The tragedy of politics as a particular form of action: re-reading Ranciere.....	89
Pavlov Valerii. Spirituality and its role in human life.....	112
Petrova Luidmyla, Savchenko Olga, Bryk Tetyana. Military unit cohesion: social and philosophical aspect.....	129
Savelieva Maryna. Features of intercultural dialogue of Byzantia and Ancient Rus.....	148
Sokolovskyi Oleh. Religious policy of the institutions of parliamentarism in Ukraine and the Republic of Poland: a philosophical analysis.....	162
Fedorova Kseniia. Media-anthropological strategies: “marvelous clouds” and “anthropo(techno)genesis”.....	179

Tkachenko Oleksandr. In search of vanishing humanity
(review of the scientific publication: Humanism. Man.
Humaneness: proceedings of the XXXI international human
philosophical readings / eds.: V.S. Vozniak (chief editor)
et al. Drohobych: the editorial-publishing department
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
2022, 227 pp.).....190

БОДАК Валентина – доктор філософських наук, професор кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська обл., Україна, індекс 82100 (bodakvalentyna@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0208-5282>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.1>

Бібліографічний опис статті: Бодак, В., (2022). Тенденції розвитку вищої освіти в Україні. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 45, 13–24, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.1>*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. *Метою статті є виявлення та обґрунтування тенденцій розвитку вищої освіти в сучасній Україні у часо-просторовому вимірі – єдності і протиріччї факторів і наслідків змін – до війни, під час російсько-української війни 2014 – 2022 років і в перспективі – у післявоєнний період відновлення і розбудови. **Методологія.** Для досягнення поставленої мети результативним є застосування цивілізаційного, особистісно орієнтованого підходів, методів філософського аналізу, принципу студентоцентризму, що дає можливість проаналізувати тенденції розвитку вищої освіти в часо-просторовому вимірі сучасної України; з'ясувати стратегічні особливості організації освітнього процесу у вищій школі в умовах війни та післявоєнний час. **Наукова новизна.** У статті розглянуто тенденції розвитку вищої освіти України з урахуванням політичної, економічної, соціальної перспективи післявоєнної розбудови та відновлення. **Висновки.** Тенденції розвитку вищої освіти в сучасній Україні визначені фундаментальними цінностями та принципами, до яких належать автономія закладу вищої освіти, академічна свобода, свобода у висловлюванні думок, виборі тем наукових досліджень, методології тощо. Основними тенденціями*

у розвитку вищої освіти сучасної України є адаптація принципу Відкритої науки у просторі вищої освіти України, розробка стратегії рееміграції як противага явищу наукової еміграції, збереження і розвиток людського потенціалу, модернізація професійної діяльності та розвитку науково-педагогічних працівників університету, організація дистанційного навчання, налагодження роботи осередків психологічної служби, залучення університетів у формах науково-дослідної роботи до процесів соціально-економічного відновлення, витіснення з простору української освіти і науки російського впливу тощо.

Ключові слова: вища освіта, тенденції розвитку, особистість, війна, післявоєнний період.

BODAK Valentina – Doctor of Philosophy Sciences, Professor at the Philosophy Department named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bodakvalentyna@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0208-5282>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.1>

To cite this article: Bodak, V., (2022). Tendentsii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini [Trends of development of higher education in Ukraine] *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia"* – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 45, 13–24, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.1>

TRENDS OF DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Summary. *The purpose of the article is to identify and substantiate the trends in the development of higher education in modern Ukraine in a time-space dimension – unity and conflicting factors and consequences of changes – before the war, during the russian-Ukrainian war of 2014–2022 and in the future – in the post-war period of recovery and development. Methodology.* To achieve the goal, it is effective to apply civilizational, personally oriented approaches, methods of philosophical analysis, the principle of student-centeredness, which makes it possible to analyze

*trends in the development of higher education in the time-space dimension of modern Ukraine; to find out the strategic features of the organization of the educational process in higher education in wartime and postwar times. **Scientific novelty.** The article examines the trends in the development of higher education in Ukraine, taking into account the political, economic, and social perspectives of post-war development and reconstruction. **Conclusions.** The trends in the development of higher education in modern Ukraine are determined by fundamental values and principles, which include the autonomy of the institution of higher education, academic freedom, freedom in expressing opinions, choosing the topics of scientific research, methodology, etc. The main trends in the development of higher education in modern Ukraine are the adaptation of the principle of Open Science in the space of higher education of Ukraine, the development of a re-emigration strategy as a counterbalance to the phenomenon of scientific emigration, the preservation and development of human potential, the modernization of the professional activity and development of scientific and pedagogical workers of the university, the organization of distance learning, the establishment of the work of psychological service centers, the involvement of universities in the forms of scientific research work in the processes of socio-economic recovery, the displacement of russian influence from the space of Ukrainian education and science, etc.*

Key words: *higher education, development trends, personality, war, post-war period.*

Постановка проблеми. Найвагомим чинником розвитку вищої освіти в Україні на сьогодні є перебіг подій російсько-української війни 2014–2022 років, широкомасштабна агресія росії 24 лютого 2022 року, що вимагає переформатування системи вищої освіти в цілому, роботи освітньої інституції в реаліях самоорганізації, самоуправління і впровадження змін відповідно до обставин і вимог воєнного стану; створення механізмів управління, безпеки, передачі інформації в екстремній ситуації; організації нових структур для захисту людини та спільноти; виникнення нових можливостей, шляхів розвитку особистості, обміну інформацією, набуття знань і життєво необхідних компетентностей як здатностей, професійної,

навчальної, науково-дослідної, волонтерської та інших видів діяльності.

Визначаючи тенденції у розвитку вищої освіти в Україні, ми розглядали досліджувану проблему, перш за все, у часо-просторовому вимірі – єдності і протиріччі факторів і наслідків змін до війни, під час російсько-української війни 2014 – 2022 років і в перспективі – у післявоєнний період відновлення і розбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення тенденцій розвитку вищої освіти в сучасній Україні є міжгалузевим і має бути вирішено в єдності теорії і практики на стику філософії, педагогіки, психології, соціології, політології та інших наук. У дослідженні проблеми враховано основні положення законодавчо-правових документів з питань розвитку освіти у вищій школі, зокрема «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» (опубліковано 14 квітня 2022 року), де визначено основні тенденції розвитку вищої освіти на сучасному етапі. Ці питання вивчали українські та зарубіжні філософи, педагоги, соціологи, управлінці: В. Бодак, О. Оржель, О. Петроє, Т. Саммут-Боннічі, Д. Галея та інш. Однак, проблема тенденцій розвитку української вищої освіти під час російсько-української війни 2014–2022 років та у післявоєнний час є недостатньо розробленою, що й обумовило вибір теми даної статті.

Метою статті є виявлення та обґрунтування тенденцій розвитку вищої освіти в сучасній Україні у часо-просторовому вимірі – єдності і протиріччі факторів і наслідків змін – до війни, під час російсько-української війни 2014–2022 років і в перспективі – у післявоєнний період відновлення і розбудови. У межах визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**: визначити чинники розвитку вищої освіти в сучасній Україні; визначити перспективні вектори у розвитку сучасної української вищої освіти в контексті світової.

Виклад матеріалу. Використовуючи загальноприйнятну методiku PEST-аналізу як елемент стратегічного вивчення впливу зовнішніх чинників на життєдіяльність університету, з'ясуємо перспективи його функціонування та розвитку в умовах війни та післявоєнний час. PEST-аналіз – це комплексний аналіз чотирьох груп чинників, початкові букви назв яких (аббревіація латиницею) визначили аббревіатуру назви методики: політичних

(P – political), економічних (E – economic), соціальних (S – social), технологічних (T – technological) (Sammut-Bonnici Tanya & Galea Devid, 2015).

Політичні чинники розвитку університету в умовах війни та перспективно – у післявоєнний час, перш за все, пов'язані із тривалістю війни, поверненням окупованих територій і відновленням соціально-економічного і людського ресурсу, посиленням євро інтеграційного вектора державного розвитку, повноправним членством України в ЄС і НАТО, інтеграцією української системи вищої освіти у європейський простір тощо.

Важливими економічними чинниками розвитку вищої освіти в Україні є руйнування інфраструктури освітньої галузі. Станом на 01 вересня 2022 року, за свідченням Генштабу ЗСУ, в Україні постраждали 2405 закладів освіти, з них 270 зруйновані повністю (Росія за все відповідь, 2022). Значною є втрата людського ресурсу, наукового потенціалу як наслідок зовнішньої міграції, так і внутрішнього переміщення осіб з окупованих територій та областей активних бойових дій, зростання рівня безробіття, повільні темпи в перебудові системи вищої освіти відповідно до обставин тощо.

Обставини війни обумовили зміни в аксіологічній сфері суспільства, трансформацію особистісної поведінки, ставлення до звичних проблем повсякденного життя та в довгостроковій перспективі, зокрема до кар'єри, професійного вибору та зростання в професії, здобуття вищої освіти в Україні чи за кордоном тощо. Ці та інші соціальні проблеми впливають на розвиток вищої освіти, зокрема визначають кількісні і якісні показники набору, матеріально-технічне забезпечення життєдіяльності закладу вищої освіти, зокрема сектору наукових досліджень, збереження персоналу, забезпечення вимоги щодо якості освіти тощо.

Серед технологічних чинників розвитку сучасної вищої освіти в Україні назвемо цивілізаційні вимоги підвищення рівня цифровізації, економічне використання енергоресурсів, оновлення змісту навчання, проблематики науково-дослідної роботи відповідно до викликів сьогодення, налагодження якомога ширшої міжнародної співпраці закладів вищої освіти тощо.

Варто зазначити, що тенденції у розвитку сучасної вищої освіти України названі чинники визначають у сукупності впливу.

Зокрема ми розглядали в причинно-наслідкових зв'язках обставин сьогодення адаптацію принципу Відкритої науки у просторі вищої освіти України, що сприяє інтеграції української дослідницької інфраструктури до європейських дослідницьких та е-інфраструктур та їх консорціумів, водночас в долученні до розбудови Європейської Хмари Відкритої Науки (Бодак, 2022). У перспективі розбудови вищої освіти у післявоєнний час парадигма Відкритої науки як нового підходу до наукового процесу повинна утвердитися в діяльності українських університетів, що сприятиме взаємодії суб'єктів національного та світового наукового простору, неакадемічного сектору в міждисциплінарних дослідженнях для розв'язання актуальних в Україні і світі соціальних, політичних, економічних, технологічних проблем.

В умовах війни та перспективи післявоєнної відбудови зруйнованої ворогом інфраструктури вища освіта впливає на національну безпеку країни, оскільки в процесі розробки науково-дослідних проблем, підготовки фахівців, здійснення виховного впливу забезпечує економічне зростання, конкурентоспроможність країни та спільноти, інформаційну безпеку, єдність та згуртованість нації, в освітньому просторі України і світу захищає глобальні інтереси держави тощо.

Саме тому важливою сьогодні є розробка стратегії реєміграції як противага явищу наукової еміграції, яка набула інтенсивності за час російсько-української війни 2014–2022 років. Тенденції у розвитку вищої освіти в Україні виявляють причетність освітніх інституцій до вирішення цих проблем. Для цього необхідно посилювати координацію наукових програм в інтеграції з освітніми закладами за кордоном, знаходити важелі заохочення для повернення на Батьківщину, формувати в студентів почуття причетності до тих подій, що відбуваються в Україні і світі, акцентувати виховну, дослідницьку увагу на проблемі збереження національних традицій, соціальних, морально-етичних цінностей. Очевидним є те, що політичні плани загарбника передбачають не лише захоплення території та виробничих ресурсів. Мета російської військової експансії полягає у знищенні української державності, відновленні практики радянського тоталітаризму, руйнації національної ідентичності на всіх рівнях її вияву тощо. Важливо пам'ятати, що у період війни та, у перспективі,

в повоєнний час саме цінності є світоглядними орієнтирами в житті спільноти, чинниками розбудови/відбудови вільного, демократичного суспільства. Таке розуміння орієнтує нас на проблему збереження і розвитку людського потенціалу, що значною мірою вирішується ресурсами освіти, зокрема вищої.

Особистісно орієнтований підхід в освіті утверджує принципи студентоцентризму, що в умовах війни та в перспективі післявоєнного часу визначає, зокрема, тенденції професійного розвитку науково-педагогічних працівників закладу вищої освіти, фахової підготовки студентів. Перехід навчання на дистанційну основу став вагомим чинником освітньої, науково-дослідної роботи викладачів та студентів в конкретизації правового забезпечення, організаційно-методичного, психологічного та особистісного розвитку. Модернізація професійної діяльності та розвитку науково-педагогічних працівників університету пов'язана з низкою змін та нововведень, зокрема: регламентація освітньої діяльності працівника університету розробкою відомчих та внутрішньо університетських нормативних і розпорядчих документів; вироблення механізму навчання студентів у просторі неформальної освіти; співпраця закладів вищої освіти, які тимчасово припинили освітній процес з причини окупації чи активних бойових дій та закладу у безпечному регіоні; організація дистанційного навчання, онлайн-консультацій, індивідуального, самостійного навчання тощо; забезпечення студентам і викладачам доступу до осередків психологічної служби з метою розвинути здатність психологічної саморегуляції і самодопомоги, надання психологічної допомоги і підтримки іншим людям у різноманітних ситуаціях, що виникають в умовах війни. Врахування настанов особистісно орієнтованої освіти в умовах війни дозволяє зберегти оптимізм та позитивну мотивацію в психологічному кліматі закладу вищої освіти, організувати освітній процес з урахуванням існуючих реалій, створити умови для можливості виконувати працівниками свої посадові обов'язки з вірою у перемогу і збереженням сил для відбудови в післявоєнний час.

Місія сучасного українського університету, який є осередком змін та вирішення низки проблем політичного, технологічного, екологічного, соціокультурного спрямування, полягає в сприянні сталому розвитку і вдосконаленню суспільства.

У перспективі процесів післявоєнного відновлення країни в освітньому просторі університетів та наукових установ вже сьогодні необхідно визначити масштаби руйнувань, матеріальні та психологічні травми, які отримало українське суспільство, окреслити завдання для відновлення та подальшої євроінтеграції, розробляти проблеми громадянської освіти, розвитку людського потенціалу, розподіленого лідерства, штучного інтелекту, викликів Industry 4.0. тощо. Університет як осередок інтегрованих міжпредметних/міжгалузевих знань, інноваційного розвитку фахових компетентностей у майбутніх вчителів, психологів, соціологів, реабілітологів та інших повинен створювати робочі, оперативні групи для участі в процесах соціально-економічних післявоєнних перетворень.

Як зазначає О. Оржель, участь університетів в процесах соціально-економічного відновлення поширить та пришвидшить процеси обміну знаннями між академічними та неакадемічними спільнотами; забезпечить донесення до фахових спільнот, промисловців, підприємців нових знань у вигляді теорій, технологій, технічних рішень, соціальних інновацій, фахових компетентностей, життєвих навичок тощо, що підштовхне інноваційний розвиток; дозволить перевіряти теорії та гіпотези практикою, вносити зміни та уточнення, вдосконалювати теорії та відхилити хибні ідеї та міркування, що позитивно позначиться на теоретичних/академічних знаннях та практиках їх застосування тощо. Дослідник переконаний, що такий напрям діяльності університетів сприятиме оновленню, підвищенню якості освіти та посиленню самих університетів, оскільки дозволить оновити, актуалізувати зміст освітніх програм та методики викладання і навчання; забезпечить можливість практики для студентів, надасть матеріал для проблемно орієнтованого та дослідницько орієнтованого навчання, кейсів, студентських проєктів; посилить взаємодію університетів і суспільства (*university-community engagement*), покращить репутацію національних університетів, збільшить їх шанси на виживання; дозволить реалізувати соціальну місію університетів щодо вдосконаленню суспільства тощо (Оржель., 2022).

Однією з найбільш актуальних тенденцій у розвитку вищої освіти є витіснення з українського освітнього простору і науки

російського впливу, що, як зазначає О. Петроє, сприяє прискоренню нашої інтеграції у європейський освітньо-дослідницький простір. В умовах війни перед українською освітою і наукою дослідниця виокремлює завдання щодо забезпечення наукового обґрунтування оперативно-стратегічних рішень для вирішення низки воєнних і цивільних питань, а також визначення детермінант розвитку освіти і науки в умовах війни та післявоєнний час. Вирішення цих завдань засноване на з'ясуванні особливостей функціонування української науки і, відповідно, освіти у взаємозв'язках із російською наукою у довоєнний період, в умовах російсько-української війни 2014 – 2022 років та перспективі розвитку незалежної, відкритої української науки в післявоєнний період (Петроє, 2022).

Після повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року російська наука та науковці справедливо зазнала санкцій – виключення із українського, європейського та світового дослідницького простору. Українські науковці звернулися до європейської та світової академічної спільноти з проханням припинити співпрацю з науковими установами, закладами освіти країни-агресора, з російськими вченими та освітянами. Важливим є заклик припинити членство представницьких інституцій росії у міжнародних галузевих організаціях; зупинити індексування їхніх наукових журналів, книг, матеріалів конференцій тощо у базах даних; виключити російських і білоруських вчених з наукових і редакційних рад міжнародних періодичних наукових видань; заборонити опублікування наукових праць російськими і білоруськими авторами у світових наукових виданнях; унеможливити доступ на території росії до інформаційних ресурсів; виключити заклади вищої освіти росії з міжнародних рейтингів закладів вищої освіти; заборонити участь російських вчених у наукових конгресах, симпозіумах, конференціях, круглих столах та інших наукових заходах; припинити та заборонити грантове фінансування проєктів наукових установ, закладів освіти, вчених та освітян росії тощо. Як висновує О. Петроє (2022), імплементація стандартів відповідальних досліджень та інновацій (Responsible Research and Innovation – RRI) та відкритої науки (Open Science – OS) відкриває можливості для звільнення української науки від

російського впливу та створює умови для прискорення її інтеграції у європейський та світовий дослідницький простір, посилення спроможності до якісного та ефективного виконання завдань наукового обґрунтування напрямів і шляхів забезпечення сталого розвитку українського суспільства, наукового забезпечення належного публічного врядування для перемоги України у війні з росією, розбудови ефективної та прогресивної дослідницької системи в науково-освітньому просторі України у повоєнний період (Петрос, 2022). Необхідно зазначити, що інтереси росії в українсько-російській науковій взаємодії та співпраці завжди виходили за межі суто наукових і мали ідеологічне спрямування, а саме: фінансування росією українських наукових проєктів, широке використання російської мови в науковому просторі України, популяризація російських вчених та їх напрацювань тощо. У протидії освітньої і наукової спільноти інтелектуальній експансії росії, яка безпосередньо пов'язана із військовим вторгненням, захопленням територій, геноцидом українського народу, порушенням безпеки в усьому світі, Кабінет Міністрів України дав доручення (від 27 лютого 2015 року № 275/1/1-15-ДСК) щодо обмеження спільних наукових проєктів з установами росії (однак до кінця 2020 року продовжувалася співпраця з Науковою електронною бібліотекою «eLIBRARY.RU» щодо включення видань до російського індексу наукового цитування (РІНЦ) та розміщення на сайті бібліотеки метаданих і архіву видань).

Висновки. Тенденції розвитку вищої освіти в сучасній Україні визначені фундаментальними цінностями та принципами, до яких належать автономія закладу вищої освіти, академічна свобода, свобода у висловлюванні думок, виборі тем наукових досліджень, методології тощо. На життєдіяльність українського університету як головної інституції вищої освіти, перспективи її функціонування та розвитку в умовах війни та післявоєнний час впливає низка факторів, які, відповідно до методики PEST-аналізу, доцільно конкретизувати політичними, економічними, соціальними та технологічними групами чинників. Основними тенденціями у розвитку вищої освіти сучасної України є зокрема: адаптація принципу Відкритої науки у просторі вищої освіти України, що сприяє інтеграції української

дослідницької інфраструктури до європейських дослідницьких та е-інфраструктур та їх консорціумів, водночас в долученні до розбудови Європейської Хмари Відкритої Науки; розробка стратегії реєміграції як противага явищу наукової еміграції, яка набула інтенсивності за час російсько-української війни 2014 – 2022 років; збереження і розвиток людського потенціалу, що значною мірою вирішується ресурсами освіти, зокрема вищої; модернізація професійної діяльності та розвитку науково-педагогічних працівників університету, яка пов'язана з низкою змін та нововведень, зокрема: регламентація освітньої діяльності працівника університету, вироблення механізму навчання студентів у просторі неформальної освіти; організація дистанційного навчання, налагодження роботи осередків психологічної служби тощо; залучення університетів у формах науково-дослідної роботи до процесів соціально-економічного відновлення; витіснення з простору української освіти і науки російського впливу тощо. Перспективою подальших досліджень є вивчення соціально-філософських аспектів проблеми реєміграції науково-педагогічних працівників та студентів в післявоєнний період розбудови вищої освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодак В. Методологічна основа євроінтеграції як стратегії розвитку вищої освіти в Україні. Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія» / ред. кол. Н. Скотна (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Спецвипуск. 13–23. doi:
2. Оржель О.Ю. Про роль вітчизняних університетів у відновленні України під час воєнного стану та по завершенні війни. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції у трьох томах. Т. 2. Київ: ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. 246 с.
3. Петрое О.М. Відповідальність і відкритість як детермінанти виходу вітчизняної науки з-під впливу «російського світу» та прискорення її інтеграції у європейський дослідницький простір. URL: https://lib.iitta.gov.ua/730934/1/Збірник%20тез_Том%20II.pdf.
4. Росія за все відповідь: скільки шкіл пошкоджені або зруйновані повністю внаслідок війни. Станом на 1 вересня 2022 року. URL: https://24tv.ua/education/skilki-shkil-poshkodzheni-zruynovani-povnistyuvnaslidok-viyini_n2149188.

5. Sammut-Bonnici Tanya & Galea Devid. PEST analysis. Wiley Encyclopedia of Management. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/257303449_PEST_Analysis.

REFERENCES

1. Bodak, V. (2022). Metodolohichna osnova yevrointehratsii yak stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini. [The methodological basis of European integration as a strategy for the development of higher education in Ukraine.] *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Special issue, 13–23*, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.spec.1> [Ukrainian].

2. Orzhel, O.Iu. (2022). Pro rol vitchyznianskykh universytetiv u vidnovlenni Ukrainy pid chas voiennoho stanu ta po zavershenni viiny. [About the role of domestic universities in the restoration of Ukraine during martial law and after the end of the war.]. *Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v post voiennyi period v Ukraini: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii u trokh tomakh. T. 2*. Kyiv: DZVO «UMO» NAPN Ukrainy. 246 s. [Ukrainian].

3. Petroie, O.M. (2022). Vidpovidalnist i vidkrytist yak determinanty vykhodu vitchyznianskoi nauky z-pid vplyvu «rosiiskoho svitu» ta pryskorennia yii intehratsii u yevropeyskyi doslidnytskyi prostir. [Responsibility and openness as determinants of the exit of domestic science from the influence of the «russian world» and acceleration of its integration into the European research space]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/730934/1/Zbirnyk%20tez_Tom%20II.pdf. [Ukrainian].

4. Rosiia za vse vidpovist: skilky shkil poshkodzheni abo zruinovani povnisti vnaslidok viiny. Stanom na 1 veresnia 2022 roku. [Russia will answer for everything: how many schools are damaged or completely destroyed as a result of the war. As of September 1, 2022]. URL: <https://24tv.ua/education/skilki-shkil-poshkodzheni-zruynovan> [Ukrainian].

5. Sammut-Bonnici Tanya & Galea Devid (2015). PEST analysis. Wiley Encyclopedia of Management. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/257303449_PEST_Analysis.

УДК 159.9.072.43-022.33

БОНДАРЕВИЧ Ірина – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Національний університет «Запорізька політехніка», 64, вул. Жуковського, м. Запоріжжя, Україна, індекс 69063 (bondarevych@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6711-8244>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.2>

Бібліографічний опис статті: Бондаревич, І., (2022). Філософські засади регуляції стресу (частина перша міждисциплінарного дослідження). *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 45, 25–36, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.2>

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ РЕГУЛЯЦІЇ СТРЕСУ (ЧАСТИНА ПЕРША МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Анотація. *Метою статті є аналіз анкетування учасників он-лайн курсу з керування стресовими станами, що присвячений дослідженню кореляції явищ психічного життя до морфологічного, функціонального, організаційного рівнів цілісності. Завданням дослідження є з'ясування контуру різних рівнів цілісності, наявного у відчуттях, сприйнятті та станах майбутніх учасників групового он-лайн курсу АБСР до початку проходження занять. На виконання вищезазначеного завдання було складено анкету з 17 запитань. Методологія міждисциплінарного дослідження включає: анкетування майбутніх учасників групового он-лайн курсу АБСР; параметричне порівняння відчуттів, сприйняття та станів респондентів окремо в межах кожного класифікаційного рівня цілісності (морфологічного, функціонального, організаційного) в першій частині дослідження, та перехресний аналіз вищезазначених рівнів цілісності в явищах психічного життя наших респондентів: відчуттях, сприйнятті, станах в другій частині дослідження. Наукова новизна дослідження полягає*

в застосуванні методу перехресного аналізу для з'ясування контурів нестачі морфологічної, функціональної і організаційної цілісності в форматах психічних явищ (відчуття, сприйняття, станів) для пошуку філософського інструментарію регуляції стресового стану. **Висновки.** З'ясовано, що виникнення стресового стану можна передбачити на стадії обмеженої чутливості щодо структури цілісності. Виявлено, що набуття нових можливостей (стану організаційної цілісності) більше залежить від змісту мотивацій, цінностей, світоглядних установок, ніж від якості її відчуття і сприйняття. Відібрано маркеристани перебування в структурі цілісності. Визначено зміст мисленевої роботи (робота з блоками, установками, шаблонами, цінностями, самокритикою, недовірою) як інструменту управління стресовим станом. З'ясовано, що процес осмислення власних цінностей та кореляція своїх мотивацій на покращення взаємодії дозволяє набувати досвід стану організаційної цілісності, який гарантовано захистить від стресу.

Ключові слова: рівні цілісності; регуляція стресових станів; саморегуляція; цінності; здоров'я.

BONDAREVYCH Iryna – Candidate of Philosophy Sciences, Associate professor at the Philosophy Department, Zaporizhzhia Polytechnic National University, 64, st. Zhukovskogo, Zaporizhzhia, Ukraine, postal code 69063 (bondarevych@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6711-8244>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.2>

To cite this article: Bondarevych, I., (2022). *Filosofski zasady rehuliatcii stresu (chastyna persha mizhdystsyplinarnoho doslidzhennia). [Philosophical basis of stress regulation (part one of the interdisciplinary research)]. Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45, 25–36, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.2>*

PHILOSOPHICAL BASIS OF STRESS REGULATION (PART ONE OF THE INTERDISCIPLINARY RESEARCH)

Summary. *The purpose of the article is to analyze the questionnaire survey of the participants of the online course on managing stress states, which is dedicated to the study of the correlation between the mental life phenomena and the morphological, functional, and organizational aspects of integrity. The task of the research is to find out the outline of different levels of integrity, which is (the outline) present in the feelings, perception and states of the future participants of ABSR online group course before the start of classes. To fulfill the above-mentioned task, a questionnaire with 17 questions was drawn up. The methodology of the interdisciplinary study includes: the procedure of surveying future participants of ABSR online group course; parametric comparison of the feelings, perception and states of respondents separately within each classification level of integrity (morphological, functional and organizational) at the first stage of the research, and cross-analysis of the above-mentioned levels of integrity in the mental life phenomena of our respondents: the feelings, perception, states at the second stage of the research. The scientific novelty of the study consists in the application of the cross-analysis method to clarify the contours of the lack of morphological, functional and organizational integrity in the formats of mental phenomena (feelings, perception, states) in order to find a philosophical toolkit to regulate a stressful state. Conclusions.* *It was found that the emergence of a stressful state can be predicted at the stage of limited sensitivity to the structure of integrity. It was revealed that the acquisition of new opportunities (a state of organizational integrity) depends more on the content of motivations, values, and worldviews than on the quality of feeling and perception of integrity. Selected state markers in the integrity structure. The content of mental work (work with blocks, settings, templates, values, self-criticism, mistrust) as a tool for managing a stressful state is defined. It was found that the process of understanding one's own values and linking one's motivations to improving interaction allows one to gain experience in the state of organizational integrity, which is guaranteed to protect against stress.*

Key words: *levels of integrity; regulation of stressful states; self-regulation; values; health.*

Актуальність проблеми. Феномен стресу досліджують психологи, лікарі, соціологи, педагоги і міждисциплінарні дискусії виявили себе ефективними в пошуку різноманітних способів управління стресовими станами. Розширення горизонту міждисциплінарної взаємодії за рахунок філософських досліджень дозволяє поринути в сутність стресових станів і винайти відповідні способи їх регуляції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Філософію і психологію в своїх дослідженнях плідно поєднував В. Франкл (Франкл,2020), фундуючи цілепокладання з допомогою життєвих сенсів. Психолог зазначав, що запропонований ним метод логотерапії є не стільки (психологічною) технікою, скільки філософією. Також філософський аспект наявний і в техніці біоенергетики О. Лоуена, що ґрунтується на фізичній, психологічній, енергетичній, духовній концепції людини (Лоуен,1998). Доктор медицини Г. Гаас (Гаас,2022) використовуює екзистенціал Свободи як принцип антистресової терапії. Автор даної статті також має досвід філософського дослідження феномену пам'яті тіла, в результаті якого було висвітлено антропологічний процес «свідомої комеморації» (Bondarevych,2021).

Визначення мети та основних завдань дослідження метою статті є аналіз філософської частини міждисциплінарного дослідження феномену стресу (Бондаревич&Бородулькіна,2022). Завдання он-лайн анкетування учасників он-лайн курсу АБСР з управління стресом, яке проводилось у січні 2022р., полягало в з'ясуванні ступеню цілісності, наявного у їх відчуттях, сприйнятті та станах до початку проходження занять. Методологічною основою формування анкети стало вимірювання і параметричне порівняння відчуття, сприйняття та станів респондентів до морфологічного, функціонального, організаційного рівнів цілісності. В питаннях анкети було використано концепт «здоров'я» з огляду на його можливості презентувати феномен цілісності системи людина-світ. Анкета складалась з 17 запитань.

Виклад основного матеріалу дослідження Гіпотеза дослідження полягала в тому, що люди, які потребують антистресової терапії мають нестачу цілісності. Анкетування передбачало виявити морфологічні, функціональні, організаційні контури цієї нестачі у відчуттях, сприйнятті і станах респондентів.

Аналіз відповідей 49 респондентів (питання 2,9,11,17) стосовно морфологічної цілісності. В **питанні 1** (Як поводиться і виглядає здорова людина?) за допомогою концепту «здоров'я» висвітлюємо контури сприйняття морфологічної (структурної) цілісності людини і світу. Виявлено, що 89,2% описових характеристик гармонії здоров'я належить безпосередньо людині: 30,6% відповідей стосуються певного стану психо-фізичної природи людини; 18,6% відповідей про душевні властивості (радість, веселість, гумор) та позитивність; 18,6% відповідей про енергійність, динамічність, ресурсність; 12% відповідей про її красу, рівновагу, впевненість. А масова доля феноменів, що виводять людину за власні межі, окреслюють зовнішні контури феномену здоров'я (уважність до оточуючого світу та любов до праці) складає тільки 10,8%. **Питання 2** (З яким внутрішнім станом асоціюється у вас здоров'я?) відкрило психоемоційний портрет здоров'я: стійкість – 27,3% (спокій, рівновага, гнучкість); цілісність – 20,1% (інтерес до світу, гармонія, самокерування, щастя, благополуччя, слово відповідає дії); світло 19,9% (радість, сердешне тепло, тиша); сила – 10,9% (наснага, рухливість, впевненість, бадьорість, азарт, авантюризм, задоволення, відчуття себе в собі, наповненість). Притому частіше згадуваними станами (психоемоційними маркерами) є радість – 14%, спокій – 11,1%, енергія – 10,4%. Психоемоційний портрет здоров'я (стійкість, ввічливість, світло, сила) являє собою досвід стану належності наших респондентів до структури цілісності. **Питання 9** (Наскільки ви відчуваєте єдність з оточуючим світом?) засвідчує, що певною мірою структура цілісності наявна у відчуттях практично всіх респондентів: слабо – 4%, середньо – 18,3%, сильно – 73,4%. **Питання 11** (Що вам заважає відчувати більш щільну єдність із оточуючим світом?) про перебування в стані морфологічної цілісності. Відчувають утруднення із знаходженням в стані цілісності внаслідок впливу «зовнішніх факторів» (соціальна агресія, модель виживання, залежність, пандемія) 9,4% респондентів. Ще 9,4% відповіли «не знаю/ не міркував». Решта 81,2% відповідей, щодо утруднення з боку внутрішніх факторів, ми класифікували як напрямки самовдосконалення: мисленева робота – 22,8% (блоки, установки, шаблони – 15,2%, самокритика -1,9%, недовіра – 5,7%), психологічна робота – 38%

(страхи, хвилювання – 11,4%, напруга – 11,4%, протест -5,7% несила -9,5%), практичний досвід – 32,3% (відсутність знань і досвіду 7,6%, недостатній контакт із тілом 11,4%, підвищена чутливість 13,3%) і робота з цінностями – 7,6%. **Питання 17** (Чи вважаєте ви, що здоров'я людини пов'язане із здоров'ям Планети?) перевіряє сприйняття структури цілісності Планетарного рівня. Відповіді розділились на категорії: «звісно так» – 40,9%, «так» – 57% «ні» – 2,1%. Категорія «звісно так» разом із категорією «так» складає 97,9%. Високий відсоток сприйняття структури цілісності не обумовлює участь у функціональних зв'язках. Ілюстрацією такої розбіжності у відсотках є фактична екологічна ситуація в світі (начебто розуміємо, але не змінюємо).

Аналіз відповідей 49 респондентів на питання № 3,5,8,13-16 стосовно функціональної цілісності. **Питання 3** (Як саме оточуюче середовище впливає на здоров'я?) розкриває відчуття функціональної цілісності у наших респондентів. Амбівалентні відповіді (і «позитивно» і «негативно») надали 79% учасників (вони відчувають функціональні зв'язки цілісності доволі повно). Учасники, які відповіли лише «негативно» (21%) таких відчуттів не мають. В цілому, 24% відчувають фізичний і емоційний зв'язок; 8% – інформаційний; 6% – енергетичний. Про духовний вплив не йдеться. **Питання 5** (Чи впливають космічні фактори на здоров'я людини. Як саме?) перевіряє відчуття взаємодії Планетарного масштабу. Відсотки відповідей «ні» – 5,4% і «не знаю», «недостатньо розпізнаю», «можливо», «непевний» – 14,2% співпадають з відсотком тих, хто не відчуває функціональних зв'язків цілісності (питання 3). Якість впливу в межах діади «позитивно-негативно», визначили 23,6%, те, що ми вписані в космічні ритми (місячні цикли, рух планет, пори року, метеозміни, сонячні бурі) зазначили 36,8% респондентів. Конкретні приклади впливів надала майже третина респондентів – 30,7%: фізіологічний – 8,1%, емоційний – 8,1%, психічний – 8,1%, енергетичний – 4,5%, духовний – 0,9%. Самі рівні і їх відсоткова доля такі ж як і в питанні 3. Якість і відсоток відчуттів функціональної взаємодії відповідні якості і відсотку відчуттів структури цілісності. **Питання 8** (Наскільки ви вважаєте можливим впливати через свій настрій розуму на оточуючий світ?) відкриває наявний горизонт взаємодій і функціональні

зв'язки цілісності. Вплив слабкий – 6%, вплив середній – 12%, вплив сильний – 80%. Переважна кількість респондентів (92%) надає конкретний приклад такого впливу як епізод функціональної цілісності із середовищем. **Питання 13-16** (Як часто за останні два місяці ви знаходились в стані незадоволення, сперечання, боротьби, агресивного гнівлення через крик) вимірюють психічну напругу учасників. Міра напруги засвідчує відсутність стану функціональної взаємодії із цілісністю.

Стан невдоволення: рідко – 34,6%, не дуже часто – 40,8%, часто – 24,5%.

Стан сперечання: рідко – 69,4%, не дуже часто – 16,3%, часто – 14,3%.

Стан боротьби: рідко – 61,3%, не дуже часто – 26,5%, часто – 12,2%.

Стан агресивного гнівлення через крик: рідко – 81,7%, не дуже часто – 12,2%, часто – 6,1%. По мірі обтяження психічного стану від невдоволення до крику зростає відсоток тих, хто знаходиться в ньому рідко (від 34,6% до 81,7%). Відповіді «не дуже часто» і «часто» поєднаємо в категорію «практикуючі негативні психічні стани». Тоді стан невдоволення практикують 65,5% учасників; стан сперечання – 38,6%; стан боротьби – 38,7%; стан відкритого гнівлення – 18,3%, що проливає світло на сучасну ситуацію нестачі функціональних потужностей цілісності, яка, по суті, і є стресом. Навіть невдоволення, як найменша напруга, є маркером відсутності стану функціональної цілісності. Тож, більш-менш відкритою до заглиблення у функціональну взаємодію із цілісністю виявляється 1/3 респондентів, які констатували своє невдоволення як рідкісне явище.

Аналіз відповідей 49 респондентів на питання № 4,6,7,10,12 стосовно організаційної цілісності. **Питання 4** (Як ви відчуваєте наскільки ви самі впливаєте на своє здоров'я?) характеризує відчуття власної організаційної спроможності. Майже 40% респондентів оцінюють можливість свого впливу на 50%-70%. Притому практично 49% заявили, що їх можливість обраховується дуже високо (на 80%-90%). **Питання 6** (Як ви оцінюєте силу впливу (за шкалою) космічних факторів на ваше здоров'я?) про відчуття організаційних потужностей цілісності. Слабкий – 14,3%, середній вплив – 53,4%, сильний вплив – 32,3% усіх

опитаних. Порівняльний аналіз виглядає таким чином. Слабкий вплив у відповідях на питання 4 і 6 відповідно 2% і 14%, що свідчить про чуттєву ввімкненість наших респондентів в організаційний простір цілісності (все впливає на все). Тож, переважна більшість респондентів у відчуттях відкрита до організаційної цілісності. **Питання 7** (Які явища оточуючого світу ви використовуєте на підтримку свого здоров'я?) відкриває наявний досвід стану організаційної цілісності у наших респондентів. Утруднення виявлено у 5% відповідей. Решта засвідчили використання стихій і елементів: природні ритми – 8,3%; стихії (вітер, море, сонце, ґрунт) і кольори, пахощі, звуки – 53,3%; чиста і здорова природна їжа – 21,6%; краса – 11,6%. Серед каналів взаємодії більшість респондентів називали споглядання, милування. Менша кількість респондентів згадували знаходження в спільному просторі, вдвічі менше називали безпосереднє спілкування з тваринами й людьми. Тож, фізичне і психічне залучення в природний світ виявлено більш дієвим інструментом набуття досвіду організаційної цілісності. **Питання 10** (Якщо ваша єдність з оточуючим світом була б ще щільнішою, які б нові можливості у вас би з'явилися?) дозволяє зазирнути в перспективи організаційної цілісності. Майже всі респонденти (96%) передбачають нові можливості як результат стану більш щільної єдності з оточуючим світом. Класифіковано мотивації їх отримання: для саморозвитку; для впливу на зовнішній світ; для покращення взаємодії зі світом. Очевидно, що тільки останній варіант однозначно відповідає парадигмі цілісності. Перший варіант – мотивація саморозвитку (48,2%) не є інформативним, адже саморозвиток може бути і з егоїстичною метою. Мотивація для себе (нові способи самовираження, матеріалізація свого потенціалу, одухотворення, що проявляються як спокій, довіра, свобода, безпека, енергія, вмирення, надвідчуття і надбачення, власна необмеженість тощо) є егоїстичною. Мотивація впливу на оточуючий світ (гармонійного творення в світі та виправлення останнього – 13,1%) демонструє позицію далеку від фактичного стану єдності із світом і свідчить про затребуваність інструменту впливу. Сприятимуть організаційній цілісності мотивації покращення якості взаємодії людини зі світом (лікувати себе і світ, вищий ступінь порозуміння із людьми, брати і давати,

можливість любові, гармонійна ефективна взаємодія в цілому, вчування людства і ієрархій найвищого порядку тощо – 38,7%). Таким чином, близько 40% респондентів мають всі шанси ефективно ущільнити цілісність із світом, адже їх ціннісна база ґрунтується на відповідному самій цілісності розумінні свого місця в світі і свого призначення. **Питання 12** (Чи займаєтесь ви фізкультурою, маєте здорове харчування? Як що так – ви робите це для свого здоров'я чи для зовнішнього вигляду?) вирішує дві задачі. Вольове зусилля, що передбачає позитивну відповідь на перше запитання, засвідчує сприйняття організаційної цілісності, а друга частина запитання виявляє досвід стану організаційної цілісності. Майже третина респондентів (28,5%) не реалізує свою волю, не сприймає і не знаходиться в стані організаційної цілісності. Практично половина учасників (46,6%), з тих, що реалізують своє волевиявлення, роблять це виключно для себе, тому не знаходяться в стані організаційної цілісності. Найближчими до стану цілісності є 24,9% усіх учасників (розуміють, що їх зусилля спрацьовують і на зовнішній вигляд, і на користь власному здоров'ю). Їх збільшення можливе або за рахунок зміцнення волі (повернення собі сили), або за рахунок подолання егоїзму, концентрації на собі (знову таки робота із цінностями).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Виявлено такі контури нестачі морфологічного, функціонального організаційного рівнів цілісності.

1. Структура цілісності (її морфологічний рівень) сповна не усвідомлюється нашими респондентами (89,2% її характеристик стосується виключно внутрішнього світу людини). Хоча у відчуттях, як і в сприйнятті, структура цілісності присутня майже стовідсотково тільки на психофізичному рівні, тому не відбувається її матеріалізація у таких же високих відсотках в досвід стану в структурі цілісності. Виявлено тільки 10,8% респондентів, що мають досвід стану морфологічної цілісності зі світом. Одночасне перебування в радості, в спокої, з енергією маркують стан присутності в структурі цілісності.

2. Відсоток відчуття функціональних взаємодій є високим на психо-фізичному рівні, але це не стосується інформаційного, енергетичного, емоційного рівнів. Духовний рівень взаємодії не

згадується. Відсоток сприйняття інформаційної і енергетичної взаємодії є низьким у переважній більшості респондентів (більшість фокусується на психо-фізичному аспекті). П'ята частина всіх респондентів взагалі не відчуває будь-якого функціонального зв'язку, що однозначно вказує на їх стресовий стан. Досвід стану функціональної цілісності у наших респондентів визначаємо епізодичним.

3. Організаційна цілісність – це фундамент подальшого розвитку, самоорганізації, вимір набуття додаткових можливостей. Присутність наших респондентів на рівні відчуттів в просторі організації нових можливостей доволі висока – 85-95%. Але це не відсотки відчуття самих можливостей. Присутність в просторі можливостей трансформується у відчуття самих можливостей за умови певних смислових мотивацій. Якщо ввімкненість у простір взаємних впливів відбувається з егоїстичною метою, то нарощуються руйнівні тенденції: мотивації егоїстичної якості не тільки не дозволяють отримувати нові можливості, а й нівелюють результат відчуття і сприйняття тонких рівнів. Ввімкненість у простір взаємних впливів з егоїстичною метою тільки нарощує руйнівні тенденції, однією з яких і є стрес. Формування організаційної цілісності, розпаковування її творчого потенціалу у вигляді нових здібностей відбувається за наявності мотивації на кшталт «поліпшення взаємодії». Умовою набуття стану організаційної цілісності є відповідність власних думок до власних слів; своїх слів до своїх дій; своїх дій до сутності різного роду структур (соціальних, природних, планетарних тощо) цілісності. Наведені контури нестачі цілісності на різних рівнях потребують подальшого опрацювання, яке буде продовжене автором у наступних публікаціях.

Подяка. Дослідження проведено на запит одного з авторів програми «Базовий курс з управління стресом АБСР» – Теодора Хундхаммера, сертифікованого лікувального евритміста, засновника он-лайн платформи www.eurhythm4you.com, за підтримки Perseus Research Association (Швейцарія) <https://www.perseus-forschung.org/team>. Автор статті висловлює щире подяку співавтору курсу АБСР Гаральду Гаасу, ведучій групового он-лайн курсу АБСР Анастасії Боковець за сприяння організації міжнародного наукового дослідження. Особливу вдячність за

співпрацю і набутий досвід міждисциплінарного дослідження автор статті висловлює канд. психол. н., доц. Бородулькіній Т. О. а також учасникам групового он-лайн курсу АБСР за кропітку роботу над запропонованими нами запитаннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bondarevych I. Anthropological Dimension of Commemorative Practices: The Phenomenon of Bodily Memory. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2021. No.19. p. 41-51. DOI: https://doi.org/10.13128/Phe_Mi-20119

2. Бондаревич І., Бородулькіна Т. Організація та методичне забезпечення дослідження ефективності групового он-лайн курсу з подолання стресів АБСР. *Актуальні проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. тез Міжнародної наук.-практ. конф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 6-10.

3. Гаас Г. Лекція «Тривога і стрес на шляху до свободи». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Q1hlSgRTUOc&t=32s> (дата звернення 21.10.22р.)

4. Гаас Г. Програма стресу та АБСР – передумови та явища стресової реакції, баланс із вправами. *Актуальні проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. тез Міжнародної наук.-практ. конф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 127-133.

5. Лоуэн А. Биоэнергетика. Революционная терапия, которая использует язык тела для лечения проблем разума / пер. с англ. В.П. Смолова. Санкт-Петербург: Ювента, 1998. 382 с.

6. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. О. Замоїської. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2020. 160 с.

7. Шарден П.Т. Феномен человека / пер. с франц. В.Ю. Кузнецова. Москва: АСТ, 2002. 553 с.

8. Хундхаммер Т. Евритмічні вправи як основа програми з подолання стресів АБСР. *Актуальні проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. тез Міжнародної наук.-практ. конф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=QUJLP7SDpC4&t=16s> (дата звернення 21.10.22)

REFERENCES

1. Bondarevych I. (2021) Anthropological Dimension of Commemorative Practices: The Phenomenon of Bodily Memory. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 19, 41-51. doi: https://doi.org/10.13128/Phe_Mi-20119

2. Bondarevych I., Boroduljkina T.(2022). Orghanizacija ta metodychne zabezpechennja doslidzhenja efektyvnosti ghrupovogho on-lajn kursu z

podolannya stresiv ABSR [Organization and methodical support of the study of the effectiveness of the group online course on overcoming the stress of ABSR] *Aktualjni problemy ekstremalnoji ta kryzovoji psykhologhiji: zb. tez Mizhnarodnoji nauk.-prakt. konf. – Actual problems of extreme and crisis psychology* (p.6-10). Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].

3. Frankl V. (2020). *Ljudyna u poshukakh spravzhnjogho sensu. Psykhologh u konctabori [Man in search of true meaning. A psychologist in a concentration camp]*. (O. Zamojskoi Trans.). In O. Zamojska (Ed.) Kharkiv: Knyzhkovyj klub «Klub simejnogho dozvillja» [in Ukrainian].

4. Ghaas Gh. (2022). *Lekcija «Tryvogha i stres na shljakhu do svobody» [Anxiety and stress on the way to freedom]*. Retrieved October, 21 2022 from: <https://www.youtube.com/watch?v=Q1hlSgRTUOc&t=32s> [in Ukrainian].

5. Haas H. (2022) Stres ta prohrama ABSR – peredumovy ta javyshha stresovoji reakciji, balans iz vpravamy [Stress and the ABSR program – prerequisites and phenomenon of stress reaction, balance with exercises]. *Aktualjni problemy ekstremalnoji ta kryzovoji psykhologhiji zb. tez Mizhnarodnoji nauk.-prakt. konf. – Actual problems of extreme and crisis psychology* (p.p. 127-133). Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

6. Khundkhammer T. (2022) Evrytmichni vpravy jak osnova prohramy z podolannya stresiv ABSR [Eurythmic exercises as the basis of the ABSR stress management program]. *Aktualjni problemy ekstremalnoji ta kryzovoji psykhologhiji zb. tez Mizhnarodnoji nauk.-prakt. konf. – Actual problems of extreme and crisis psychology*: Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Retrieved October, 21 2022 from: <https://www.youtube.com/watch?v=QUJLP7SDpC4&t=16s> [in Ukrainian].

7. Loujen A. (1998). *Biojenergetika. Revoljucionnaja terapija, kotoraja ispol'zuet jazyk tela dlja lechenija problem razuma [Bioenergetics. A revolutionary therapy that uses body language to treat mental problems]* (V. Smolova, Trans.). In V. Smolova (Ed.). Sankt-Peterburg: Juventa [in Russian].

8. Sharden P.T. (2002). *Fenomen cheloveka [Human phenomenon]* (V. Kuznetcov, Trans.). In V. Kuznetcov (Ed). Moskva: AST [in Russian].

УДК 1.125 Філософія

ГУЙВАН Петро – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, докторант, Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, 27, вул. Соборності, м. Полтава індекс 36000 (lawjur10@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.3>

Бібліографічний опис статті: Гуйван, П., (2022). Пізнання часу людиною – основа філософського розуміння сутності речей. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 45, 37–49*, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.3>

ПІЗНАННЯ ЧАСУ ЛЮДИНОЮ – ОСНОВА ФІЛОСОФСЬКОГО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ РЕЧЕЙ

Анотація. Дана стаття присвячена науковому вивченню питання про рух суспільних явищ у просторі і часі. Наголошується, що час у людському сприйнятті є тим явищем, яке характеризується особливістю сприйняття як фактор, що обумовлює тимчасовість нашого перебування на землі, це той показник, який будь-яких суспільних відносин. Доводиться, що це значною мірою спричинено особливим положенням спостерігача досліджуваного явища: людина не знаходиться ззовні певних діянь, що відбуваються у просторі, а разом з ними, незалежно від того, є конкретний суб'єкт їхнім учасником, чи ні, переміщується у часовому вимірі. Досліджена Кантівська теорія про уявність часу та про те, що сплив часу не є реальним процесом, а представляє собою ілюзію людського розуму. Також проаналізовано окремі чинники інших наукових теорій, що характеризують простір і час як об'єктивні явища. Визначено, що час є властивістю самого буття, його онтологічним атрибутом, якщо об'єкт переміщується у просторі, то він, безумовно, також переміщується у часі. Наголошується, що через визначення сутності таких категорій, як простір і час, відбувається пізнання світу. Простір є формою, в межах якої

відбувається взаємодія конкретних матеріальних явищ. Тоді як час – то зміст подібних взаємозв'язків вказаних об'єктів. Відмічено, що дослідження темпоральних властивостей історично відбувалося в межах уявлень про час як абсолютне, однорідне явище, що має різні параметри в усіх точках простору. Час є нерівномірним, багатонаправленим, багатомірним та залежить від властивостей системи обліку і руху матерії. Оцінено вчення про час як послідовність та зміну станів об'єкта. Минулого вже немає, а те, що становило його сутність, мало історичне значення, входить до складу нинішнього. Саме і такій іпостасі існує минуле у сучасному. Досліджено теоретичне співвідношення трьох часових суперпозицій: минуле, сучасне і майбутнє. Наголошується, що нинішнє і майбутнє продукується сучасним періодом. В цьому контексті надається модель темпорального уявлення сучасного, як не просто абстракції, а періоду. має об'єктивні підґрунтя у дискретній природі матеріального світу.

Ключові слова: пізнання часу, темпоральні фактори, темпоральні прояви.

GUYVAN Petro – Candidate of Law, Honored Lawyer of Ukraine. Doctoral student, Institute of State and Law named after V. M. Koretsky of National Academy of Sciences of Ukraine, 27, Sobornosti St., Poltava postal code 36000 (lawjur10@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.3>

To cite this article: Guyvan, P., (2022). Piznannia chasu liudynoiu – osnova filosofskoho rozuminnia sutnosti rechei [Human cognition of time is the basis of philosophical understanding of the essence of things]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia"* – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45, 37–49, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.3>

HUMAN COGNITION OF TIME IS THE BASIS OF PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE ESSENCE OF THINGS

Summary. This article is devoted to the scientific study of the movement of social phenomena in space and time. It is emphasized that time in human perception is the phenomenon that is characterized by the peculiarity of perception as a factor determining the temporality of our stay on earth, it is the indicator of any social relations. It is proven that this is largely caused by the special position of the observer of the investigated phenomenon: a person is not outside certain actions taking place in space, but together with them, regardless of whether a specific subject is their participant or not, moves in the time dimension. Kant's theory about the imaginability of time and the fact that the passage of time is not a real process, but an illusion of the human mind, has been studied. Separate factors of other scientific theories characterizing space and time as objective phenomena are also analyzed. It was determined that time is a property of existence itself, its ontological attribute, if an object moves in space, then it certainly also moves in time. It is emphasized that through the definition of the essence of such categories as space and time, knowledge of the world takes place. Space is a form within which the interaction of specific material phenomena takes place. Whereas time is the content of similar interrelationships of the specified objects. It was noted that the study of temporal properties historically took place within the framework of ideas about time as an absolute, homogeneous phenomenon that has different parameters at all points in space. Time is uneven, multidirectional, multidimensional and depends on the properties of the accounting system and the movement of matter. The teaching about time as a sequence and change of states of an object is evaluated. The past no longer exists, and what constituted its essence, had historical significance, is part of the present. It is precisely in such a hypostasis that the past exists in the present. The theoretical relationship of three temporal superpositions: past, present, and future has been studied. It is emphasized that the present and the future are produced by the modern period. In this context, a model of the modern temporal representation is

provided, as not just an abstraction, but a period. has objective foundations in the discrete nature of the material world.

Key words: *cognition of time, temporal factors, temporal manifestations.*

Постановка проблеми. Упродовж багатьох тисячоліть людство намагалося осягнути часовий перебіг, створити цілісну систему знань про час, його властивості та структуру, створити теорії пізнання. Це одна з фундаментальних категорій навколишнього світу, яка стосується загальних понять, що виражають чутливе сприйняття та його зв'язок з реальністю. Усвідомлення подій, що відбуваються в часі, означає пізнання буття як такого. Гегель свого часу вказував: «...не можна казати, що все народжується і зникає в часі, час є дещо інше, як сама зміна, це постійне виникнення речей, їхнє походження та зникнення». Час як елемент суб'єктивного сприйняття загального темпорального руху характеризується такими якостями, як послідовність, незворотність, тривалість. Для використання часу з метою організації суспільно прийнятних та бажаних змін важливими є такі його властивості, як відносність, безперервність, наявність соціально спрямованих темпу і ритму відповідної реальності. Тривалість – атрибут, під яким розуміємо існування створених речей так, як вони перебувають у дійсності. Як стверджував Бенедикт Спіноза, час – не стан речей, а лише модус мислення, використовуваний для пояснення тривалості (Завідняк, 2017, С. 92).

Мета та завдання. Кожна особа, перебуваючи на протязі певних відрізків загального часового перебігу як спостерігач конкретних явищ, має своє неповторне темпоральне уявлення про тривалість окремих подій, їхню пов'язаність з іншими явищами, послідовність та змінюваність. При цьому науковцями, які переймаються питаннями сутнісної природи часу, давно помічено, що виключно фізичне його тлумачення є досить вузьким. Це значною мірою має значення для характеристики взаємин різних часових станів. Дослідження окремих підходів щодо ефективності подібної взаємодії, яка, зрештою, визначає сутність, квінтесенцію часу і може бути задане як єдність минулого, нинішнього та майбутнього, є **метою цієї наукової статті**. При дослідженні вказаного питання використовувалися

загальнонаукові та спеціально-наукові **методи** пізнання, зокрема діалектичний, формально-логічний та порівняльний.

Аналіз досліджень і публікацій. В науці вважається, що час розкладається на елементи минулого, якого вже немає, ми його, знаючи достеменно, все ж не можемо змінити, та майбутнього, стосовно якого нічого напевно не відомо, тож тим більше неможливо щось визначити. А між ними перебуває сучасність – стан речей, стосовно якого вчиняються конкретні дії суб'єктів. Це межа між минулим і майбутнім. Який же зміст часу, якщо він складається із зазначених компонентів? І чи взагалі час існує як реальне явище? Можливо, вплив часу не є реальним процесом. А представляє собою ілюзію людського розуму? Дані питання здавна цікавили дослідників, вказаним питанням присвятили свої дослідження Г. Гегель, А. Бергсон, П. Сорокін, В. Вернадський, Н. Бердяєв, Л. Лопатін, Я. Аскін, та інші. Зокрема, в даному сенсі спостерігачі намагалися з'ясувати, чи є сутність часу первинним явищем, чи він вторинний елемент, залежний від чогось більш фундаментального.

Основний матеріал. В процесі розвитку наукової думки були проведені дослідження простору в межах як загальноприйнятної тривимірної системи. Однак в останні періоди набула все більшого поширення теорія про те, що темпоральні аспекти є четвертим виміром просторово-часового руху, вона є доволі популярною, та вдало обгрунтовує сутність конкретних явищ. Дійсно, всі об'єкти нашого сприйняття простягаються і в четвертий вимір, так що тривимірні для нас речі насправді чотиривимірні. «Усі об'єкти чотиривимірного простору перебувають в абсолютному спокої, той же початок, що нами сприймається, невпинно здійснює несвідомий нами рух у напрямку четвертого виміру, по нормалі до нашому тривимірному простору» (Аксенов, 1896, с. 4).

Доволі поширеною є теза І. Канта про сприйняття часового перебігу як розгорнутої експлікації: ніякої «речі» самої по собі не існує, і конкретна річ чи явище – не реальність, дана у відчуттях, а наше уявлення про них (Forster, 2008, с. 27). При цьому вчений розділяв «чисту форму чуттєвості» на зовнішнє та внутрішнє споглядання: «Поза нами ми не можемо споглядати час, так само як не можемо споглядати простір усередині нас». Поза

ставленням до суб'єктивної активності споглядання, з погляду Канта, час може бути апроксимовано, як і від змісту діяльності, виникаючи у місці стику активності з рефлексією замикання саме себе (як предмет). Незручність, що при цьому виникає, долається шляхом наскрізного зв'язування локального часу внутрішніх явищ з «абсолютним апіорі». Так, «...час є апіорна умова всіх явищ взагалі: вона є безпосередня умова внутрішніх явищ (нашої душі) і тим самим опосередковано також умова зовнішніх явищ»; час і перетворюється на «чисту форму чуттєвості», що тотально кодифікує «умови сприйняття» (Sedgwick, 2007, с. 74).

Інші науковці, навпаки, сприймають рух часу як елементи реального світу. У їхньому розумінні минуле та майбутнє як темпоральні прояви руху мають значення лише для формування реалій сучасності. Час є певною фізичною величиною, однією з основних характеристик матерії. Позаяк в природі існують якісь закономірності, які опосередковують об'єктивний рух речей, вони мусять поширюватися на часові правила, бо матерія в кожний момент свого існування проявляє свої якості. Всі три модуси часу – минуле, сучасне і майбутнє – проявляються назовні та пізнаються лише завдяки їхньому прояві зараз – у конкретний момент нинішнього часу. Вони мають свої особливості відтворення у свідомості, як відповідно елементи пам'яті, спостереження та діяльної участі і творче очікування.

Через визначення сутності таких категорій, як простір і час, відбувається пізнання світу. Простір є формою, в межах якої відбувається взаємодія конкретних матеріальних явищ. Тоді як час – то зміст подібних взаємозв'язків вказаних об'єктів. Визначення астрономічного часу, запропоновані науковцями, вказують, що кожній точці простору відповідає свій чітко визначений час, який у будь-який момент не співпадає з іншим. Астрономічний час залежить від топографічних характеристик земної поверхні, руху полюсів, орбіти Землі, нахилу екліптики щодо екватора та від причин, що викликають зміни у цих показниках. На час впливає перерозподіл мас біля, на поверхні та всередині нашої планети, місячні та сонячні припливні сили, взаємне положення зірок та планет тощо. Взагалі, свій час не тільки у кожній точки у просторі, але й кожного елемента системи спостереження.

Реальний розвиток суспільства невід’ємно пов’язаний з перебігом часу. Для того, аби надати останньому реальних, а не фіктивних, обрисів, необхідно визначити якісні відмінності минулого, сучасного та майбутнього. Найбільш поширеним є вчення про час як послідовність та зміну станів об’єкта. Минулого вже немає, а те, що становило його сутність, мало історичне значення, входить до складу нинішнього. Саме і такій іпостасі існує минуле у сучасному. Згадуючи попередні події, що мали місце певний час тому, людина вилучає з пам’яті та застосовує до сьогоденних реалій не самі минулі події, а їхні образи, втілені у пам’ять. Таким чином можна вести мову не про минуле як складову частину темпорального руху, а про нинішнє минулого. Відомий філософ Микола Бердяєв у цьому зв’язку вказував, що доля людини здійснюється в часі, розбитім на минуле і майбутнє, час є реалізацією долі, разом з тим, минуле і майбутнє, без яких немає подібної реалізації, існують лише в сучасному (Лях, 1992, с. 128). Від впливу у вигляді згадок про минулі події, сподівань на майбутні результати неможливо уявити собі квінтесенцію сучасного.

У процесі перцепції часових проявів матерії і побудові співвідношення між минулим, сучасним і майбутнім серйозне значення приділяється причинно-наслідковим відносинам. Причинний зв’язок є одним із основних принципів побудови системи наукового пізнання часу. Це спричинено тим, що час має особливі властивості, які дозволяють відмежувати причини та наслідки. Вказана відмінність називаються направленістю чи ходом, ця властивість визначає різні сутнісні ознаки минулого і майбутнього. Причини та наслідки певної події відрізняються в темпоральному вимірі. Вони не можуть існувати одночасно. Між їхніми проявами має бути як заведно малий, але такий, що більший за нуль, часовий показник. При цьому порядок їх розміщення в часі також мусить бути сталим: першим в природі проявляється причина як передумова явища, а потім – наслідок. Саме така сутність цього причинного зв’язку.

Переживання нинішнього моменту для будь-якої особи пов’язане з усвідомленням помилок і досягнень минулого, прагненням та пересторогами майбутнього. При цьому якраз на досягнення сприятливого майбуття спрямована творча

діяльність в нинішньому, відтак майбутнє безумовно через активну творчу діяльність для його досягнення присутнє в сучасному. В даному контексті майбутнє є тенденція становлення предмету шляхом створення певних матеріальних умов для реальних наслідків. Втім сучасне як елемент невпинного часового перебігу також є досить складною для пізнання формою. Його структуру, склад та, зрештою, тривалість неможливо уявити у вигляді раз і назавжди сформованого прояву. Якщо ми зміст та момент часу пов'язуємо з певною подією, логічно припустити, що останній має якусь протяжність у часі. Позаяк сприйняття минулого відбувається зараз, сучасність не можна розглядати у якості подільного на мікроелементи поля як сукупність точок на часовій послідовності між минулим і майбутнім. Сучасне являє відносну стійкість в процесі вічної зміни. Ця стійкість не просто абстракція, вона має об'єктивні підґрунтя у дискретній природі матеріального світу: сучасність завжди співвідноситься з якимось станом, і тривалість цієї події, стану визначає розміри сучасного, причому в кожному конкретному ряді подій це визначення специфічне. Різна тривалість нинішнього є однією з характерних рис прояву специфіки часу.

Теоретичне співвідношення трьох часових суперпозицій завжди були одним із актуальних питань, що гарантувало науковий інтерес і процесі сприйняття темпоральних властивостей. Зокрема, за однією з концепцій минуле, нинішнє і майбутнє продукується сучасним періодом. При цьому можливо перетворення в сучасність одного лише минулого при зберіганні значення майбутнього як буття, що ще не трансформувалось в сучасне. Під час послідовного та поступового перетворення змісту майбутнього в нинішнє сила минулого зберігається. Ці теоретичні постулати в своїй сукупності дозволяють виробити модель темпорального уявлення, за якою між сприйняттям різних станів відбувається постійне протиборство небуття з життям, Можливість переходу минулого в сучасність реалізує можливість істотного доповнення нашого емпіричного світу, з якого виривається жало смерті. Власне, перетворення минулого в нинішнє фактично означає відміну вмирання. Але це далєбі не означає заперечення творчості та новизни. Натомість, відміна майбутнього є неодмінною відмовою від новітньої творчості. Адже

думки про кращий, вищий світ мають нас спонукати подумки перетворувати минуле і майбутнє не в щось нікчемне, а саме в буття сучасного» (Heidegger, 1972. С. 226). Відтак, нинішнє не буває безкінечно малим проміжком, воно повинно бути достатньої тривалості для реалізації зазначених функцій, покладених на нього.

Під час проведення сучасних вимірювань часу було встановлено відсутність у природі абсолютно стабільних процесів. Дане твердження однаково вірно застосовне, як до сфери дослідження макросистем, так і мікросистем. Тож можемо зробити обґрунтований висновок про те, що простір і час не є рівномірними категоріями. Подібна нерівномірність часу в науці зветься темпоральною анізотропністю. Час є певною фізичною величиною, однією з основних характеристик матерії. Позаяк в природі існують якісь закономірності, які опосередковують об'єктивний рух речей, вони мусять поширюватися і на часові правила, бо матерія в кожний момент свого існування проявляє свої якості. Час це не ящик, до якого все поміщено. Це також не потік, що втягує за собою в течію та поглинає все, що потрапляє до нього. Час є лише абстракцією поглинання. Позаяк речі кінцеві, вони знаходяться в часі, але самі речі є явищем часовим. Тобто, процес самих дійсних речей становить час (Парасюк, 2020, с. 17).

В більшості наук предметом дослідження часових характеристик є переважно основна властивість часу – тривалість. Вона поряд з постульованими якісними чинниками, таким як однорідність, безперервність, спрямованість у майбутнє є основою усіх уявлень про час. Відмий класик філософії темпоральних властивостей матерії А. Бергсон постулював, що основна категорія часового руху у просторі є тривалість. За допомогою цього компоненту набуває визначеності поняття істинного або чистого часу. При цьому головним елементом є інтуїція. За допомогою якої відбувається усвідомлення часу як істинний метод пізнання. Це означає, що практична діяльність людини в даному процесі не має вирішального значення. Істинна реальність представляє собою творчий процес, життєвий порив, тривалість, недоступні буденному пізнанню. життя є потоком змін. Найбільш важливим у даному контексті є минуле, а, власне, час – це безперервний прогрес цього минулого, що поїдає майбутнє і невпинно зростає

по мірі просування вперед (Бергсон, 2011, с. 13).

Натомість, інші філософи пов'язують зміст відповіді на питання, що таке час, із визначеністю ключового, на його погляд, поняття зміни. Воно складає сутність, квінтесенцію часу і може бути задане як єдність минулого, нинішнього та майбутнього. Подібне об'єднання різних часових станів можливе виключно через свідомість. Об'єктивна реальність не здатна змінюватися, якщо спостерігати даний процес матеріальних змін через призму сприйняття, він втрачає свою мінливість. Відтак, значення має лише ідеалістична складова. Як вказував дослідник часу Л. Лопатін, одна з головних властивостей часу є те, що час безперервно тече і одночасно спливає. Як насідок, минулого вже немає, майбутнє ще відсутнє, і весь цей рух відбувається навколо певного нерухомого моменту нинішнього. Таким чином, уся дійсність часу полягає в його нереальності. Є лише невловимий момент сучасності, миттєвість, у якій немає тривалості, реальності (Жерибор, 2010, с. 64).

Чи може час бути поділеним на конкретні дискретні проміжки? За загальною логікою темпоральний перебіг становить суцільний рух, який має направлений у майбутнє неспинний характер. Втім з методологічною метою час може бути розділений на певні частки, миттєвості та фрагменти. При цьому дослідники у своїй уяві сподобляються Зенону, стріла якого в кожному окрему миттєвість є нерухомою. Перериваність часу та простору має те відтворення в реалії, що матеріальні об'єкти мають відносну дискретність свого існування. Інакше кажучи, має місце часова та просторова диференціація тіл. Але рух об'єктів все ж є безперервним, а не зводиться до суми дискретних моментів. Тобто, часовий рух має певну зв'язаність, у ньому немає будь-яких проміжків.

В сучасних умовах надзвичайно зросло значення соціального аспекту в часовому рухові. Життя та соціальні реалії потребують, щоб в центрі уваги сьогодні перебувала особистість як важливий соціальний суб'єкт. Її соціальні, побутові та інші потреби мусять реалізуватися через індивідуальні уявлення, які в свою чергу, набувають визначеності шляхом здійснення конкретних вчинків. Такі вчинки відбуваються через темпоральне опосередкування відносин між суспільством та людиною. Соціальний

час може (і повинен) бути визначений у власній системі координат як зміна або рух соціальних феноменів через інші феномени, узяті за точку відліку (Sorokin, Merton, 1990, с. 58). При цьому час як явище у кожному певному випадку пізнається та сприймається по-різному. Дана проблематика є важливою та актуальною для сучасного суспільства. Адже неадекватне сприйняття часу, нераціональне його освоєння має негативні наслідки не лише для належної організації соціальних процесів, а й реалізації життєвої стратегії особистості. Розробка нової суспільно та особистісно бажаної моделі соціального часу сприятиме формуванню нових темпоральних установок діяльності, спілкування та мислення особи, зокрема на персональному рівні.

Власне, з позиції прискіпливого наукового споглядання час завжди соціальний. Бо, враховуючи взаємний вплив темпоральних явищ та суспільно значимих процесів, час це багаторівневий спосіб організації шляхом впорядкування змін соціальної реальності глобальних функцій. Час наділений усіма інституційними ознаками: високою формальною та неформальною нормативністю, стандартизованістю. Наявністю соціокультурної символіки, матеріального втілення, механізмів напрацьованих практик, установ, що здійснюють контроль за різними аспектами процесу темпоральної динаміки. Час співвідноситься з іншими природними явищами та має свої особистісні характеристики в частині взаємодії різних темпоральних аспектів.

Це значною мірою має значення для характеристики взаємин різних часових станів. Як вказував дослідник даного питання І.Д'яков, у минулому людина відчуває себе безсилою, бо події вже перебувають поза її владою, у нинішньому – володіючою дієюю, але пов'язаною з усім минулим ініціативою, в майбутньому – такою, що вільно творить. Настання майбуття при цьому є не (предопределенная) чи заданою величиною, а є продуктом творчості та має віртуальний характер. Відтак, в нинішньому часі виявляється все минуле як позбавлений активності, але все ще живий «споглядальний» факт, а також усе майбутнє як незумовлена зарані творча потенція. Такий теоретичний підхід на передній план висуває активну роль конкретної людини, яка не лише і не стільки споглядає, але і активно діє як суб'єкт взаємозв'язків. Інакше кажучи, наочно проявляється вплив

минулого на сучасне та майбутнє та навпаки, і в цьому сутність зв'язаності часів. Їхня реальність у можливості людської активності стосовно сучасного та майбутнього часу.

З проведеного дослідження можемо зробити певні **висновки**. Через визначення сутності таких категорій, як простір і час, відбувається пізнання людиною світу. Для подолання відвертих складнощів, що виникають в усвідомленні вказаних вище положень, необхідно відійти від стандартних матеріальних оцінок такого феномену як час. В більшості наук предметом дослідження часових характеристик є переважно основна властивість часу – тривалість. Вона поряд з постульованими якісними чинниками, таким як однорідність. Безперервність, спрямованість у майбутнє є основою усіх уявлень про час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Завідняк Б. Теодицея Бенедикта Спінози. 2017. Схід. № 6 (152). С. 91-97.
2. Аксенов М. О времени. Трансцендентально-кинетическая теория времени. Харьков, 1896. 80 с.
3. Forster M.N. Kant and Skepticism. Princeton NJ, 2008. 168 с.
4. Sedgwick S. The Reception of Kant's Critical Philosophy: Fichte, Schelling, and Hegel. Cambridge and New York, 2007. 352 с.
5. Лях В.В. Людина в системі соціораціональних структур: проблема екзистенціального вибору. Проблеми філософії. Історія філософії і культура. Вип.92. К., 1992. С. 100-177.
6. Heidegger M. Zwölfte, unveränderte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1972. 437 с.
7. Парасюк М.В. Проблема прогресивного розвитку суспільства й держави в історико-філософських концепціях Гегеля. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2020 № 45С. 16-19.
8. Бергсон А. Творча еволюція: пер. з фр. Р. Осадчука. – К.: Вид-во Жупанського, 2011. 318 с.
9. Жерибор О. Проблеми свободи волі у філософії Льва Лопатіна. МАГІСТЕРІУМ. Випуск 39. Історико-філософські студії, 2010. С. 63-66.
10. Sorokin P., Merton R. Social Time: A Methodological and Functional Analysis. The Sociology of Time / Ed. By J. Hassard. New York: St. Martin's Press, 1990. P. 56-66.

REFERENCES

1. Zavidniak B. (2017). Teodytseia Benedykta Spinozy [Theodicy of Benedict Spinoza]. *Skhid- East*, 6 (152), 91-97. [In Ukrainian].
2. Aksenov M. (1896). O vremeny [About time. The transcendental-kinetic theory of time]. *Transtsendentalno-kynetycheskaia teoriya vremeny*. Kharkov, [In Russian].
3. Forster M.N. (2008). *Kant and Skepticism*. Princeton NJ.
4. Sedgwick S. (2007). *The Reception of Kants Critical Philosophy: Fichte, Schelling, and Hegel*. Cambridge and New York.
5. Liakh V.V. (1992). Liudyna v systemi sotsioratsionalnykh struktur: problema ekzystentsialnoho vyboru [Man in the system of sociorational structures: the problem of existential choice]. *Problems of philosophy. History of philosophy and culture - Problemy filosofii. Istoriia filosofii i kultura*, 92, 100-177. Kyiv. [In Ukrainian].
6. Heidegger M. (1972). *Zwölfte, unveränderte Auflage*. [Twelfth, unchanged edition] Tübingen: Max Niemeyer Verlag, [In German].
7. Parasiuk M.V. (2020). Problema prohresyvnoho rozvytku suspilstva y derzhavy v istoryko-filosofskykh kontseptsiakh Hehelia [The problem of progressive development of society and the state in Hegel's historical and philosophical concepts]. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence - Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurytsprudentsiia*, 45, 16-19. [In Ukrainian].
8. Berhson A. (2011). *Tvorcha evoliutsiia* [Creative evolution] : per. z fr. R. Osadchuka. Kyiv: Vyd-vo Zhupanskoho, [In Ukrainian].
9. Zherybor O. (2010). Problemy svobody voli u filosofii Lva Lopatina [Problems of free will in the philosophy of Lev Lopatin]. *MAGISTERIUM. Istoryko-filosofski studii*, 39, 63-66. [In Ukrainian].
10. Sorokin P., Merton R. (1990). *Social Time: A Methodological and Functional Analysis* [Social Time: A Methodological and Functional Analysis]. *The Sociology of Time / Ed. By J. Hassard. New York: St. Martin's Press*, 56-66.

УДК 070.16 + 321.64

ДУЦЯК Ігор – доктор філософських наук, професор кафедри туризму, Національний університет «Львівська політехніка», 12, вул. Степана Бандери, м. Львів, Україна, індекс 79000 (Idutsyak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8751-4001>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.4>

Бібліографічний опис статті: Дуцяк, І., (2022). Детермінанти явища брехливості в тоталітарних режимах. *Людиознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 45, 50–60, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.4>

ДЕТЕРМІНАНТИ ЯВИЩА БРЕХЛИВОСТІ В ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМАХ

Анотація. Метою статті є з'ясування причин, які викликають брехливість тоталітарних режимів, зокрема, виявлення умов, які спричиняють брехливий характер інформаційних взаємодій у суходільних імперіях. **Метод дослідження** полягав у виконанні таких пізнавальних дій: 1) формування однозначного поняттєвого апарату дослідження, тобто формулювання виозначень для головних термінів: брехня, брехливість, імперія, метрополія, метропольний етнос, колонія, колоніальний етнос, суходільна імперія; морська імперія; 2) створення моделі взаємодії метрополії з колонією в умовах, коли етнос метрополії приховує суть своїх дій від колоніального етносу; 3) виявлення тих галузей інформаційної взаємодії у суходільній імперії, в яких об'єктивно вживається постійна дезінформація; 4) виявлення тих галузей інформаційної взаємодії у суходільній імперії, в яких відбувається дезінформація під час періодичних експансій, які провадить така імперія. **Наукова новизна.** Створено три моделі антагоністичної взаємодії людських спільнот: 1) зовнішня руйнівна взаємодія через безпосереднє винищення етносу-жертви; 2) внутрішня руйнівна взаємодія (за допомогою інвазії агресора без збройного втручання); 3) комбінована руйнівна взаємодія – спочатку зовнішня, а потім внутрішня. Виявлено

ті галузі діяльності, в яких у суходільних імперіях є об'єктивні умови, а отже й висока імовірність постійної дезінформації. До таких галузей віднесено ті знання, які потрібні для позбавлення колоніального етносу ідентичності, тобто історія, культура, мова. Виявлено напрямки дезінформації, які супроводжують експансивну політику суходільних імперій, до яких насамперед належить дегуманізація об'єкта агресії. **Висновки.** Обґрунтовано, що в суходільних імперіях існують об'єктивні причини для постійної дезінформації як у внутрішніх, так і в зовнішніх інформаційних взаємодіях.

Ключові слова: причини брехні, причини брехливості, суходільна імперія.

DUTSIAK Ihor – Doctor of Philosophical Science, Professor at the Department of Tourism, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (Idutsyak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8751-4001>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.4>

To cite this article: Dutsiak, I. (2022). Determinananty yavyshecha brekhlyvosty v totalitarnykh rezhymakh [Determinants of the phenomenon of deceitfulness in totalitarian regimes]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45, 50–60, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.4>*

DETERMINANTS OF THE PHENOMENON OF DECEITFULNESS IN TOTALITARIAN REGIMES

Summary. *The purpose of the article is to clarify the reasons that cause the falsity of totalitarian regimes, in particular, to identify the conditions that entail the deceitful nature of information interactions in territorial empires. The research method consisted in performing the following cognitive actions: 1) creating an unambiguous conceptual apparatus of research, i.e. definition of terms: lie, deceitfulness, empire, metropolis, metropolitan ethnos, colony, colonial ethnos, territorial empire, maritime empire; 2) creation of a model of interaction between the metropolis*

*and the colony in conditions when the ethnos of the metropolis hides the essence of its actions from the colonial ethnos; 3) identification of those areas of information interaction in the territorial empire, in which constant misinformation is objectively used; 4) identification of those branches of information interaction in the land empire, in which misinformation occurs during the periodic expansions carried out by such an empire. **Scientific novelty.** Three models of antagonistic interaction of human communities have been created: 1) external destructive interaction due to the direct destruction of the victim's ethnic group; 2) internal destructive interaction (through the invasion of the aggressor without armed intervention); 3) combined destructive interaction – first external, and then internal. Those areas of activity in territorial empires, in which there are objective conditions, and, consequently, a high probability of constant disinformation, are identified. Such branches include the knowledge that is needed to deprive the colonial ethnic group of identity, that is, history, culture, language. The directions of disinformation accompanying the expansive policy of territorial empires, which primarily include the dehumanization of the object of aggression, are identified. **Conclusions.** It is substantiated that in territorial empires there are objective reasons for constant disinformation both in internal and external information interactions.*

Key words: reasons for lying, reasons for deceitfulness, territorial empire.

Актуальність проблеми. Увагу дослідників чимраз більше привертає явище брехні. Набувають поширення наукові пошуки в напрямках психології та психіатрії брехні, логічної формалізації брехливого мовлення, прояви брехні в науці, політиці, медіасфері, в міжособистих взаєминах, способи розпізнавання брехні. Саме собою це явище неоднозначне – в деяких випадках воно може врятувати людині життя, тоді як в інших – може стати одним з інструментів для відбирання життя в людей. Водночас, у фольклорі (прислів'ях, загадках, казках, легендах та ін.) всіх етнічних спільнот зафіксовано той фундаментальний факт, що результативна спільна діяльність групи людей є неможливою, коли принаймні частина з них говорить неправду. Адже в такому разі здатність людей до узгодження своїх дій за

допомогою мовлення стає недієюю. На підтвердження достатньо навести приклад байки Езопа про брехливого пастуха (який кричав «вовк!») – варіанти цієї оповіді є в фольклорі багатьох стародавніх народів. Похідним від явища брехні є явище брехливості – властивість суб'єкта (людини чи спільноти людей) часто або постійно брехати, тобто навмисно говорити неправду. У спеціальній літературі можна нерідко натрапити на думку, що дослідження явища брехні перебувають, якщо не на початкових етапах, то, принаймні, в незадовільному стані. Водночас, брехливість є ще менш дослідженою, тоді як знання про неї є, принаймні, не менш важливі. Це можна підтвердити тим, наскільки важко громадянам європейських країн, в яких образ світу сформовано потоками дезінформації з боку російських державних засобів інформації, таких як телекомпанія RT (раніше – Russia Today), увідповіднити свої погляди до реального стану справ в контексті російсько-української війни 2014-го року, повномасштабний етап якої розпочався у 2022-му році. Для того, щоб не стати жертвою дезінформації, потрібно володіти знаннями про ті ситуації, в яких поширені явища, що спричинюють брехню. Зважаючи на зазначене, предметом дослідження стало з'ясування причин брехливості, та умов, в яких імовірність цього явища є підвищеною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В літературі можна знайти багато різних варіантів причин брехні і умов, за яких вона стає нормою поведінки. На приклади брехні, з яких можна виснувати про причину її творення, натрапляємо вже у філософії доби Античності. Для прикладу у сьомій книзі праці «Супроти вчених» Секст Емпірик навів цікавий приклад брехні – лікар говорить пацієнтові, що він одужає (не будучи переконаним у цьому). Оскільки лікар мовить це з тією метою, що його слова повинні подіяти як ліки, то Секст Емпірик, вважає, що це є достатньою підставою, щоб не тлумачити цю неправду як брехню, мовляв, лікар не бреше навіть тоді, коли він мовить брехню. Водночас (якщо прийняти, що брехня – це знання, яке мовець, не вважаючи істинним, умисно подає таким з метою маніпулювання діями адресата мовлення) очевидно, що історія з лікарем є прикладом брехні, використовуваної з метою позитивного впливу на адресата цієї брехні.

Упродовж тривалого часу причини брехні не ставали предметом аналізу й систематизації. Водночас в працях різних авторів можна натрапити на описи випадків брехні й на основі цих описів сформувані пояснення щодо її причин. Для прикладу, в праці Абд аль-Рахмана аль-Джавбарі (кінець XIII ст.) під назвою «Завіса, знята з кількох таємниць. Збірка вибраних прикладів» (Names, 1982) міститься опис величезної кількості брехні, яку він впорядковано виклав відповідно до типу осіб, які обдурюють своїх жертв: ісламські, християнські, єврейські або просто невідомі релігійні лідери, фальшиві пророки, лицемірні та корисливі шейхи, чудотворні ілюзіоністи, астрологи, фахівці з астральних приречень та інші «духовні особи», купці, злодії, тіньові товариства, засновані на зловживанні довірою, жінки-експерти з хитрощів та інші.

До початку XX століття в дослідженнях явищ брехні й брехливості превалював підхід, що брехня є негативною ознакою. Починаючи з 1920-х років поступово почав змінюватись підхід до дослідження згаданих явищ. На сьогоднішній день усталилась думка, що брехня сама по собі не є негативним явищем, однак її використання може бути етично позитивним, або негативним – все залежить від мотивів, цілей її використання (Akhtar, Parens, 2009; Pettit, 2013).

Сучасний дослідник Олдерт Фрай досить детально проаналізував причини брехні (Vrij, 2008). Насамперед, він зазначив, що поширеним є негативний стереотип (на який часто можна натрапити в засобах масової інформації), що причиною брехні є отримання матеріальної вигоди і обернене до цього – уникнути матеріальних втрат. Однак поширеною є також брехня з психологічних причин, зокрема, з метою досягнути комфортного ставлення навколишніх (справити добре враження на навколишніх, захиститися від почуття незручності чи несхвалення з боку навколишніх). Наприклад, ніхто не хоче розкрити всі свої недоліки, помилки та непристойні й аморальні думки для інших людей.

Крім зазначеного, причинами брехні можуть бути: створення позитивного враження про когось іншого (прагнучи допомогти тому іншому), отримання переваги, уникнення покарання, збереження соціального зв'язку.

Згаданий автор зауважив, що причини брехні зручно класифікувати на підставі трьох основ поділу (Vgij, 2007): 1) для власної користі, тобто користь орієнтована на себе або для блага інших (орієнтована на інших); 2) для отримання переваги або уникнення втрат; і 3) з матеріальних міркувань чи з психологічних причин.

Мета та основні завдання дослідження.

Переважна більшість дослідників аналізує причини брехні, а не причини брехливості. Водночас, знання про те, що якісь визначені умови сприяють брехливості, дає змогу з більшою ймовірністю розрізнати: до яких повідомлень треба проявити більший сумнів, а які можна радше приймати як істинні. Зважаючи на недослідженість зазначеної проблеми виникає потреба виконати пошук в цьому напрямі.

Додатковою підставою для цього дослідження став факт тривалої масованої брехні з боку державних масмедіа Російської Федерації, що передувала війні 2014-го року і продовжується всі роки цієї війни, яка (масована брехня) суміщена з довірою немалої частини мешканців східних областей України, частини пострадянських республік і частини громадян Заходу (тобто всіх тих, хто перебував у зоні впливу проросійських і російських масмедіа). Це є аргументом на користь того, що сучасне суспільство неготове до масованої тотальної дезінформації, яку очолюють найвищі посадові особи держави-агресора. Для усунення подібних явищ у майбутній траєкторії людства, потрібно мати знання про причини і форми агресивної, експансіоністської, брехливої інформаційної політики, які можуть з'являтися в якихось країнах за тих чи інших умов. Зважаючи на зазначене, метою цього дослідження стало з'ясування причин, які викликають брехливість тоталітарних режимів. Аби дещо звузити поле наукового пошуку, предмет аналізу обмежено умовами, які спричиняють брехливий характер інформаційних взаємодій в окремому виді тоталітарних режимів – в суходільних імперіях.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Перш ніж аналізувати сформульовану пізнавальну проблему, зафіксуємо однозначно зміст головних термінів. Це важливо, оскільки в тлумаченні низки термінів є настільки великі розбіжності, що відхилення у сприйнятті змісту термінів призведе до суттєвого спотворення аргументації.

Прийmemo такі виознаки термінів (крім терміна «брехня», виознаку якого було вміщено там, де йшлося про погляди Секста Емпірика):

1. Брехливість. Брехливість – це оцінка одними людьми інших, як таких, що надуживають брехнею. Ця оцінка є відносною – те, що одні вважають надмірним, інші вважають допустимим, прийнятним. В одних галузях діяльності неприйнятно надто часто чи систематично брехати, в інших – неприйнятно нечасто брехати, а в деяких випадках неприйятна й разова брехня. Брехливою може бути як окрема людина, так і спільнота. Отже ця межа між прийнятним і неприйнятним повинна встановлюватись для кожного суб'єкта, і для кожної галузі групової співдіяльності (стосовно якої відбувається спілкування) емпірично.

2. Імперія – держава, яка складена з метрополії і колоній.

3. Метрополія – держава, яка володіє захопленими нею колоніями і експлуатує їх, або частина держави, яка володіє і експлуатує колонії, що є іншими частинами цієї держави.

4. Метропольна нація – етнічна спільнота, яка є державотворчою нацією метрополії.

5. Колонія. Після того, як одна країна позбавляє від політичної незалежності іншу, ця підкорена країна перетворюється в колонію, тоді як країна загарбник – в метрополію.

6. Колоніальна нація – нація, яка була державотворчою, до того, як державу цієї нації було перетворено на колонію.

5. Суходільна імперія – імперія, в якій метрополія і колонії є суміжні, тобто метрополія і колонії є територіально нерозділені, вони об'єднані в одну державу з єдиними органами влади (в яких влада належить представникам метропольного етносу), єдиною армією (керованою метропольною нацією), єдиним господарством (економікою). Приклади: Російська імперія, Радянський Союз, Російська Федерація, Австрійська імперія, Австро-Угорська імперія. Може виникнути сумнів в тому, що Російська Федерація є імперією, оскільки слово «федерація» означає добровільне об'єднання держав. Однак той факт, що країна, про яку мовиться, за назвою є федерацією, не означає, що вона є федерацією насправді. Для прикладу, після розпаду Радянського Союзу законним чином здобула незалежність Ічкерія, яка після російсько-чеченських війн була насильно

приєднана до Російської Федерації. Отже, вже принаймні через цей факт Російська Федерація є не федерацією, а імперією. Отже брехня міститься вже в назві цієї країни. (Це тотожне тому, коли коло називають квадратом).

6. Морська імперія – це така імперія, в якій метрополія і колонії не є просторово суміжними.

Коли якась держава нападає на іншу, то очевидно, що вона хоче використати в своїх інтересах ресурси тієї країни, яка є об'єктом експансії. Якщо взяти аналогію з тваринного світу, то така антагоністична взаємодія може відбуватися в загальному випадку в таких формах:

1. Зовнішня антагоністична взаємодія. Це така взаємодія, коли один об'єкт знищує і поглинає ресурси іншого об'єкта без інвазії, тобто без проникнення частин свого тіла в тіло об'єкта агресії. У світі тварин це тотожне тому, коли хижак нападає на якусь тварину і поглинає її. У світі антагоністичних взаємодій між людськими спільнотами це проявляється у війні, яка супроводжується геноцидом з метою тотального винищення об'єкта агресії (щоб після того скористатися здобутими ресурсами). Як приклад можна навести також кримінальний злочин – вбивство для заволодіння майном. Отже, перший варіант – це експансивна зовнішня взаємодія у формі війни з повним винищенням (геноцидом) етносом, який є суб'єктом агресії етносу-об'єкта агресії (без втілення тіла свого етносу в тіло етносу, який став об'єктом агресії).

2. Поєднання зовнішньої і внутрішньої антагоністичної взаємодій. В такому разі процес взаємодії розбивається на декілька етапів: 1) експансивна взаємодія з метою підкорення етносу, який є об'єктом агресії, тобто вчинення переможної війни без геноциду, 2) інвазія груп агентів свого тіла в тіло об'єкта агресії (це подібно до того, що вірус проникає в тіло жертви, переробляє живі організми (з яких складене тіло жертви), в організми свого тіла, тобто у нові віруси); якщо йдеться про людей, то після переможної війни в колонію спрямовується частина етносу переможця, для якої створюються кращі умови виживання, тоді як членів переможеного етносу асимілюють, змінюючи їх свідомість за допомогою маніпулятивних інформаційних технологій; асимілюють, перемішуючи етноси і спонукуючи до створення

змішаних первинних комірок (сімей); фізично винищують членів колоніального етносу; всі ці процеси тривають доки колоніальний етнос не перестане існувати.

3. Внутрішня антагоністична взаємодія. Це така взаємодія, яка відбувається через інвазію, тобто через проникнення частин ворожого об'єкта всередину тіла об'єкта агресії. У світі тварин це проявляється у потраплянні паразитів, вірусів в організм, який став об'єктом агресії, для поступового поглинання ресурсів об'єкта агресії (аж до повного знищення об'єкта агресії). Така експансивна взаємодія з метою підкорення може бути виконана без війни, скажімо, коли в якусь країну приїде більше туристів, аніж у ній є мешканців. В такому разі не має значення – чи агресор, внаслідок переможної війни примусив впустити всередину тіла жертви свої групи руйнівних агентів, чи вони потрапили туди мирним шляхом і використовуючи методи мімікрії, маючи ті чи інші конкурентні переваги поглинають чи знищують тіло жертви.

Російська Федерація діє так само, як діяв Радянський Союз – за другим сценарієм. Специфіка виконання цього сценарію в суходільній імперії полягає в тому, що тут особливо зручні умови для приховування процесів поглинання метропольним етносом колоніального. Коли всі колонії об'єднані з метрополією просторово, створюються єдині господарство, армія, законодавство, влада. Залишається виконати такі дії.

Потрібно переконати членів підкореного етносу, що вони мають ту ж ідентичність, що й метропольний. В такому разі, тоді, коли члени колоніального етносу почнуть ідентифікувати себе як таких, що належать до метропольного етносу, вони перестануть існувати як окремий етнос, втратять свою ідентичність. В Радянській імперії для цього було вигадано «нову історичну спільність – радянський народ», тобто треба було перестати відчувати себе належним до якогось етносу, перестати відчувати себе українцем чи грузином. Цю мету можна досягнути лише тотальною брехнею щодо історії та культури підкореного етносу. Треба нав'язати членам підкореного етносу, що для прикладу, «щи» це є їхня національна страва і водночас, що «борщ» це національна страва метропольного етносу. Треба спотворити історію, вилучивши з неї знання про факти

боротьби підкореного етносу за свою свободу. Треба навіть підкореному етносу міф про віковічну дружбу з метропольним етносом. Треба поступово так деформувати мову колоніального етносу, щоб мінімізуючи відміну між нею і мовою метропольного етносу, спочатку оголосити її «наречієм», а потім підвести до висновку, що спілкування настільки близькими мовами і не престижне, і економічно нераціональне (тож колоніальні мови це щось вчорашнє, від чого пора відмовлятися). Для зниження етнічного імунітету треба було формувати комплекс меншовартості, щоб членам колоніальних етносів хотілося відмовитися від своєї ідентичності. Всі ці напрями асиміляційної діяльності потребували тотальної брехні, суміщеної з інформаційною ізоляцією. Все це робилося в імперії під назвою Радянський Союз, доповнюючись голодоморами, розстрілами, масовим вивезенням на каторжні роботи. Отже, якщо якась країна є суходільною імперією, то це означає, що брехня в дуже багатьох сферах такої держави буде нормою.

Водночас це не єдине джерело брехні в інформаційних взаємодіях суходільної імперії. Для такої імперії властива постійна експансія щодо сусідніх держав. Вся історія Московської імперії (якою вона *de facto* стала після захоплення Новгороду, і якою вона *de jure* стала після реформ Петра I) це історія експансії. Кожній такій експансії передують тривала інформаційна агресія (яка завжди містить брехню). Для прикладу, російсько-українській війні 2014 року передувала масштабна інформаційна агресія супроти України. Скажімо в мережі Інтернет з'явилась величезна кількість антиукраїнських текстів і зображень. На частині з них карта Світу чи Європи (в тому числі виконана англійською мовою) була суміщена з сидальною частиною тіла людини, тоді як анус співпадав з Україною. Масштабна брехня супроводжує цю війну по сьогоднішній день. Брехня з боку колишньої метрополії спрямована на дегуманізацію нації-жертви, що мало б бути моральною підставою для агресії і засобом мобілізації своїх громадян на нібито справедливую війну. Цивілізований Захід настільки далекий від реалій суходільних імперій, що для громадян Європи важко уявити – як так може бути, щоб президент, міністр закордонних справ, прес-секретар президента, вся влада, всі масмедіа могли так відкрито і постійно брехати. (Захід не

може собі такого уявити, оскільки там досить невеликої одноразової брехні, щоб втратити кар'єру – адже конкуренти не дадуть спокою тій інституції, яка утримує штрафника-брехуна).

Висновки. Унаслідок виконаного пошуку, з'ясовано, що у суходільних імперіях об'єктивно формується низка сфер, в яких відбувається постійне дезінформування, тобто в спілкуванні щодо таких тем, відсутність брехні буде радше винятком, аніж правилом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hames C. AL DJAWBARÎ (Abd al-Rahmâne) Le Voile arraché, l'autre visage de l'islam Paris Phébus vol. 1979 et 1980 300 et 262 // Archives de Sciences Sociales des Religions. 1982. Vol. 53-2. P. 232.
2. Lying, cheating, and carrying on: lying, cheating, and carrying on developmental, clinical, and sociocultural aspects of dishonesty and deceit / Ed. S. Akhtar, H. Parens. Lanham: Jason Aronson, 2009. 170 p.
3. Pettit M. The science of deception: psychology and commerce in America. Chicago: University of Chicago Press, 2013. 303 p.
4. Vrij A. Detecting Lies and Deceit. Pitfalls and Opportunities-Wiley-Interscience. 2008. 488 p.
5. Vrij A. Deception: A social lubricant and a selfish act. / In K. Fiedler (Ed.), *Frontiers of social psychology: Social communication*. New York: Psychology Press, 2007. P. 309–342.

REFERENCES

1. Hames C. AL DJAWBARÎ (Abd al-Rahmâne) Le Voile arraché, l'autre visage de l'islam Paris Phébus [The Torn Veil, the Other Face of Islam Paris Phébus] vol. 1979 et 1980 300 et 262 // Archives de Sciences Sociales des Religions. 1982. Vol. 53-2. P. 232. [in France]
2. Lying, cheating, and carrying on: lying, cheating, and carrying on developmental, clinical, and sociocultural aspects of dishonesty and deceit / Ed. S. Akhtar, H. Parens. Lanham: Jason Aronson, 2009. 170 p.
3. Pettit M. The science of deception: psychology and commerce in America. Chicago: University of Chicago Press, 2013. 303 p.
4. Vrij, A. Detecting Lies and Deceit. Pitfalls and Opportunities-Wiley-Interscience. 2008.
5. Vrij, A. Deception: A social lubricant and a selfish act. / In K. Fiedler (Ed.), *Frontiers of social psychology: Social communication*. New York: Psychology Press, 2007. P. 309–342.

УДК 130.122: 37.013

КАРПАНЬ Ірина – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, 70, вул. Володимира Антоновича, м. Дніпро, Україна, індекс 49000 (irinakarpan2@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1921-5373>

ЧЕРНІКОВА Наталія – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціології та історії, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, 25, вул. Сергія Єфремова, м. Дніпро, Україна, індекс 49600 (chernikova.natka@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5470-0622>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.5>

Бібліографічний опис статті: Карпань, І., Чернікова, Н., (2022). Особливості соціально-філософського аналізу концепції сталого розвитку. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 45, 61–75, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.5>

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. *Метою статті є визначення специфіки соціально-філософського розгляду концепції сталого розвитку. Методи дослідження.* Основу методології складають соціально-антропологічні методи, соціальний конструктивізм, синергетика. В основі дослідження знаходяться принципи соціальної визначеності людини як родової істоти та детермінації процесу соціального конструювання аксіосферою соціуму. Застосовуються методи компаративістського аналізу стосовно ідей та концептів, а також загальнонаукові методи аналізу та синтезу у процесі виокремлення соціально-філософської складової проблемного поля досліджень концепції сталого розвитку. **Наукова новизна.** Соціально-філософське розуміння сутності сталого розвитку дає обґрунтування процесу його реалізації у вигляді нової соціальної організації через радикальні зміни

системи цінностей і утвердження духовності. Сталій розвиток постає як радикальна трансформація суспільних відносин на основі формування нової системи цінностей. У межах концепту сталого людського розвитку утверджується роль людини в якості суб'єкта соціальних трансформацій та його основного бенефіціанта, що забезпечує адекватні методологічно-світоглядні засади визначення сутності, цілей, особливостей сталого розвитку у цілому як системостворюючого чинника будь-якого соціального розвитку постіндустріального зразка. У межах філософського знання суспільство сталого розвитку має вигляд науково обґрунтованої парадигми майбутнього, саме ж це знання забезпечує даній парадигмі роль базису становлення на нових ціннісних засадах цивілізації. Майбутнє стосується не лише часу, а й насамперед ціннісно-змістовного виміру соціального розвитку, який лежить в основі нових форм соціального устрою. **Висновки.** У центрі соціально-філософського аналізу знаходяться соціальні механізми забезпечення коеволюції як співмірного та взаємоузгодженого розвитку людини та природи, а також соціальні механізми поєднання ресурсозберігаючого економічного розвитку та задоволення все зростаючих потреб людства. В основі сталого розвитку знаходяться розвиток соціокультурної сфери, еволюція цінностей у напрямі формування духовно зрілих людини та суспільства, йдеться про перехід від «суспільства споживачтва» до епохи «ноосферної цивілізації».

Ключові слова: сталій розвиток, соціальна філософія, цінності, постмодернізм, парадигма, цивілізація.

KARPAN Iryna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Humanitarian Education, Communal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education" of the Dnipropetrovsk Regional Council, 70, Volodymyr Antonovich St., Dnipro, Ukraine, postal code 49000 (irinakarpan2@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1921-5373>

CHERNIKOVA Nataliia – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy, Sociology and History of the Dnipro State Agrarian and Economic University, 25, Serhiy Yefremov St., Dnipro, Ukraine, postal code 49600 (chernikova.natka@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5470-0622>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.5>

To cite this article: Karpan I., Chernikova N., (2022). Osoblyvosti socialno-filosofskoho analizu kontseptsii staloho rozvytku. [Peculiarities of socio-philosophical analysis of the concept of sustainable development]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 45, 61–75, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.5>

PECULIARITIES OF SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary. *The purpose of the article is to determine the specifics of the socio-philosophical consideration of the concept of sustainable development. Research methods.* The methodology is based on socio-anthropological methods, social constructivism, and synergetics. The research is based on the principles of social determination of man as a generic being and the determination of the process of social construction by the axiosphere of society. Methods of comparative analysis of ideas and concepts are used, as well as general scientific methods of analysis and synthesis in the process of isolating the socio-philosophical component of the problem field of research on the concept of sustainable development. **Scientific novelty.** A socio-philosophical understanding of the essence of sustainable development provides a rationale for the process of its implementation in the form of a new social organization through radical changes in the value system and affirmation of spirituality. Sustainable development appears as a radical transformation of social relations based on the formation of a new system of values. Within the framework of the concept of sustainable human development, the role of man as the subject of social transformations and its main beneficiary is confirmed, which provides adequate methodological and worldview principles for defining the essence, goals, and features of sustainable development as a whole as a system-creating factor of any post-industrial social development. Within the limits of philosophical knowledge, the society of sustainable development has the appearance of a scientifically based paradigm of the future,

*it is this knowledge that provides this paradigm with the role of the basis of formation on the new value foundations of civilization. The future concerns not only time, but also primarily the value-content dimension of social development, which is the basis of new forms of social organization. **Conclusions.** In the center of socio-philosophical analysis are the social mechanisms of ensuring co-evolution as a proportionate and harmonious development of man and nature, as well as social mechanisms of combining resource-saving economic development and meeting the ever-growing needs of humanity. The basis of sustainable development is the development of the socio-cultural sphere, the evolution of values in the direction of the formation of spiritually mature people and society, it is about the transition from the "consumer society" to the era of "noosphere civilization".*

Key words: *sustainable development, social philosophy, values, postmodernism, paradigm, civilization.*

Постановка проблеми. У межах соціально-філософського аналізу здійснюються наукові обґрунтування необхідності зміни соціальної парадигми розвитку, виходячи з розуміння вичерпаності сучасної світоглядно-цивілізаційної моделі. Разом з тим суспільство сталого розвитку інтерпретується як результат цілеспрямованих зусиль усього людства в якості колективного суб'єкта соціального конструювання. Основна проблема сьогодні носить саме світоглядно-ціннісний характер, оскільки суспільство на рівні саме колективного розуму не готове для прийняття стратегії сталого розвитку і тим більше її реалізації як цілісного загальнолюдського акту соціального самотворення. Сказане вище актуалізує потребу у соціально-філософській інтерпретації суспільства сталого розвитку з використанням відповідного категоріального апарату. Мається на увазі включення концепції сталого розвитку до категоріального поля соціальної філософії з акцентуванням значущості культури, цінностей, соціальної дії тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча у вітчизняній літературі є спроби визначення філософського виміру концепції сталого розвитку, в основному предметом дослідження при цьому є змістовно-методологічні аспекти концепції,

а також теоретичні обґрунтування процесу реалізації її настанов (наприклад, у межах освіти для сталого розвитку). Саме вказані аспекти проблеми проаналізовані у роботах В. Акопяна, В. Горлинського, О. Дзьоби, Т. Іващенко, Л. Рижак та інших вітчизняних фахівців. Разом з тим соціально-філософський аспект аналізу проблеми залишається маловивченим, що й визначає мету нашого дослідження.

Метою дослідження є визначення специфіки соціально-філософського аналізу концепції сталого розвитку.

Основний матеріал. Соціально-філософський вимір концепції сталого розвитку визначається тим, що сам сталий розвиток виступає в якості моделі репрезентації суспільства загального благополуччя. Безумовно, вказана модель у структурно-інституційному вимірі є багатокомпонентною, проте саме соціальний контекст є найбільш визначальним, оскільки сама концепція сталого розвитку є соціально орієнтованою з домінуванням цілей створення найбільш сприятливих умов для розвитку людини як сьогодні, так і у майбутньому. Суспільства сталого розвитку формується на основі ідеалів соціальної рівності, справедливої соціальної організації на всіх рівнях упорядкування простору людського буття, справедливого розподілу наявних ресурсів між усіма членами людського суспільства (Бебик, Куйбіда. & Мякушко, 2022. с. 19).

Важливим соціально-філософським аспектом дослідження суспільства сталого розвитку є саме аналіз того, яким чином вказані ідеали трансформуються у соціальні реалії рівня суспільної свідомості, свого роду соціокультурної ідентичності суб'єктів сталого розвитку як наслідку процесів соціалізації. Суспільство сталого розвитку чи не вперше в історії формується цілеспрямовано, а тому має у своїй основі готовність кожної людини і соціуму загалом до сприйняття ідей сталого розвитку та до їх втілення у життя.

У цьому сенсі вказані ідеї є своєрідним аттрактором майбутнього стану суспільства, який позначає системотворчий контур майбутнього розвитку та соціального устрою, на основі прийняття якого і формується соціокультурний суб'єкт глобальних трансформацій. Питання, таким чином, полягає у цінностях, сенсожиттєвих пріоритетах, життєвих орієнтирах, картині світу

людей, які мають відповідати завданням формування суспільства сталого розвитку.

Проте реально на сьогодні домінуюча система цінностей, яку доцільно схарактеризувати як демократичний лібералізм, не сприяє формуванню цінностей сталого розвитку. У межах цієї системи цінностей основним імперативом аксіосфери є релятивізм, суб'єктивізм та культурна маргіналізація на фоні малозмістовних глобалістських універсалій. Домінування фрагментованих ідеологем у суспільній свідомості неминуче примітивізує і спотворює соціальну реальність, масова свідомість наповнюється через електронні мас-медіа симулякрами, які цю реальність взагалі підмінюють штучно створеними умоглядними конструктами (Дзьоба, Кінаш, & Ставнича, 2022, с. 39).

Свою долю у фрагментацію аксіосфери привносить і сучасна філософія. Чимало напрямів філософії життя, екзистенціалізму, постмодернізму, медіафілософії визначають контури та детермінанти життя не на рівні усвідомленої діяльності, а на рівні підсвідомості та стохастичного саморегулювання. Вони негативно впливають на формування загальнопланетарної суб'єктності людства, що ґрунтується на цілеспрямованій діяльності колективного соціального суб'єкта, що здійснює раціональне цілепокладання.

Сьогодні переважна більшість тлумачень суспільства сталого розвитку концентрується на проблемах коеволюції суспільства та природи та сталого розвитку економіки на основі раціонального використання ресурсів. Однак при цьому з поля зору втрачаються соціальні механізми забезпечення такої коеволюції як співмірного та взаємоузгодженого розвитку людини та природи, точно так як і соціальні механізми поєднання ресурсозберігаючого економічного розвитку та задоволення все зростаючих потреб людства.

Ці проблеми виникають тому, що насправді в основі сталого розвитку знаходяться не безпосередньо коеволюція та ресурсозбереження, а розвиток соціокультурної сфери, еволюція цінностей у напрямі формування духовно зрілих людини та суспільства (Горлинський, 2011, с. 84). Йдеться по суті про перехід від «суспільства споживання» до епохи «ноосферної

цивілізації», що передбачає переорієнтацію соціуму з матеріально-споживацького виміру власного буття до домінування його духовно-ціннісного виміру з акцентуванням задоволення найбільш духовно високих потреб у контексті розвитку за канонами родової сутності людини. Таким чином, готовність людства до життя на засадах сталого розвитку визначається якісними перетвореннями у системі цінностей у процесі духовної трансформації суспільства та людини, який приводить до досягнення ними значущості та способів забезпечення гармонійних взаємовідносин людини із собою, із суспільством та з природою.

Соціально-філософське розуміння сутності сталого розвитку дає обґрунтування процесу його реалізації у вигляді нової соціальної організації через радикальні зміни системи цінностей і утвердження духовності у якості кантівського «категоричного імперативу» нової цивілізації. Імперативність означає необхідність утвердження в суспільстві, яке декларує свій вибір сталого розвитку високої моральної свідомості, що забезпечує усвідомлення людиною своєї родової сутності духовної істоти і на цій основі справжніх потреб людини та суспільства, що полягають у досягненні системної гармонії.

У ціннісному сенсі, виходячи із базового змісту концепції сталого розвитку, доцільно говорити про тривимірну гармонію як основу системи суспільства, що прагне перейти на засади сталого розвитку. Інтегрована аксіосфера такого суспільства орієнтована на досягнення людиною гармонії із самою собою на основі усвідомлення сенсу власного життя і шляхів досягнення радості та щастя буття; забезпечення гармонії людини та суспільства за рахунок досягнення балансу між індивідуальними та колективними потребами як основи справедливого устрою; гарантування гармонії людини із природою на шляхах коеволюційного розвитку. Виходячи з цього, сталий розвиток постає як радикальна трансформація суспільних відносин на основі формування нової системи цінностей та через синергетичні і коеволюційні взаємопереходи у напрямі формування цивілізації, що здатна цілеспрямовано підтримувати себе у стані динамічної рівноваги навіть за умов постійних ризиків та невизначеностей (Bratanich et al., 2020).

Принагідно слід сказати, що соціально-філософський підхід забезпечує реалізацію у межах концепції сталого розвитку принципу людиноцентризму та відповідно гуманістичних цінностей, знімаючи проблему протиставлення останніх цінностям екологічним. Гуманістичні цінності займають центральне місце у системі цілепокладання сталого розвитку, визначаючи усі процеси в економіці й політиці, екології й культурі, комунікації й побуті. Сталий розвиток набуває вигляду сталого людського розвитку, набуваючи характеристик гуманістичної моделі суспільства у сучасному вимірі.

Відтак саме у межах соціально-філософської інтерпретації забезпечується орієнтація принципів сталого розвитку на людину та її інтереси, акцентується сталий людський розвиток, що ґрунтується на справедливості, рівності, свободі, творчості, а також на засадах не лише економічного, а й неперервного ціннісно-соціокультурного зростання людства від покоління до покоління. Людиноцентристська інтерпретація сталого розвитку (тобто його розуміння як сталого людського розвитку) акцентує значущість справедливого та рівноправного соціального устрою, врахування під цим кутом зору перспектив наступних поколінь, зміщення пріоритетів щодо розширення прав і свобод людини у процесі конституювання моделі коеволюційного розвитку.

У межах концепту сталого людського розвитку утверджується роль людини в якості суб'єкта соціальних трансформацій та його основного бенефіціанта, що забезпечує адекватні методологічно-світоглядні засади визначення сутності, цілей, особливостей сталого розвитку у цілому як системостворюючого чинника будь-якого соціального розвитку постіндустріального зразка. «Сталий людський розвиток являє собою такий розвиток, який приводить не лише до економічного зростання, а й до справедливого розподілу його результатів, який відновлює навколишнє середовище, а не знищує його, який підвищує рівень відповідальності людей, а не перетворює їх на бездушних виконавців» (Івашенко, 2011, с. 35).

Сталий людський розвиток має визначатися не просто як оптимальна форма взаємодії людини та навколишнього середовища буття, а як ефективний механізм задоволення усіх, включаючи духовні та соціокультурні, потреб розвитку людини

впродовж усього її життя з врахуванням критерію тривалості у часі (неперервності розвитку) та завдань забезпечення можливостей наступних поколінь.

У межах гуманістичних та соціальних критеріїв поняття сталості розвитку орієнтує суспільство не стільки на досягнення певних показників, скільки на неперервність процесу без встановлення обмежень і з використанням індикаторів сталого розвитку для його спрямованості через їх нарощування. Відповідно показники сталого розвитку щодо економічної ситуації, соціального захисту, харчування та охорони здоров'я, природозбереження та ресурсозбереження, освіти і культури відіграють лише роль орієнтирів для більш глобальних цілей збалансованості та оптимальності умов буття людини в соціумі (Удовиченко, Гарашук, Куценко, 2021, с. 175).

Соціально-філософське бачення сталого розвитку в силу свого прогностично-модельного та категоріально-узагальнюючого характеру відзначається парадигмальністю. Це означає, що у межах філософського знання суспільство сталого розвитку має вигляд науково обґрунтованої парадигми майбутнього, саме ж це знання забезпечує даній парадигмі роль базису становлення на нових ціннісних засадах цивілізації, обґрунтовуючи шляхи вирішення суперечностей між досягненням цілей гармонійного коеволюційного розвитку та орієнтирів на економічне зростання і соціальний добробут.

Парадигмальний вимір концепції сталого розвитку визначається її спрямованістю на заміну традиційно-індустріальних способів організації суспільного життя еколого- та гумано-центристськи орієнтованими формами соціальної організації та діяльності. Усвідомлення неадекватності сучасної моделі суспільного життя потребам людини та соціуму стало основою пошуку нової парадигми розвитку, результатом якого і є концепція сталого розвитку. Враховуючи це, останню дійсно слід розглядати як соціально-філософську парадигму нового соціального устрою, що має цілком певні обриси наукової теорії та, що більш важливо, величезний внутрішній потенціал для подальшого змістовно-логічного розгортання.

У парадигмальному вимірі про концепцію сталого розвитку слід говорити і як про світоглядне обґрунтування майбутнього

людства, при цьому це майбутнє стосується не лише часу, а й насамперед ціннісно-змістовного виміру соціального розвитку, який лежить в основі і нових форм соціального устрою, і нових форм економічної діяльності. Оформлення розрізнених ідей, які ще кілька десятиліть тому склали концепцію сталого розвитку, у цілісну наукову парадигму соціального розвитку, має інтерпретуватися і як процес інституціоналізації даного напрямку у певну систему дій, спрямованих на вирішення соціально-економічних проблем. Насамперед це стосується відповідної інституціоналізації виробничих та господарських відносин, які переорієнтовуються на упровадження засад сталого розвитку в життя.

Відповідно у межах соціально-філософської наукової парадигми сталий розвиток не можна зафіксувати як досягнутий стан гармонії в суспільстві. Скоріше йдеться про оптимізацію постійного процесу розвитку людства з реальним утвердженням людини як критерію цього розвитку і відповідною переорієнтацією цілей розвитку на її дійсні родові потреби. Розвиток, який здійснюється за межами такого підходу (наприклад, обмежується завданнями природозбереження), не може розглядатися в якості сталого (Акопян, 2011, с. 10).

Людиновимірність сталого розвитку цілком узгоджується з базовою економічною парадигмою сьогодення, згідно якої розвиток людського потенціалу виступає у якості головного ресурсу сталого економічного зростання та забезпечення конкурентоспроможності у стратегічній перспективі. Людський чинник розглядається і в якості головної складової становлення інформаційного суспільства, формуючи його базис – інформацію, знання. Саме максимізацію людського потенціалу розвитку вимагає забезпечення пріоритетності соціального виміру сталого розвитку, орієнтованого на потреби людини як суб'єкта цього розвитку. Соціальність включає і культурні, і політичні, і управлінські складові сталого розвитку. Йдеться і про сталість розвитку соціокультурних систем, і про ефективні механізми попередження та регулювання соціальних конфліктів, і про розширення засад партисипарності в соціальному управлінні, і про розширення плюралізму думок та простору мультикультурності (Олексенко, 2015, с. 178).

У межах соціально-філософського підходу евристично плідними є і дослідження особливостей становлення особистості, яка є адекватною процесам сталого розвитку. У наукових дослідженнях констатується поширення антропологічного типу, який все менше залежить від традиційних морально-ціннісних стереотипів та обмежуючих особистісний розвиток ідеологем. Такі люди демонструють і своєрідні когнітивні здатності та схильності, орієнтовані на сприйняття форм природних та соціальних процесів, які перебувають у постійному русі та невизначеності. У суспільстві, що складається з таких людей, формується установка на відмову від ієрархічного сприйняття знань на користь сприйняття динамічного потоку інформації з мінімальними статусними відмінностями всередині нього. Картина світу інтерпретується поза межами постулату про абсолютність істини і формується як ланцюг багатоваріантних інтерпретацій вірогідних фактів та дій.

Через особистісний вимір готовності соціуму до прийняття цінностей сталого розвитку відкриваються можливості суб'єктно-діяльній інтерпретації проблеми сталого людського розвитку. Низка фахівців пропонують використати для цього підхід, який ґрунтується на аналізі ототожнення і розототожнення суб'єкта конструювання суспільства сталого розвитку, на основі чого доцільно інтерпретувати та прогнозувати поведінкові дії соціуму (Рижак, 2011, с. 385). Зокрема, врахування амбівалентності процесів ототожнення та розототожнення дозволяє визначитися з понятійно-категоріальними основами ціннісних трансформацій суспільства, що кореняться у зміні розуміння просторово-часового континууму життєдіяльності людини у процесі становлення суспільства сталого розвитку. Суперечності випливають з того, що, з одного боку, відбувається зростання простору референцій соціальних суб'єктів, а з іншого за рахунок ціннісних обмежень має місце звуження реально існуючого простору діяльності традиційного характеру. Це несе потенційну загрозу відчуження та дистанціювання людей з різними цінностями одне від одного.

Відповідно слід констатувати наявність у процесі формування нового змістовно-ціннісного комунікативного простору неконтрольованих процесів перетинання різних культурних

форм з потенційними ризиками до конфлікту між їх носіями. Фахівці схарактеризували цю ситуацію (стосовно інформаційної цивілізації) як формування специфічної конфігурації проєктивної ідентичності, і цей процес супроводжується конструюванням суб'єктами соціальних інновацій також нових форм суб'єктивності, завдяки яким у конструйованому новому соціумі відбуваються перерозподіл їх соціальних позицій і на цій основі – зміна соціальної структури загалом. Стосовно суспільства сталого розвитку можна констатувати наявність такої ж ситуації, яка вирішується у процесі конструювання інтегрованої цінностями сталого розвитку, проте поліваріантної культури, для якої властива відмова від єдиної ціннісно-композиційної цілісності на користь множинності варіантів розвитку.

У цьому контексті актуальними є і певні ідеї постмодернізму, які стосуються взаємозв'язку, становлення нових соціальних реалій та формування нових екзистенціалів, які визначають життя людини епохи постмодерну. Для соціально-філософського обґрунтування концепції сталого людського розвитку важливо констатувати, що людина, яка є екзистальною у постмодерні, є одночасно носієм суб'єктивності та об'єктивності у процесі формування нових соціальних відносин, що в інтегрованому вигляді проявляється у потужній соціальній активності. Шляхом цілеспрямованого конструювання інноваційними суб'єктами як репрезентантами спрямованості суспільства до сталого розвитку нової соціальної реальності реалізується глобальна тенденція системного формоутворення простору цивілізаційного розвитку. Це викликає потребу використання соціально-філософської методології для виходу за межі традиційних уявлень про раціональність та ефективність функціонування простору людської життєдіяльності і конструювання диверсифікованого та плюралістичного руху до нових пріоритетів соціального розвитку.

Завдання забезпечення людського виміру сталого розвитку є актуальним і для процесів модернізації та державотворення, які зараз здійснюються в Україні, оскільки в їх основі також лежать процеси максимізації людського потенціалу та якості життя. Упровадження засад сталого людського розвитку розглядається як цілепокладальний аспект вказаних процесів, а у вітчизняних

соціально-філософських дослідженнях як системна альтернатива традиційним формаційним підходам, що суттєво розширює оціночні й прогностичні можливості. Для вітчизняних дослідників особливо актуальною є проблема узгодження імперативу сталого людського розвитку з цілями відродження та зростання культурного потенціалу нації як системостворюючого чинника сталого неперервного розвитку країни та кожної людини (Амоша та ін., 2014, с. 214).

Відповідно завдання утвердження цінностей сталого розвитку в українському суспільстві нерозривно пов'язане з загальними процесами відродження національної культури та створенням передумов для формування сприятливого соціокультурного середовища становлення та буття людини. В умовах динамічних змін українського суспільства, його аксіосфери та інтеграції країни до світового інформаційно-медійного простору пріоритетним завданням є формування критичного мислення громадян на основі вищих цінностей як духовної основи усталеності українського суспільства. Саме високі духовні ідеали, які інтегрують національні традиції та імперативи сталого розвитку, визначають істинні сенси існування кожної людини та спрямованість розвитку країни, складаючи своєрідний «духовний код українського народу як ціннісну передумову забезпечення сталості розвитку країни.

Висновки. Соціально-філософський аналіз процесу становлення суспільства сталого розвитку доцільно здійснювати у кількох аспектах. По-перше, з точки зору соціально-гуманітарних цінностей як цільових настанов соціального конструювання. По-друге у контексті урахування теоретичного забезпечення механізмів досягнення єдності стійкості та справедливості соціального розвитку. По-третє, з позицій формування умов для самовідтворення сталого розвитку на інституційній основі з орієнтацією на справжні потреби людини. У межах сталого економічного розвитку як людського розвитку метою є не показники зростання національного доходу як такі, а використання росту економіки для створення соціального простору проживання, в якому людина має можливість максимально повно розкрити свій потенціал та відповідно жити щасливо і творчо в гармонії з собою та середовищем свого буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акопян В. Концептуальні ідеї сталого людського розвитку. *Вісник Інституту розвитку дитини*. 2011. № 15. С.-5-12.
2. Бебик В., Куйбіда В., Мякушко Н. Сталий розвиток і соціальна глобалістика. Київ : Талком, 2022. 255 с.
3. Горлинський В.В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір : *монографія*. К. : ПАРАПАН, 2011. 377 с.
4. Дзьоба О. Г., Кінаш І. П., Ставничка Н. І. Соціальна безпека в умовах реалізації стратегії сталого розвитку України: *монографія*. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2022. 183 с.
5. Іващенко Т. Ю. Сталий людський розвиток: концептуальний підхід. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2011. № 3. С. 34-38.
6. Олексенко Р.І. Філософія сталого розвитку в епоху глобалізації. *Гілея: науковий вісник*. 2015. № 100. С. 175-179.
7. Рижак Л. Філософія сталого розвитку людства. Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 516 с.
8. Соціальний потенціал сталого розвитку: інноваційні механізми формування та використання : монографія / (О. І. Амоша та ін. ; наук. ред. О. Ф. Новікова). Донецьк : Ін-т економіки пром-сті НАНУ, 2014. 477 с.
9. Удовиченко В.П., Гаращук О. В., Куценко В. І. Соціальна складова формування сталого інноваційної економіки та технологічного суспільства : монографія. Київ ; Чернігів : Десна, 2021. 302 с.
10. Bratanich B. etc. Conceptual principles of education for sustainable development. European Center of Sustainable Development, ICSD 2020, Rome, Italy. 2020. (Doi: 10.14207/ ejsd.2020.v9n2p99). P. 99-114

REFERENCES

1. Akopian V. (2011). Kontseptualni idei staloho ljudskoho rozvytku [Conceptual ideas of sustainable human development]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny – Bulletin of the Institute of Child Development*, 15, 5-12. [in Ukrainian]
2. Bebyk V., Kuibida V., Miakushko N. (2022). Stalyi rozvytok i sotsialna hlobalistyka [Sustainable development and social globalism], Kyiv : Talkom. [in Ukrainian]
3. Horlynskyi V.V. (2011). Filosofia bezpeky i staloho ljudskoho rozvytku: tsinnisnyi vymir : monohrafiia [Philosophy of security and sustainable human development: value dimension: monograph.]. Kyiv : PARAPAN. [in Ukrainian]
4. Dzoba O. H., Kinash I. P., Stavnycha N. I. (2022). Sotsialna bezpeka v umovakh realizatsii stratehii staloho rozvytku Ukrainy: monohrafiia [Social security in the conditions of implementation of the sustainable development strategy of Ukraine: monograph], Ivano-Frankivsk : IFNTUNH. [in Ukrainian]
5. Ivashchenko T. Yu. (2011). Stalyi ljudskyi rozvytok: kontseptualnyi pidkhid [Sustainable human development: a conceptual approach]. *Rynok pratsi*

ta zainiatist naseleennia – Labor market and population employment, 3, 34-38. [in Ukrainian]

6. Oleksenko R.I. (2015). *Filosofia staloho rozvytku v epokhu hlobalizatsii* [The philosophy of sustainable development in the era of globalization], *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, 100, 175-179. [in Ukrainian]

7. Ryzhak L. (2011). *Filosofia staloho rozvytku liudstva* [Philosophy of sustainable development of mankind], Lviv: LNU im. Ivana Franka. [in Ukrainian]

8. *Sotsialnyi potentsial staloho rozvytku: innovatsiini mekhanizmy formuvannia ta vykorystannia : monohrafiia* (2014) [Social potential of sustainable development: innovative mechanisms of formation and use: monograph]/ [O. I. Amosha ta in. ; nauk. red. O. F. Novikova], Donetsk : In-t ekonomiky prom-sti NANU. [in Ukrainian]

9. Udovychenko V.P., Harashchuk O. V., Kutsenko V. I. (2021). *Sotsialna skladova formuvannia staloi innovatsiinoi ekonomiky ta tekhnolohichnoho suspilstva : monohrafiia* [Social component formation of sustainable innovative economy and technological society: monograph], Kyiv ; Chernihiv : Desna. [in Ukrainian]

10. Bratanich B. etc. *Conceptual principles of education for sustainable development*. European Center of Sustainable Development, ICSD 2020, Rome, Italy. 2020. (Doi: 10.14207/ ejsd.2020.v9n2p99). P. 99-114.

УДК 1(091)

КУБАЛЬСЬКИЙ Олег – кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник, Державна установа «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г. М. Доброва Національної академії наук України», 60, бульв. Тараса Шевченка, Київ, Україна, індекс 01032 (kubalsky@nas.gov.ua).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7956-3150>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.6>

Бібліографічний опис статті: Кубальський, О., (2022). Актуалізація ролі наукової спільноти в українському соціально-турбулентному суспільстві в умовах війни та післявоєнної відбудови. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 45, 76–88, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.6>

АКТУАЛІЗАЦІЯ РОЛІ НАУКОВОЇ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІАЛЬНО-ТУРБУЛЕНТНОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Анотація. Розв'язана Російською Федерацією війна проти України, що триває з 2014 року та знаходиться в стані повномасштабної агресії, ставить перед українською державою екзистенційні питання. Українцям, які героїчно боронять країну, вдалося змінити наратив світового товариства, переконати провідних експертів та лідерів думок у тому, що Україна не піде на поступки агресору та здатна перемогти. Суть наративу змінилася з ідеї збереження державності до ідей відбудови та післявоєнного розвитку України. В умовах динамічного суспільства та кризового стану війни велику роль відіграють науковці, яка здатні завдяки міждисциплінарному підходу концептуалізувати проект та план розбудови України та бути медіаторами між громадськістю та воєнною реальністю, в умовах якої вони публічно працюють. **Метою статті** є дослідити наративи світових ЗМІ, проаналізувати

заходи, прийняті науковими товариствами щодо освітньої та наукової кооперації з країною-агресором, а також застерегти від можливих помилок при врахуванні схожого історичного досвіду. **Методологічні засади.** Для отримання результатів дослідження було використано описовий метод для розкриття суті західного наративу щодо ситуації в Україні; порівняльно-історичного методу для розгляду історичних прикладів проектування планів розвитку країн, які зазнали агресії та планів мінімізації можливих майбутніх вторгнень з боку країн-агресорів; компаративного аналізу при розгляді основних ідей провідних фахівців, які досліджують роль науки в динамічному суспільстві, особливо в умовах війни. **Наукова новизна.** Автором обґрунтовується необхідність привернення уваги щодо необхідності залученні наукового товариства для розв'язання проблем, з якими стикаються фахівці при розробці плану повоєнної відбудови України. Підкреслюється наявність в наративі західних ЗМІ ідей майбутньої перемоги України, санкційних обмежень Росії, припинення наукової кооперації з країною-агресором.

Ключові слова: філософія науки, філософія освіти, російсько-українська війна, наукова спільнота, соціальна турбулентність, відновлення України, демократія.

KUBALSKYI Oleh – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Leading Researcher, Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies of the NAS of Ukraine, 60, Taras Shevchenko Blvd, Kyiv, Ukraine, postal code 01032 (kubalsky@nas.gov.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7956-3150>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.6>

To cite this article: Kubalskyi, O. (2022). Aktualizatsiya roli naukovoï spil'noty v Ukrayins'komu sotsial'no-turbulentnomu suspil'stvi v umovakh viyny ta pislyavoyennoï vidbudovy [Actualization of the role of the scientific community in the Ukrainian socio-turbulent society in the conditions of war and post-war recovery]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 45, 76–88, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.6>

**ACTUALIZATION OF THE ROLE
OF THE SCIENTIFIC COMMUNITY
IN THE UKRAINIAN SOCIO-TURBULENT SOCIETY
IN THE CONDITIONS OF WAR
AND POST-WAR RECOVERY**

***Summary.** Russia–Ukraine War, has been ongoing between Russia and Ukraine since February 2014, and is in a state of full-scale aggression, posing existential questions to the Ukrainian state. Ukrainians, who heroically defend the country, managed to change the narrative of the world community, to convince leading experts and opinion leaders that Ukraine is capable of winning. The essence of the narrative changed from the idea of preserving statehood to the ideas of reconstruction and post-war development of Ukraine. In the conditions of a socially turbulent society and a crisis state of war, science has a great role, which, thanks to an interdisciplinary approach, is able to conceptualize a project and a plan for the development of Ukraine and to be mediators between the public and the military reality in which they work. **The purpose of the article** is to investigate the narratives of the world mass media, to analyze the measures taken by scientific societies regarding educational and scientific cooperation with the aggressor country, as well as to warn against possible mistakes when taking into account similar historical experiences. **Methodological principles.** To obtain the results of the study, a descriptive method was used to reveal the essence of the Western narrative regarding the situation in Ukraine. The comparative-historical method for considering historical examples of designing development plans of countries that have experienced aggression and planning to minimize possible future encroachments by aggressor countries. Comparative analysis when considering the main ideas of leading specialists who investigate the role of science in a dynamic society, especially in conditions of war. **Scientific novelty.** The author justifies the need to draw attention to the need to involve the scientific community to solve the problems faced by experts when developing a plan for the post-war reconstruction of Ukraine. The presence in the narrative of the Western mass media of the ideas of the future victory of Ukraine sanctions restrictions on Russia and the termination of scientific cooperation with the aggressor country is emphasized, as possible*

ways of restoring cooperation in the field of science and education in the hypothetical future are questioned.

Key words: *philosophy of science, philosophy of education, Russian-Ukrainian war, scientific community, social turbulence, restoration of Ukraine, democracy.*

Постановка проблеми. Розв’язана Росією у 2014 році російсько-українська війна продовжилася російським вторгненням в Україну 24 лютого 2022 року. Не зважаючи на те, що світова спільнота закликала Росію припинити воєнні дії, війна, станом на жовтень 2022 року продовжується. Завдяки героїчному супротиву збройних сил України, армія ворога зазнала значних втрат. Перебіг військових подій та супротив українського народу радикальним чином змінили наратив країн світу, і світ побачив, що швидкого захоплення України не відбулося, ба більше, світ повірив у перемогу України. Віра у перемогу поставила нові виклики перед політиками, філософами, науковцями, держслужбовцями, митцями, тощо. Суть цих викликів – розробити план майбутнього повоєнного відновлення України, врахувавши сучасну соціокультурну ситуацію, та плідний досвід повоєнного відновлення інших країн.

Актуальність дослідження полягає у необхідності розв’язання екзистенційних питань української державності в умовах війни, та необхідності залучення наукової спільноти для концептуалізації парадигмального рішення щодо плану післявоєнної відбудови та розвитку України.

Аналіз останніх досліджень. В дослідженні використано напрацювання робочих груп Національної ради з відновлення України від наслідків війни, бюлетень Національної академії наук України про конкурс на проведення наукових і науково-технічних робіт з метою відбору та реалізації актуальних наукових і науково-технічних робіт установ НАН України, спрямованих на вирішення проблем оборони і національної безпеки України, її відновлення у повоєнний час, Концепцію стратегії повоєнного відновлення та розвитку України (19 травня 2022 р., Національний інститут стратегічних досліджень України), Постанову Кабінету Міністрів України «Про денонсацію Угод в галузі освіти і науки з Російською Федерацією» тощо.

Окрім вітчизняних джерел, було використано статті з передових наукових журналів світу та авторитетних оглядачів: The Atlantic, Journal of Democracy, Nature, Forbes та ін. Були використані матеріали Центру стратегічних міжнародних досліджень, Міністерства оборони США, Форуму 2000 та ін.

Мета статті полягає у здійсненні дослідження наративів світових ЗМІ, аналізі заходів, прийнятих науковими товариствами щодо освітньої та наукової кооперації з країною-агресором, а також у застереженні від можливих помилок при врахуванні схожого історичного досвіду минулого.

Виклад основного матеріалу. Ще до повномасштабного вторгнення Росії в Україну мало хто в світі вірив у початок цього вторгнення. Переважно, наводили аргументи, які підкреслювали ірраціональність цього рішення, такі аналітичні канали як Forbes, BBC News, Atlantic Council. В своїй статті «Чому Путін не вторгнеться в Україну» («Why Putin Won't Invade Ukraine», 2021) в Forbes Лорен Томпсон (Loren Thompson) описує п'ять причин, чому напад на Україну вважався сумнівним: «Немає сумніву, що значно переважаючі сили Росії здатні захопити Україну, особливо регіон на схід від річки Дніпро, де проживає багато етнічних росіян. Москва допомагає повстанню етнічних росіян на сході проти центрального уряду з 2014 року, коли вона захопила Кримський півострів – іншу територію, де переважають етнічні росіяни. Однак військові кроки Москви на сьогоднішній день здаються більш розрахованими на те, щоб вплинути на поведінку українського уряду, ніж фактично окупувати країну» (Thompson, 2021). Переважна більшість експертів з зовнішньої політики попереджали про безглуздість повномасштабного військового конфлікту, їхні оцінки не втратили своєї актуальності. Втім, коли розпочався наступ, переважна більшість світових ЗМІ не задавалися питанням, чи зможе вистояти Україна, вони сперечалися щодо часу, коли Київ капітулює. Ще раз все змінилось після того, як російські війська були розбиті під Києвом, і світ побачив результати звірств армії окупантів. На офіційному сайті Міністерства оборони США Джим Гарамон (Jim Garamone) написав статтю «Росіяни відступають з Києва та переобладнуються в Білорусі» («Russians Retreating From Around Kyiv, Refitting in Belarus», 2022). Він написав: «Хоча

відступ росіян з Києва тішить, ніхто не називає це українською перемогою; однак мета Путіна повалити обраний уряд України була зірвана» (Garamone, 2022).

Коли світ повірив у можливу перемогу України, з'явився новий наратив, основним змістом якого стали обговорення шляхів перемоги та майбутньої відбудови країни, її економіки, соціальної інфраструктури, культури, освіти тощо. Але ці старання можуть виявитися марними перед обличчям імовірної повторної війни. За таких умов актуальним стає урок історії, а саме, варто згадати План Моргентау – ліквідацію здатності Німеччини розпочати будь-яку війну після Другої світової війни. Досягалося таке шляхом знищення її військової промисловості та інших ключових галузей промисловості, необхідних для нарощування військової сили. Авторство ідеї належить міністру фінансів Сполучених Штатів Генрі Моргентау у 1944 році. Хоча План Моргентау впроваджувався до 1947 року, він так і не був прийнятий. Дії, спрямовані на промислове роззброєння Німеччини викликали соціально-економічну кризу в країні (Gareau, 1961, p. 520). У свою чергу гуманітарна катастрофа призвела би до нових реваншистських настроїв в німецькому суспільстві, що було неприпустимо. Проект деіндустріалізації Німеччини передбачав перетворення країни на суто аграрну, але це призвело би до катастрофічних наслідків. Урок історії полягає не у тому, яким чином мінімізувати можливі майбутні напади агресора, а у тому, що при розв'язанні економічної кризи в Україні не слід робити ставку на аграрний сектор, а потрібна структурна збалансованість та технологічні інновації. Дослідниця Ірина Підоричева у своїй статті «Ризики остаточно перетворитися на «аграрну наддержаву» необхідно здолати» (2022) пише: «Власне, Україна після того, через що їй довелося пройти і що її народ переживає досі, просто не може собі дозволити обмежитися досягненням довоєнного, занадто скромного для її потенціалу, рівня соціально-економічного розвитку. Повоєнна відбудова України має бути спрямована на кардинальну зміну структури економіки, перехід від аграрно-сировинного її типу до індустріально-інноваційного на основі створення сучасної високотехнологічної, цифровізованої промисловості у контексті розгортання у світі Індустрії 4.0» (Підоричева, 2022). Дослідниця занепокоєна

можливим сценарієм, за яким союзники України запропонують план відбудови аналогічний плану Моргентау в ключових позиціях. Тому Україна має самостійно розробити та впровадити план відновлення та розвитку, долучаючи до справи висококваліфікованих спеціалістів з різних галузей: науковців, освітян, промисловців, представників бізнесу та ін. Лише за наявності міждисциплінарного дискурсу можлива поява ефективного плану відновлення економіки та піднесення її на новий науково-технічний рівень. Саме в цьому полягає доленосна роль науки для України на сьогодні.

Наукове товариство України сьогодні об'єднане спільною метою – відновити країну після перемоги над агресором. Так, наприклад, НАН України оголосила конкурс для відбору та подальшої імплементації актуальних наукових і науково-технічних робіт установ НАН України, які сприяли би розвитку оборонного та безпекового сектору нашої держави (Національна академія наук України, 2022). Своєю появою цей конкурс свідчить про важливість та актуальність звернення до науковців України у питанні відновленні країни та посиленні її оборони. В конкурсі представлено три секції: секція фізико-технічних і математичних наук НАН України, секція хімічних і біологічних наук НАН України та секція суспільних і гуманітарних наук НАН України. Є підстави вважати, що союзники України підтримають її ідеї щодо відновлення країни, про це свідчать офіційні звернення лідерів країн світу та наратив в світових ЗМІ. Наприклад, Еліот Коген (Eliot A. Cohen) в *The Atlantic* опублікував доволі оптимістичну статтю, яка називається «Не відмовляйтеся зараз. Захід повинен зробити все можливе, щоб допомогти Україні перемогти» («Don't Let Up Now. The West must do what it takes to help Ukraine prevail», 2022): «Вільна і сильна Україна – це не просто питання добропристойності, хоча це так і є. Україна стане тим бар'єром, за яким Захід зможе виправити своє шокуюче нехтування військовою силою в останні десятиліття. Якщо Україна перемаже, її приклад стане принаймні частковим стримуючим фактором для подальших авантур Росії, а можливо, і Китаю. І це позбавить Росію її найважливішої мети – відтворення старої Російської імперії... Таким чином, Захід має підтримувати Україну, надаючи Росії лише обмежені обіцянки

пом'якшення санкцій, і він точно не повинен винагороджувати Москву, скасувавши їх повністю, якщо Росія погодиться на статус-кво до припинення вогню» (Cohen, 2022).

Директор групи оборонно-промислових ініціатив і старший науковий співробітник програми міжнародної безпеки Синтія Кук (Synthia Cook) вважає, що ідеї Еліота Когена правильні, хоча і дуже оптимістичні. В своїй статті «Відбудова України після війни» («Rebuilding Ukraine after the War», 2022) авторка стверджує, що «Вторгнення та війна можуть відбуватися за підручником двадцятого століття, але ефективне відновлення – це навичка двадцять першого століття. Якщо руйнування значної частини інфраструктури України назвати «катастрофою», то реакція на стихійні лиха та відновлення після катастрофи триватимуть багато років. І це вторгнення – з його все більш невибіркового націлювання на фізичну, природну та людську інфраструктуру – спричинило справжню катастрофу. Це техногенна катастрофа, і вона пов'язана з конфліктом, і хоча, вона не природна, не пов'язана з погодою чи землетрусами, втім, схожа» (Cook, 2022). Отже, розбудова повоєнної інфраструктури в нашій державі має відбуватись на засадах розвитку її інноваційного потенціалу, зокрема, у науковій сфері, і саме наукова спільнота має сформулювати концептуальні засади цього інноваційного поступу в багатьох сферах буття суспільства.

Коли мова заходить про роль науки в перемозі України над Росією, та у відновленні країни, варто одразу підкреслити, що вплив війни поширюється далеко за межі кількох країн. В науковому журналі Nature колектив авторів опублікував статтю «Сім способів, як війна в Україні змінює світову науку. Вплив на дослідження відчувається не тільки в Україні та Росії» («Seven ways the war in Ukraine is changing global science Impacts on research are being felt more widely than just in Ukraine and Russia», 2022). В статті зазначається, що через війну зруйновано наукову інфраструктуру, на відновлення якої підуть роки. Багато світових наукових організацій так само допомагають вченим-дослідникам з України. Так, наприклад, Польська академія наук підтримала сотні українських науковців, та усвідомлює потребу у подільшій підтримці, виходячи із наступної позиції: «Війна знищила дослідницьку систему, яка повільно модернізувалась

і почала інтегруватися з європейськими партнерами. Багато університетів і наукових центрів сильно постраждали – наприклад, у березні та червні бомбили нейтронне джерело Харківського фізико-технічного інституту» (Gaïnd, 2022).

У березні 2022 року Кабінет міністрів України денонсував низку угод у галузі освіти та науки з Російською Федерацією (Постанова від 24 березня 2022 р. № 355): угоду про співробітництво в галузі культури, науки та освіти, підписану у Москві 26 липня 1995 року; угоду про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту та вчені звання, підписану в Москві 26 травня 2000 року; угоду між співробітництвом у галузі атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, підписану у Харкові 21 червня 2002 року (Про денонсацію Угод в галузі освіти і науки з Російською Федерацією, 2022). Подібних кроків дотримуються й інші країни світу, що формує інформаційні, освітні та наукові санкції по відношенню до країни-агресора. 23 країни-члени CERN засуджують військове вторгнення Росії в Україну та висловили співчуття у зв'язку з людськими жертвами та гуманітарними наслідками, а також причетністю Білорусі до цієї війни. Україна є асоційованим членом CERN, і українські науковці беруть активну участь у багатьох дослідженнях, тож 8 березня 2022 року Рада CERN провела позачергове засідання, присвячене обговоренню подальшої взаємодії з Росією. Рада вирішила: CERN сприятиме ініціативам підтримки українських співробітників та української наукової діяльності в галузі фізики високих енергій; статус спостерігача Російської Федерації призупинено до подальшого повідомлення; CERN не буде брати участь у новій співпраці з Російською Федерацією та її установами до подальшого повідомлення (CERN Response to the Aggression against Ukraine, 2022, p. 2).

У космічних проектах особливо постраждав проект Європейського космічного агентства (ESA) та Роскосмосу ЕхоMars, місія вартістю 1,3 мільярда євро. Був запланований старт безпілотної дослідницької місії на Марс на російському ракетоносії з російським посадковим модулем у 2022 році. Але ESA зараз припинило співпрацю з Росією, тож ЕхоMars, ймовірно, буде відкладено до 2026 або 2028 року. Така ж ситуація склалася не лише у інженерії та природничих науках, але й у гуманітарній

сфері також. Оскільки дослідники та експерти сходяться у думці, що Україна переможе, і як зазначив Френсіс Фукуяма (Francis Fukuyama): «військовий провал Росії – щонайменше звільнення території, захоплених після 24 лютого 2022 року – матиме величезний політичний резонанс у всьому світі. Росія та Китай до війни стверджували, що ліберальні демократії, зокрема Сполучені Штати, перебувають у занепаді. Натомість сталося те, що російська модель централізованого прийняття рішень, зосереджена навколо однієї людини, допустила одну з найсерйозніших політичних помилок у новітній історії» (Fukuyama, 2022). Ці слова відомого вченого-філософа прозвучали 31 серпня 2022 року в Празі, де відбулася 26-та щорічна конференція Форуму 2000 під назвою «Очевидна та нинішня загроза демократії: як ми реагуємо?». На форумі обговорювали післявоєнне майбутнє України в центрі європейської та світової демократичної спільноти. Під час сесій конференції також обговорювали глобальне відродження авторитаризму, шукали шляхи створення демократичних альянсів, а також шукали нові ідеї щодо того, як зробити демократію більш стійкою в нинішньому складному середовищі.

За таких умов важливою особливістю існування наукового товариства є необхідність дотримання або переосмислення етичних настанов вченого. Ще у 1942 році Роберт Мертон (Robert K. Merton, 1910–2003) запропонував чотири етичні чесноти справжнього науковця: універсалізм, колективізм, безкорисливість та організований скептицизм (Merton, 1942). Ці імперативи і сьогодні вважаються основними для справжнього вченого, щоправда, ще сам автор вважав, що вони мають статус ідеалів. Вчений має прагнути цих ідеалів, але в реальному житті вчений має завжди аналізувати ситуацію, у якій знаходиться наукове товариство. Такі високі ідеали можуть сформувати враження у вченого у своїй невідповідності, що його вчинки не міняють картину світу, але це хибні уявлення. Кожен вчений є частиною великого наукового товариства, а тому персональна етична платформа є частиною великої етичної платформи. Це у свою чергу нагадує всім вченим, що в кризових ситуаціях, таких, як наприклад війна, кожен вчений має діяти відповідно до совісті, нести відповідальність за кожен свій вчинок і крок.

Висновки. Спричинена Росією масштабна шкода інфраструктурі України вимагатиме ретельного планування та інвестицій для її подолання. Масштаби відновлення будуть величезними, набагато більшими за те, що може профінансувати будь-яка країна світу. Інвестиції слугуватимуть стратегічній меті, надсилаючи меседж про те, що західні країни-союзники будуть триматися разом, а іншим націям – про те, що об'єднання з цими союзниками має очевидні переваги. Україні потрібно буде безпосередньо вирішувати проблеми та працювати над боротьбою з корупцією, щоб гарантувати, що кошти витрачаються за призначенням. Прозорість буде ключем до зміцнення довіри зі спонсорами, а відповідні показники допоможуть надіслати повідомлення про те, що пожертви спрямовуються на заплановану мету. Країні понад усе потрібен й план по відновленню всіх сфер життя, від економічного до соціо-культурного, і план цей має бути розроблений вченими, освітянами, промисловцями, експертами в своїх галузях. Лише завдяки міждисциплінарному характеру кооперації буде можливо вирішення великого спектру проблем. У даному руслі, наукова спільнота України має взяти на себе роль з інтеграції стратегій, пропонуваніх суспільством та органами влади, спираючись на етос соціальної відповідальності інтелектуалів в умовах складних викликів, що стоять перед українським суспільством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція стратегії повоєнного відновлення та розвитку України (19 травня 2022 р.). Національний інститут стратегічних досліджень України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/stratvidnovlennya-koncept-v2.pdf>
2. Національна академія наук України оголошує конкурс на проведення наукових і науково-технічних (експериментальних) робіт за бюджетною програмою «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230) на 2023–2024 роки. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9475>
3. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni>
4. Про денонсацію Угод в галузі освіти і науки з Російською Федерацією. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2022 № 355. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/355-2022-%D0%BF/sp:max100#Text>

5. CERN Response to the Aggression against Ukraine. № 3626. 8 March 2022. URL: https://council.web.cern.ch/sites/default/files/c-e-3626_Resolution_re_Russia%20.pdf
6. Cohen E. A. Don't Let Up Now. The West must do what it takes to help Ukraine prevail. *The Atlantic*. 2022. URL: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/03/west-strategy-against-russia-ukraine-war/629387/>
7. Cook C. Rebuilding Ukraine after the War. *Center for Strategic and International Studies*. 2022. URL: <https://www.csis.org/analysis/rebuilding-ukraine-after-war>
8. Fukuyama F. Why Ukraine Will Win. *Journal of Democracy*. 2022. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/why-ukraine-will-win/>
9. Gaid N. et al. Seven ways the war in Ukraine is changing global science. Impacts on research are being felt more widely than just in Ukraine and Russia. *Nature*. 2022. № 607. PP. 440-443. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-01960-0>
10. Garamone J. Russians Retreating From Around Kyiv, Refitting in Belarus. *DOD News*. 2022. URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2988461/russians-retreating-from-around-kyiv-refitting-in-belarus/>
11. Gareau F. H. Morgenthau's Plan for Industrial Disarmament in Germany. *The Western Political Quarterly*, 1961. Vol. 14, No. 2. PP. 517-534.
12. Merton R. K. Science and Technology in a Democratic Order. *Journal of Legal and Political Sociology*. 1942. Vol. 1. PP. 115-126.
13. Thompson L. Why Putin Won't Invade Ukraine. *Forbes*. 2021. URL: <https://www.forbes.com/sites/lorenthompson/2021/12/06/quick-take-why-putin-wont-invade-ukraine/?sh=355381312927>

REFERENCES

1. Kontsepsiya stratehii povoyennoho vidnovlennya ta rozvytku Ukrainy (19 travnya 2022 r.). Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen' Ukrainy [Concept of the post-war reconstruction and development strategy of Ukraine (May 19, 2022). National Institute of Strategic Studies of Ukraine]. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/stratvidnovlennya-koncept-v2.pdf> [in Ukrainian]
2. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy oholoshuie konkurs na provedennia naukovykh i naukovo-tekhnichnykh (eksperymentalnykh) robit za biudzhethnoiu prohramoiu «Pidtrymka rozvytku priorytetnykh napriamiv naukovykh doslidzhen» (KPKVK 6541230) na 2023–2024 roky. [The National Academy of Sciences of Ukraine announces a competition for conducting scientific and scientific-technical (experimental) works under the budget program “Support for the development of priority areas of scientific research” (KPKVK 6541230) for 2023-2024]. Retrieved October 24, 2022, from <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9475> [in Ukrainian].

3. Natsional'na rada z vidnovlennya Ukrainy vid naslidkiv viyny [The National Council for the recovery of Ukraine from the consequences of the war]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni> [in Ukrainian]

4. Pro denonsatsiiu Uhod v haluzi osvity i nauky z Rosiiskoiu Federatsiieiu. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.03.2022 № 355. [About the denunciation of the Agreements in the field of education and science with the Russian Federation. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 24, 2022 No. 355]. Retrieved October 24, 2022, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/355-2022-%D0%BF/sp:max100#Text> [in Ukrainian].

5. CERN Response to the Aggression against Ukraine. № 3626. 8 March 2022. Retrieved October 24, 2022, from https://council.web.cern.ch/sites/default/files/c-e-3626_Resolution_re_Russia%20.pdf

6. Cohen, E. A. (2022). Don't Let Up Now. The West must do what it takes to help Ukraine prevail. *The Atlantic*. Retrieved October 24, 2022, from <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/03/west-strategy-against-russia-ukraine-war/629387/>

7. Cook, C. (2022). Rebuilding Ukraine after the War. *Center for Strategic and International Studies*. Retrieved October 24, 2022, from <https://www.csis.org/analysis/rebuilding-ukraine-after-war>

8. Fukuyama, F. (2022). Why Ukraine Will Win. *Journal of Democracy*. Retrieved October 24, 2022, from <https://www.journalofdemocracy.org/why-ukraine-will-win/>

9. Gaid, N. et al. (2022). Seven ways the war in Ukraine is changing global science. Impacts on research are being felt more widely than just in Ukraine and Russia. *Nature*, 607, 440-443. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-01960-0>

10. Garamone, J. (2022). Russians Retreating From Around Kyiv, Refitting in Belarus. *DOD News*. Retrieved October 24, 2022, from <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2988461/russians-retreating-from-around-kyiv-refitting-in-belarus/>

11. Gareau, F. H. (1961). Morgenthau's Plan for Industrial Disarmament in Germany. *The Western Political Quarterly*, 14(2), 517-534.

12. Merton, R. K. (1942). Science and Technology in a Democratic Order. *Journal of Legal and Political Sociology*, 1: 115-126.

13. Thompson, L. (2021). Why Putin Won't Invade Ukraine. *Forbes*. Retrieved October 24, 2022, from <https://www.forbes.com/sites/lorenthompson/2021/12/06/quick-take-why-putin-wont-invade-ukraine/?sh=355381312927>

ЛІМОНЧЕНКО Віра – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (limonchenko57@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4770-7199>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.7>

Бібліографічний опис статті: Лімонченко, В., (2022). Трагізм політики як особливого образу дії: перечитуючи Ранс'єра. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 45, 89–111, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.7>

ТРАГІЗМ ПОЛІТИКИ ЯК ОСОБЛИВОГО ОБРАЗУ ДІЇ: ПЕРЕЧИТУЮЧИ РАНС'ЄРА

Анотація. *Мета роботи.* Ставиться завдання виявити у естетичних візіях Ранс'єра домінуючу мотивацію звільнення світу від наявної на певний момент форми упорядкування суспільного буття, проте очевидно, що всупереч ствердженню повернення політики, те, як Ранс'єр трактує її, говорить про інше – власне політичні звичні засоби безпорадні, що назване «трагізмом», але при цьому установка на зміну зберігається і реалізується по-іншому. **Методологія.** У статті застосований метод поглибленого рефлексивного читання, що передбачає таку критико-аналітичну експлікацію, яка стосується не стільки самого твору, скільки тих рис антропологічної ситуації, свідченням яких постає тематика теоретичного дослідження. Значущим є і метод діалектико-логічного аналізу – робота з поняттями, які припускають витончене розрізнення і взаємне перетворення. **Наукова новизна.** В супереч тезам про «кінець філософії» концепція політики Ранс'єра має риси філософського дискурсу: по-перше, сама постановка питання типова для філософії з часів Канта: «як можлива політика»; по-друге,

читання його текстів засвідчує наявність такого змісту, який упущений загальноновизнаним вживанням, що споріднене саме з пошуками істини, характерними для філософського дискурсу з часів античності. Проведена смислова аналітика понять *La mésentente* і *Le partage du sensible* засвідчує: сама морфологічна будова цих концептів вказує на специфічну «позитивну негативність» першого; у другій філософемі наявний зв'язок з діалогічною філософією і філософією Маркса, синтезуючою Гегеля і Фейєрбаха. Лексема *partage* орієнтує на таке мислення, яке відповідає ідентичності через порушену тотожність, тобто єдність самоті (або цілісність суспільства) включає у себе інаковість, а не виключає її. Амбівалентність лексеми *sensible* постає засобом, завдяки якому політика осмислюється не як феномен державно-владних структур, як базова засада людського буття по конституюванню спільної справи. *La mésentente* і *Le partage du sensible* синтезовані як *Dissensus*. **Висновки.** Певною мірою, апологія політики у Ранс'єра може прочитуватись як апологія філософії.

Ключові слова: політика, філософія, *La mésentente*-незгода, *Le partage du sensible*, диссенсус.

LIMONCHENKO Vira – Doctor of Philosophy, Professor, Professor at the Department of Philosophy named after Professor Valery Grigorovich Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (*limonchenko 57@ gmail.com*)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4770-7199>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.7>

To cite this article: Limonchenko, V., (2022). Trahizm polityky yak osoblyvoho obrazu dii: perechytuiuchy Ransiera [The tragedy of politics as a particular form of action: re-reading Ranciere] *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 45, 89–111, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.7>

THE TRAGEDY OF POLITICS AS A PARTICULAR FORM OF ACTION: RE-READING RANCIERE

Summary. The goal of the work. The task is to reveal in Rancière's aesthetic visions the dominant motivation for freeing the world from the visible for a specific moment form of ordering social existence. However, it is evident that contrary to the statement of the return of politics, the way Rancière interprets it says otherwise – the usual political means are actually helpless, which is called «tragedy». However, at the same time, the attitude to change is preserved and implemented differently. **Methodology.** The article uses the method of in-depth reflective reading, which involves a critical-analytical explication, which concerns not so much the work itself, but those features of the anthropological situation, which are evidenced by the topic of the theoretical study. The method of dialectical-logical analysis is also significant – working with concepts that imply a subtle distinction and mutual transformation. **Scientific novelty.** Contrary to theses about «the end of philosophy», Rancière's concept of politics has the features of a philosophical discourse: first, the formulation of the question itself has been typical of philosophy since the time of Kant: «how is politics possible»; secondly, the reading of his texts confirms the presence of such content, which is missed by generally accepted usage, which is related precisely to the search for truth, characteristic of philosophical discourse since antiquity. The semantic analysis of the concepts *La mésentente* and *Le partage du sensible* testifies: the very morphological structure of these concepts indicates the specific «positive negativity» of the first; in the second philosophy, there is a connection with dialogic philosophy and the philosophy of Marx, which synthesizes Hegel and Feuerbach. The lexeme *partage* orients to the thinking that corresponds to identity through disrupted identity; that is, the unity of the self (or the integrity of society) includes otherness rather than excluding it. The ambivalence of the lexeme *sensible* appears as a means by which politics is understood not as a phenomenon of state and power structures but as the primary basis of human existence for the constitution of a common cause. *La mésentente* and *Le partage du sensible* are synthesized as *Dissensus*. **Conclusion.** To some extent,

Rancière's apology for politics can be read as an apology for philosophy.

Key words: *politics, philosophy, La mésentente-disagreement, Le partage du sensible, dissensus.*

Постановка проблеми. Книги Жака Ранс'єра останніх десяти років за своєю тематикою мають бути віднесені до сфери естетики, і в цій галузі він має значний авторитет. Власне моя зацікавленість його ідеями викликана увагою до проблематики стосунків мистецтва і життя, коли мистецтво постає деякою антропологічною практикою трансцендування наявного порядку, але Ж. Ранс'єр іменує цей феномен політикою, яка реалізується як «розподіл чуттєвого». Увага до цілісності його творчості і ретельне перечитування його праць повертає бачення його як мислителя політичного: інтерес до мистецтва є ситуативним, похідним від цілей, які були сформульовані Ранс'єром у шістдесяті роки, коли він мислив у відповідності до марксистської тенденції не пояснення світу, а зміни його – достатньо згадати його висновок в одній з останніх книг: «тільки тоді ми зуміємо краще зрозуміти, як слова і образи, історії і видовища можуть щось змінити у нашому світі» (Ранс'єр, 2018), які відсилають до відомої тези Маркса.

Назва книги «Емансипований глядач» – і це не метафорична назва соціальних структур, що зробив Гі Дебор, у Ранс'єра, оскільки мова йде про театральні практики – засвідчує його увагу до проблематики звільнення як встановлення нового режиму участі у публічному просторі, отже за проблематикою театрознавства по-марксистськи знаходиться проблематика свободи і нового образу суспільства. Хоча сьогодні можливі оскарження такого формулювання основної тенденції марксизму, у роки становлення Ранс'єра як мислителя, увага до Маркса концентрувалася навколо цього питання, і теоретичне осмислення можливостей встановлення нового порядку світу після подій 1968 року визначилося двома векторами – або відмова від установки на зміну, або збереження вірності їй і пошуки інших ніж звично політичні шляхи для цього. Уточнення «звично політичні» потребує спеціального прояснення: коли Ранс'єр (2007 а) підкреслює, що політика не є боротьбою за владу і діями влади,

він виводить політику з сфери державних структур і те, як він експлікує її зміст – «конфігурація специфічного простору, розчленування особливої сфери досвіду, об'єктів, які вважаються всезагальними і підзвітними загальному рішення, суб'єктів, визнаних здатними позначити ці об'єкти і наводити з приводу них докази», (с. 65) – засвідчує установку на пошуки виходу із вторинних надбудованих структур до первинного базису, проте первинний базис він трактує не як виробничо-економічні стосунки, а екзистенційно-антропологічно як становлення відповідальної за свою дію людини: «Політика починається тоді, коли ті, у кого 'немає часу', так розпоряджаються цим необхідним часом, щоб утвердити себе як насельників загального простору і показати, що їхні роти цілком здатні випускати загальнозначащу мову, а не тільки голос, що сповіщає про страждання. Це розподіл і перерозподіл місць та ідентичностей, це розчленування та перерозчленування простору та часу, зримого та незримого, шуму та мови й утворює те, що я називаю поділом чуттєвого. Політика полягає в переконфігурації розподілу чуттєвого, що визначає спільність спільноти, у введенні в нього нових суб'єктів і об'єктів, у наділенні зримістю того, що нею не володіло, і в донесенні як голосів голосів тих, хто раніше сприймався як галасливі тварини» (Рансьєр, 2007 а, с. 66).

Отже, при тому, що сам Рансьєр стверджує повернення політики, те, як він трактує її, говорить про інше – власне політичні звичні засоби безпорадні, що я назвала «трагізмом», при цьому установка на зміну зберігається і реалізується по-іншому.

Мета, яка ставиться у зв'язку з такою постановкою питання, – виявити у естетичних візіях Рансьєра домінуючу мотивацію звільнення світу від наявної на певний момент форми упорядкування суспільного буття, проте очевидно, що здійснення цього як дія політики лишається проблематично-ефемерним, отже трагічним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пік публікацій з інформативним коментуванням і аналітикою позиції Рансьєра приходиться на 10 роки ХХІ ст. слідом за його гучними працями, які відносяться до розуміння естетики як політики, що і обумовило формування його авторитету у галузі естетики. Як і було вказано раніше, більшість сучасних досліджень ідей

Ранс'єра стосується сфери мистецтва. Це праці у галузі літературного і театрального мистецтвознавства (Niculet, 2011; Bishop, 2012; Thinking Poetry, 2013; Aesthetic Reason, 2018), серед яких наявні такі, які виразно орієнтовані на вихід за галузеву мистецтвознавчу орієнтацію і стосуються питань метафізично-філософських, пов'язаних з такою аналітикою естетичного досвіду, який призупиняє нормативність і приносить своєрідну насолоду свободи як зміни (Bishop, 2012, р. 238); коли естетичний вимір розглядається як моральний форум, критичне дзеркало для суспільства (Niculet, 2011, р. 197); коли розгляд поетичних форм, наприклад Ранс'єром складних віршів Малларме, бачиться засобом «реанімувати 'форми світу' за допомогою розташування слів» (James, 2013, р. 168); коли реферативний огляд збірки не обмежується інформацією щодо переказу позицій авторів, а містить власні акценти: підкреслюється, що політична функція літератури не має нічого спільного з вираженням групових інтересів і позицій, а як раз навпаки підкреслюється, що текст тим більш політичний, чим він менш тенденційний ідеологічно, тобто не акцентуючий соціальну проблематику, оскільки справа політики – піклування про рівногідне представництво досвіду різних суб'єктів, і не на рівні усвідомлених поглядів, розпоряджень і доктрин, а на рівні (і за посередництвом) того, що відчувається.

Ініційована Ранс'єром тенденція розгляду мистецтва як політики отримала продовження у цілої низки авторів, які розглядають мистецтво у зв'язку з вирішенням соціально-політичних питань, причому навіть тоді, коли ім'я Ранс'єра не згадується (Dalaqua, 2020; Räber, 2022), працюють його ідеї «естетичної революції» – не стільки як кардинальних змін у мистецтві, хоча і цей поворот теми у нього наочний у виділенні етичного, міметичного і естетичного режимів мистецтва, скільки як розуміння ролі і значення мистецтва у смислі ненасильницького засобу встановлення гідного для людини способу спільного життя. Проблематика мистецтва як фактору становлення оновленого людства, звільненого і рівного, яку Ранс'єр розробляє при задіюванні ідей Шіллера, цікавить багатьох дослідників (Niculet, 2011; Aesthetic Reason and Imaginative Freedom, 2018; Räber, 2022).

В руслі цікавого для мене повороту теми слід згадати статтю «Архіполітика Жака Ранс'єра» (Perica, 2019), у якій висувається теза, що не зважаючи на критику Ранс'єром розуміння політики Ханною Арендт, яке він вважає антропоцентричним, його експлікація політики як «спірного акту відмови від нав'язаної ідентичності здійснюється в ім'я людини. Антропоцентричне ядро у мисленні Ранс'єра кидається в очі» (Perica, 2019) і його погляд на політику бачиться тісно спорідненим з архіполітикою, чому далі буде приділена увага.

Акцент на соціально-політичних аспектах характерний для підходу до спадщини Ранс'єра у українських інтелектуалів – як перекладачів, так і аналітиків: серед останніх слід згадати І. Жеребкіну (2020), яка фіксує вірність популістсько-демократичному імпульсу Ранс'єра (с. 35), але логіка її аналітики вибудовується відповідно цитованої нею Шанталь Муфф: переходить від онтичного рівня конвенціональної політики до онтологічного рівня, на якому власне і конститується суспільство, отже слід уточнити: відбувається відтворення метафізичних засад буття в ситуації «після метафізики» – обриси цієї інаквової метафізики описуються як усунування архе, і як наслідок – дія онтологічного анархізму. Але саме іменування анархії принципом (с. 42) видає метафізичну природу *встановлення перших засад*, оскільки звільнення дії від остаточних принципів все одно постає деяким упорядкувальним принципом і деконструкція позиції наставництва бачиться оманливою, а фігура деконструктора – трагічною. І тим не менше, посилаючись на бесіду перекладача Андрія Репи з Ранс'єром (Большой розговор, 2018) вона підкреслює, що Ранс'єр: «виступає войовничим критиком будь-яких політик, спрямованих на підтримку соціальної нерівності всіх видів та поборником демократії, але не в сенсі державного інституційного режиму, а як принципу радикальної рівності та абсолютно 'аномальної', за його словами влади, – 'влада тих, хто не має влади, повноважень її здійснювати, але водночас не хоче їй підкорятися. Демократія означає владу рівних як рівних'» (Жеребкина, 2020, с. 35).

І хоча за Ранс'єром саме політика реалізує боротьбу за встановлення рівності, його міграція у сферу естетики, хай навіть з формулюванням *політика естетики*, привідкриває

розчарування, і тоді трактування політики в дискурсі естетики легко прочитується як відмова від політики як дієвого способу «перерозподілу чуттєвого» – політика дієва, коли вона естетика, яка є не дисциплінарною ідеологічною галуззю, а базисним способом знаходження людиною себе у чуттєвому світі.

Виклад основного матеріалу. Всупереч дискурсу про «кінець філософії», який наявний і у самого Ранс'єра, його творчість не може бути виведена за межі філософії – це той випадок, коли власне визнання не може вважатися остаточною засадою для судження. Ранс'єр, як і Ханна Арендт, відмовляються від імені філософа, полишаючи класичні для філософії «вічні» питання у формулюваннях трансценденталізму і віддаючи свою увагу гарячим питанням свого часу, але у обох крізь тематичні контури проступає типова для філософії з часів Канта постановка питання: що робить можливим існування того, що постає предметом розгляду – тобто їх праці структуровані у світлі питання «як можлива політика». Відразу підкреслю той момент, що зацікавленість Ранс'єра мистецтвом має характер тактики при слідуванні стратегіям політичних цілей, хоча у нього можна виявити і експлікації умов можливості мистецтва.

Другий суттєвий аспект його стилістичної манери, що дає засади читати його тексти як філософські – це виявлення у смислових конотаціях понять такого змісту, який упущений загальноновизнаним вживанням, і хоча акцентована ним проблематика рівності усуває розбіжність між гадкою і істиною, трактування всупереч загальноновизнаному споріднене саме з пошуками істини, характерними для філософського дискурсу з часів античності. Він очищує від загальноновизнаного смислу поняття політики, поліції, демократії, рівності, консенсусу і творить нові – в першу чергу слід назвати поняття «незгода», у самого Ранс'єра воно існує у двох варіантах як *La mésentente* і *Dissensus*, не менш значущим є і новоутворене поняття «розподіл чуттєвого» (*Le partage du sensible*). Дещо приватно-одномірним виглядає його тлумачення філософії як такого мислення, що усуває тяжбу, яка власне і складає політику (Ранс'єр, 2006, с. 210). Він мислить у руслі традиції антиномічного філософського мислення, яке характеризує специфічність філософського дискурсу впродовж всієї історії: коли він розкриває зміст політики як існування

суб'єкта, яке визначається через його причетність до протилежностей, тобто є парадоксальним, тільки зусиллям непритомності можливо усунути, по-перше, суто філософську установку йти всупереч гадці – пара-докса, по-друге, діалектичну традицію від Геракліта до Гегеля – наполегливого виявлення і утримання протилежностей всупереч установкам здорового глузду на тотожність і рівність самому собі. І тут слід згадати ще один аспект політики, важливий для Ранс'єра: підкреслюючи дієвий характер політики, у якості змісту цієї дії він називає ідею рівності, і на цей момент варто звернути особливу увагу.

Перед тим, як детально розглянути це питання, доречно згадати античний підхід до філософії, який наводить Діоген Лаертський (1979) під час розповіді про Кратета: «Займатися філософією треба доти, доки не зрозумієш, що немає жодної різниці між вождем військ та погоничем ослів» (с. 264). Важко уявити, щоб кропіткий мислитель Ранс'єр, про якого говорять як про знавця документів і архівів, не знав тексту Діогена Лаертського – отже його повернення політики повертає той дискурс, який з античності характерний для філософії. Можливі зауваження, що це формулювання кініка, який протиставляє себе спільноті елітарно орієнтованих знавців, але не відмінити той факт, що кініки належать до сократичної традиції самопізнання, яка складає саме ядро філософські орієнтованих антропологічних практик у всій подальшій історії. Певною мірою, апологія політики у Ранс'єра може прочитуватись як апологія філософії.

Перше, до чого відсилає ідея рівності, – це величне гасло Французької революції, і, я думаю, що це обумовлене не стільки тим, що Ранс'єр француз, скільки тим, що до становлення його як мислителя причетна революційна марксистська традиція і та увага до знедолених, яка неодмінно захоплює і чарує при читанні його текстів. Самим інститутом суб'єкта політики він називає демократію і експлікація змісту її здійснюється як вивертання здорового глузду і протистояння нормальному (банальному) мовленню: «початок без початка, влада того, хто не має влади» (Ранс'єр, 2006, с. 202). Він нагадує, що саме слово винайдене тими, «хто мав 'право' керувати – чи то за старшинством, народженням, багатством, чеснотою, знанням» (Ранс'єр, 2006, с. 203) як глузування з перевертання порядку речей – коли

«демос» як той, що не має права говорити, говорить і бере участь у тому, у чому він не має права брати участь. І саме у цій позбавленості права він постає «бідняком», тобто у нього відсутнє не майно і кошти – у «бідняка» відсутня присутність його у колі людського буття: «Це просто люди, які не враховуються. <...> Це додаткова частина стосовно будь-якого підрахунку частин населення, що дозволяє ідентифікувати із співтовариством загалом підрахунок неврахованих» (Ранс'єр, 2006, с. 203). Важка і образлива доля бути неврахованим існує у самих різноманітних формах – це і згаданий античний демос, і виключений з розподілу соціального статусу пролетаріат, і жінки, яких Ранс'єр згадує у об'єднанні з дітьми як позбавлених своєї частки у публічному просторі, існує ізгойство іншого характеру – расово-етнічного, релігійного, мовного, сексуального характеру.

Отже завданням і призначенням політики стає почути тих, кого легітимізована правом спільнота не чує, не бачить і отже, не приймає як рівних. Дуже спокусливо побачити у цьому сліди апофатичної традиції, що відсилає до трансценденталізму, хай навіть не у християнській традиції трансцендентного світові смислу цього світу – тієї висоти, якої прагне людина, що знаходиться у низинах, а у концепції піднесеного і невимовного, якій опонує Ранс'єр у своїй полеміці з Ліотаром, але це потребує спеціальної уваги і відведе вбік від тематичного поля. Хоча одне зауваження слід зробити – подібний ранс'єрівському трансценденталізм у ХХ столітті реалізувався як діалогічна філософія, первинні засади якої розкривають конкретну реальність спілкування у його наочності – і цією реальністю є динамічна плинна ідентичність, або порушена самототожність, отже, у цій наочній практиці наявна апофатичність будь-якої зустрічі як з іншим, так і з самим собою. Особливо виразно апофатизм проступає у ранс'єрівському концепті незгоди: Ранс'єр використовує *La mésentente* і це потребує спеціальної уваги для осмислення змісту цього концептуально важливого для трактування ним політики (особливо *політики естетики*) поняття.

По-перше, кидається в очі те, як перекладається це поняття іншими мовами. Англійською мовою наявні *Disagreement* й *Dissensus*: перше ім'я зустрічається у перекладі 1999 р. його книги *La mésentente* (1995), друге у збірці, яка відкривається

статтю Ранс'єра *The Thinking of Dissensus: Politics and Aesthetics* (2011), відповідно якої вказано, що з незначними змінами це є текст, наданий ним на конференцію (2003) і оскільки перекладач не вказаний, можна вважати, що це його варіант «мислити *La mésentente*» англійською мовою. Але у самій статті, згадуючи свою книгу 1995 року, він говорить про *Disagreement*, ніяк не пояснюючи чи *Disagreement* й *Dissensus* є простими синонімічними висловами, чи між ними є смислові відмінності. Українською мовою книга не перекладена, проте сам термін перекладається як *незгода*, при тому, що лишається питання перекладу поняття *Dissensus*. У перекладі книги 1995 р. російською використовується *несогласие*, проте у різноманітних статтях як коментувального, так і аналітичного характеру зустрічається *разногласие* – і знов-таки без будь-якого пояснення. Вважаю однією з виразних рис філософського дискурсу нюансованість смислів, отже спробую виявити можливі нюанси.

Первинне іменування *La mésentente* побудоване з використанням грецького префікса *μη*, що для тих, хто студіював античну філософію, відсилає до зіставлення меона й укона: якщо друге транскрибується як чисте ніщо – безплідне, стерильне, парменідівське ніщо, то перше постає відносним небуттям, деякою невизначеністю, нетотожністю самому собі, з цим пов'язаний зміст прикметника *меональний* – чиста потенційність за відсутності актуальної втіленості. Негативність може мати різну енергію і негація префікса *μη* має позитивну негативність. Можливо мислити меон як Надбуття, але меонізація через слідування античній традиції можливо бачити тотожною матеріалізації і саме цей зміст узгоджується з контекстом ранс'єрівської манери мислити: для нього важливо почути тих, хто не представлений у наявній матеріалізації (розподілі чуттєвого), і є неврахованою частиною при представленості цілого – отже є неіснуючим, проте політика як акт людського існування має завданням почути цю потенційність, що є за Ранс'єром її особливим завданням. Можна зауважити, що лексема *La mésentente* постає такою специфічною формою негації, особливість якої у тому, що у ній водночас присутнє ствердження, і така ускладнена форма характерна як для поезії, так і для філософії – це *заперечення, що вислизає у ствердження* і тим не менше не застигає ні в одній формі.

Переклади *Disagreement* й *Dissensus* побудовані з латинським префіксом *dis*, що означає утруднення, порушення, розлад, поділ, втрату чогось, відділення, заперечення – отже він також є засобом негації кореневого змісту. Глумачні посібники роз'яснюють, що «*dis*» вказує на протилежність і є *сильним ступенем заперечення*. Отже, значення відносного небуття, деякої невизначеності і нетотожності самому, що має енергетику потенційності, загублене. Проте з'являється додаткова нова амбівалентність при задіюванні слова *Dissensus*, пов'язана з коренем *sens*: хоча в контексті ранс'єрівського концепту «*Le partage du sensible*» *sens* має значення *чуття*, не можна усунути можливість якщо не прямого перекладу, то супутнього моменту відсилання до значення *смысл*: в українській мові активно використовується неперекладне *сене* як синонім слова *смысл*. Можна згадати і широко відому книгу Ж. Дельоза «*Logique du sens*»: у перекладі російською «*Логика смысла*», що цілком відповідає тематиці книги, українського перекладу немає, проте у розповідях про Дельоза наявний переклад «*Логіка сенсу*», тобто використовується калька *sens*, що відповідає українській традиції. Але амбівалентність *sens* як чуття і як *смыслу* привертає увагу, оскільки вносить деякі нюанси в концепт *La mésentente-Dissensus-Незгода-Несогласие*.

У сучасному інтелектуальному просторі України домінує використання слова *сене*, зустрічається навіть оголошення слова *смысл* русизмом – хоча воно має чисто слов'янські корені, які присутні в словах *мислення*, *осмислений* тощо, в той час як філологи вказують, що *сене* входить в ужиток за посередництвом польської мови. Наявність цих двох слів привертає увагу як філологів, так і філософів: якщо філологічна аналітика обґрунтовує можливість використання обох слів, оговорюючи різні контексти, то розгляд у руслі філософії виявляє у них різні рівні, іменуючи їх концептуальний *смысл* і екзистенційний *сене*, тобто «перше є об'єктивованим ідеальним утворенням, яке володіє характеристиками відтворюваності, анонімності та інваріантності», друге – «особистісним моментом *смыслоутворення* і характеризується унікальністю та емоційно-почуттєвою забарвленістю» (Стецько, 2012, с. 71). Філолог стверджує, що хоча лексеми *смысл* і *сене* етимологічно містять і «думку», і «чуття»,

«значення, які передавали почуття, відчуття і вимисел нині втрачені» (Видайчук, 2017, с. 118), у філософії цей зміст зберігається і є суттєвим, оскільки теоретико-пізнавальна позиція сенсуалізму у сьогоденньому секуляризованому світі достатньо авторитетна і експлікується у дуже різних варіантах. Для цього розгляду важливим є виявлення контекстуального простору лексеми *сене* як особистісного і забарвленого емоційно-почуттєво, який вказує на такий вихід за межі мовних структур, що пов'язаний з життєвим світом людини, отже відсилає до чуттєвості його: «У мовчазній тиші первинної свідомості перед очима з'являється не тільки те, що значать слова, але й те, що значать речі, ядро початкового значення, навколо якого організуються акти позначення і вираження» (Мерло-Понти, 1999, с. 15). Слід зауважити, що стверджений вихід від слів до самих речей дає можливість не вступати у суперечки щодо правильного перекладу, а осмислювати ту своєрідну реальність, яка цим словом розкривається.

Таким чином, амбівалентність значень слова *Dissensus*, яка не зберігається при перекладі, робить його таким поняттям, що привносить необхідні нюанси – справа не стільки у самій незгоді-*несогласии*, хоча і це важливе, але у особливому характері людських чуттів, названих Марксом (1973) вслід за Фейєрбахом чуттями-теоретиками (с. 550). Фейєрбах акцентує увагу на тому, що за своєю природою людські чуття розумні: всупереч натуралістичному розумінню сприйняття як такого, що фіксує зовнішнє та одиничне, почуття-теоретики здатні фіксувати суттєве і загальне в навколишньому світі. Маркс разом з Гегелем підкреслює те, що саме чуттєве сприйняття є феноменом, що історично становиться і простором становлення як культивування є мистецтво, яке виробляє здатність бачити, чути, сприймати те, що по-іншому не можливо зафіксувати – тому воно і набуває статусу політики не завдяки політичній тематиці, а за своєю природою: справою політики за Ранс'єром є таке переформування чуттєвого (яке в силу амбівалентності слова *сене* відразу і осмислено-розумне), що відкриває доступ до присутності у публічному просторі того, що не було видимим і почутим. Найвний у Ранс'єра перехід від *естетики політики* (Беньямін) до *політики естетики* по суті перекреслює загальноновизнану політичність політики, пов'язану з надбудованими

над базисом феноменами влади, і намагається дістатися до дійсної базисної засади людського існування – відкритості її світові завдяки чуттям-теоретикам, які здатні сприймати світ не у вимірі знищувачого споживацтва, а як те, що є тим спільним простором, який потребує захисту у своїй різнобарвності і різноманітності без уніфікації і тоталізації, у чому Ранс'єр звинувачує консенсус, робота якого описується як затикання усіх зазорів між правом і фактом, тобто право перетворює різнобарвне суспільство у однорідну спільноту, нехтуючи тим залишком, який не охоплений правовими нормами і який називають «виключеними» (Ранс'єр, 2007 а, с. 140-141).

Осмислення ситуації «виключення» важливе для концепції політики Ранс'єра і він заглиблюється у аналітику різних варіантів її. «Виключення» означає дві принципово різні речі: по-перше, оскільки «виключений» не має у структуруванні спільноти жодного статусу, внаслідок цього це конфліктний персонаж, але він все-таки змушує включити його як додаткового суб'єкта – і тоді він бачиться тим, хто з якоїсь випадковості випав з великої рівності всіх з усіма: хворий, відсталий, занедбаний, недостатньо свідомий, іншомовний, якому спільнота повинна допомогти, перевчити і відновити «соціальні зв'язки» (с. 141), тобто стати таким як усі. Але водночас працює і другий момент: він все одно лишається «радикальним іншим, його відокремлює від спільноти той простий факт, що він йому чужий, що він не поділяє ототожнення, яке пов'язує кожного з усіма, і в той же час у кожному ж йому загрожує» (с. 141). Таку спільноту Ранс'єр називає «малим співтовариством Догвіля», підкреслюючи двоїстість «соціальної допомоги ближньому та абсолютного відторгнення іншого». Він розкриває наслідки цієї подвійності як право на втручання і гуманітарні війни. В дусі свого парадоксального мовлення таку ситуацію він називає етичною і формою дії етичного повороту у політиці він називає *консенсус* як такий спосіб символічної структуризації суспільства, який усуває додаткову невраховану у праві частину. Таким тенденціям протистоїть *Dissensus* як негачія наявного структурування (розподілу сенсбельного). Кон-сенсус і дис-сенсус утворюють пару протилежностей, дія яких осмислюється у формі оксюмору: консенсус за морфологічною будовою поняття стверджує об'єднання, але

працює як усування неврахованої частини, диссенсус постає таким запереченням, що вислизає у ствердження – така негативність є сутнісним принципом людського буття.

Привертає увагу ще один значущий для концепції політики як естетики у Ранс'єра момент, пов'язаний з використанням словосполучення *Le partage du sensible*. По-перше, це стосується важливої для Ранс'єра проблематики єдиного / множинного, яка є наскрізною для багатьох його праць. Починаючи з «Десяти тез» мова йде про різноспрямовані тенденції акцентування єдиного і множинного: говорячи про повернення політики, Ранс'єр (2006) фіксує анархічну й конфліктну міць множинності, визнаючи при цьому, що єдине утихомирює, вносить порядок, але «‘соціальна’ полімеризація обурювальних афектів множини» (с. 10) обертається ще більш примітивною спустошливістю, ніж «усі неприємності з множинністю» (с. 10). Хімічна термінологія підкреслює, що здоровий глузд, орієнтований на порядок і утихомирювання, діє як прокрустово ложе – урізаючи до одноманітності, або синтезуючи з множинності єдиний полімер шляхом підпорядкування «пристрастей» множинності «пристрастям» єдності, яка діє як виключення. Ранс'єр відсилає до таких «пристрастей» *єдиного*, які характерні для тоталітаризму – єдність через виключення відмінного, але для нього характерне небажання співати у хорі однаковими для усіх словами, і він винаходить спосіб говорити хімічною алегорією, уподібнюючи суспільство полімеру, що усуває ефект множини.

Додатковий до множинності нюанс вносить проблематика рівності: політична дія як набуття власного лику (голосу як логосу) реалізується у просторі різноликої множинності і тим не менше це можливо завдяки отриманню рівності – дієслово *partage* містить одночасність дії розподілу-відділення і розподілу-об'єднання, оскільки розділяти можна на частини (ділити), а можна розділяти думку і чуття (спів-володіти). У діалогічній традиції цьому відповідає співпречетність-присутність-співчуття, що відповідає ідентичності через порушену тотожність, тобто єдність самоті (або цілісності суспільства) включає у себе інакшість, а не виключає її – і це є другим значущим моментом, який привносить лексема *partage*. Цей аспект відходить у тінь при перекладі *Le partage du sensible* англійською

як *The Distribution of the Sensible*. Ранс'єрівський концепт *Le partage du sensible* навіть на рівні словесного оформлення відсилає до закону партиципації Леві-Брюля, відповідно якого і предмет, і людина мають порушену тотожність: Леві-Брюль наводить приклад тотемізму, коли людина сприймає себе одночасно людиною і твариною, Ранс'єр (2006) називає характерну рису політики, яка визначає існування суб'єкта через причетність його до протилежностей (с. 198), що більш виразно і трагічно розгорнуто у восьмій тезі: конфігурація простору політики здійснюється завдяки виявленню незгоди як присутності двох світів в одному (с. 210), причому слід мати на увазі, що мова йде про специфіку осмислення цілого.

Ранс'єр розрізняє два варіанти бачення цілого – перший складається з реальних визнаних за статусом і місцем частин, другий додатково враховує частину знедолених, неврахованих (тобто виходить не з частин, а з цілого, що ніколи не вичерпується своїми частинами) і саме другий за Ранс'єром характеризує політику: політика – не мистецтво керувати спільнотами, це форма людської дії, заснованої на незгоді, розбіжності (*mésentente* – В.Л.), виняток із правил, згідно з якими здійснюється таке згуртування людських груп, що незрозуміле для здорового глузду, який прагне зрозумілої через тотожність єдності. Політика реконфігурує простір того, що у ньому слід бачити і називати: на відміну від живої істоти, голос якої видає лише деякий звук задоволення або незадоволення, власне людська привілея – це посилатись на справедливе-несправедливе і бути почутим у публічному просторі. Ранс'єр підсумовує: «Кого ми не хочемо визнавати як політичну істоту, ми починаємо не бачити як носія знаків політичності; ми починаємо не розуміти, що він каже, не чути, що з його вуст виходить мова» (с. 212). Голос такої істоти лишається сферою домашньої приватності (хатньої тварини) і не допускається у простір публічний. Справа політики – «дати побачити те, чого не видно; почути як мову те, що було чутно тільки як шум» (с. 212). І далі знов підкреслюється: «Сутність політики міститься у незгоді. Незгода – це не зіткнення інтересів чи думок. Це прояв нетотожності відчутного себе. Політична маніфестація дає побачити те, чому немає підстав бути побаченим; вона вкладає один світ в інший» (с. 213).

Можна помітити, що три режими мистецтва певною мірою узгоджені з трьома фігурами політики – це узгодження має стати предметом окремого дослідження, що манить дуже цікавими поворотами проблеми політики як естетики. В контексті теми значущим є переведення завдання політики – переструктурування самої базової засади суспільства відповідно принципу рівності як принципу людського буття – у форми мистецтва: початково Ранс'єр розкриває нову форму перерозподілу чуттєвого як дію літератури, пізніше він навіть розкриває видову специфіку людини як живої істоти як «істоти літературної» (Ранс'єр, 2007 б, с. 41), але і живопис, і музика, і театр, і кіно розглядаються ним як «конфігурації досвіду, здатні реалізувати нові типи чуттєвості і вводити нові форми політичної суб'єктивності» (с. 11). Отже, міра участі у спільному у якості своєї засади має «естетику» як «систему апріорних форм, які визначають те, що надане відчуттю», оскільки: «Політика опирається на те, що бачиш і що можна про це сказати, на те, хто наділений компетенцією бачити і здатністю сказати, на властивості простору і часові можливості» (с. 15). Це відбувається на боці суб'єкта, тобто якщо і можлива зміна образу світу, то реалізується це шляхом «естетичного виховання» як «естетичної революції», що і розгортається у цій книзі ретельно і послідовно. Оскільки наскрізною ідеєю щодо ролі політики, яку експлікує Ранс'єр, є така перебудова соціального порядку, яка стосується фундаментальних засад, змінюючи дійсність на рівні чуттєвого, така дія «вмонтована» у саму людину, як її власна дія і не може бути надана їй у володіння як готовий інструмент. Відсутність кропіткої майже невидимої роботи становлення людини людиною приводить до того, що можна висловити словами Ранс'єра (2013): «Поза цим встановленням жодної політики немає. Є лише порядок панування чи безладдя заколоту» (с. 34). І насильство жорсткої влади (пристрасті єдиного), і жорстокість бунту проти неї (пристрасті множини) рівною мірою трагічні.

Аналізуючи ситуацію в Україні, у якій протистояння «пристрастям єдиного», отже насильству жорсткої влади складає основну тему інтелектуальної роботи останніх двадцяти-тридцяти років і яка загострилася в трагічній 2022 рік, слід зазначити ті перевертні, у які вдається думка, яка прагне бути

антитоталітарною. Показово, що єдина перекладена і видана в Україні книга Ранс'єра («Учитель-незнайко. П'ять уроків із розкріпачення розуму»), присвячена питанням навчання, що видає зацікавленість емансипуючим виміром освіти, що і розкривають його наступні праці – емансипативний потенціал освіти зосереджений у створеному Ранс'єром концепті *незгоди*, але саме цей момент лишається поза увагою, що особливо виразно присутнє у ставленні до філософських практик. Так, ліберальний інтелектуал-письменник В. Єшкілев (Ещё десять-пятнадцать лет, 2020), сміливо приймаючий на себе право формулювати очікування суспільства, які може реалізувати філософія, робить це у формі відповіді на питання «Чи не є філософування марною тратою часу?». Приймаючи такий спосіб філософського дискурсу, який формулює як «вільне ковзання по краю граничного запитання і нікому нічим не зобов'язане», він говорить, що сучасна людина (її він називає мережевою людиною Гіпермодерну, міленіалом і постміленіалом, що можна розуміти як деяке дистанціювання – це не я, а мережева спільнота так вважає) «не чекає від філософії, що вона звільнить його від того, що Липовецьки називає 'поневоленням прискореним часом'. Вона слухає не мислителя, а коуча, що знає лайфхаки. Вона чекає не онтології, а перформансу» (Ещё десять-пятнадцать лет, 2020). І справа не у тому чи є це позиція самого Єшкілева: показово, що «коуч» – це і є той «вчитель-знайко», який натаскує учня, навчаючи його певним вмінням-компетенціям («лайфхакам») на противагу мислителю, який не надає знання у вигляді «лайфхаку», а перформанс – чисто споживацько-видовищний спосіб конституювання чуттєвості людини, який відповідає консенсуальній «спільноті Догвілля». Отже, для такої думки не існує тієї інтелектуальної роботи, яку здійснила і здійснює європейська думка у осмисленні і опануванні інших ніж тоталітарно-виключаючі моделі мислення. Хоча феномен тоталітаризму за своєю морфологічною будовою відсилає до цілого, практики тоталітаризму діють як виключення, яке вважається засобом встановлення гомогенного суспільства. Турбота європейських інтелектуалів у галузі протистояння тоталітаризму реалізується як пошуки шляхів визнання інакового, для Ранс'єра таким принципом мислення є диссенсус.

Висновки. Можна помітити деяку нестиківку двох тверджень: за Ранс'єром перерозподіл чуттєвого доміантно проходить як консенсус, тобто у формі поліції, а не політики – у формі такого розподілу відчутного, яке виключає «те, чого немає» (Ранс'єр, 2006, с. 210), політика вносить втручання і розлад у видиме і висловлювальне, і це не може відбуватися постійно, тому політика рідкісна річ. Але виконання цього політичного завдання засобами мистецтва як «естетичного виховання» реалізується у деякій поступовості досвіду як переродження істоти голосу, тобто такої, що видає шум страждання або задоволення, у істоту логосу, здатну говорити у вимірах справедливого і несправедливого. Якщо мірою Ранс'єр повертається до питань пайдеї як становлення людини відповідного типу, правда мірилом перестає бути наявний соціальний устрій і мета такого становлення – забезпечення пластичності, яку європейське мислення особливо цінує.

Як власне політичне політика рідкісна річ, політика як естетика діє поволі, структуруючи засади для неї. Робота політики здійснюється у вимірах конституювання людського у людині – як *Bildung*, тобто *образование* (рос.), український термін освіта втратив корінь вибудовування людського образу, хоча у Івана Франка зустрічається дещо незвичне для нас слово *образоване*. Але ми потрапляємо у замкнене коло – вибудовування людського у людині або відбувається стихійно засобами відтворення такої суб'єктивності, яка обслуговує наявний порядок, або ставиться цілеспрямовано структурами і інститутами освіти з тією самою метою. Можлива надія на такий тип навчання, який викладений Ранс'єром з посланням на досвід Жана Жакото, коли вчитель можна сказати усунений, бо він має діяти як незнайко – так м'яко перекладено українською назва книги *Le maître ignorant: Cinq leçons sur l'émancipation intellectuelle*. Але можливий варіант і «вчитель-невіглас»...

Саме ця надія на вибудовування такої суб'єктивності, яка здатна «мислити *La mésentente*», тобто не консенсуально гомогенізуючи суспільство, а визнаючи інаковість життєвого досвіду інших і не роблячи його «виключеним», повертає ранс'єрівській концепції політики виміри архіполітики як такої конфігурації символічного упорядкування суспільства, коли парадокс причетності непричетних гармонізується засобами виховання

(Рансьєр, 2013, с. 100-101). Показовим є його уточнення: платонівська республіка протистоїть демократії як такий варіант «причетності непричетних», що реалізується засобами виховання і уточнює, що республіка засновується «не так на універсальності закону, скільки на вихованні, що постійно перетворює закон у його дух» (с. 104). Рансьєр вважає винаходом Платона «внутрішній режим спільноти, при якому закон виявляється гармонією етосу, згодою характеру індивідів з звичаями колективу» (с.105). Для Рансьєра неприйнятною є радикальність республіканського (у транскрипції Платона) варіанту «розподілу чуттєвого», оскільки повне чуттєве здійснення архе суспільства усуває будь-який залишок (у цьому небезпеки безмірної дії «пристрастей єдиного», того, що пізніше іменовано тоталітаризмом), але слід нагадати, що усування неврахованих пом'якшено тим, що це здійснюється «не так законом, як духом закону», отже зберігає рухому мінливість як характеристику духа у протиставленні нерухомості записаного закону. Цей аспект потребує спеціальної уваги, що є завданням наступних досліджень.

Повертаючись до рансьєрівського погляду на освіту, на мій погляд, справа не у тому, щоб вчитель прикидався незнайком – цим відтворюється просвітницька Робінзонада і покладання на діючу саму по собі незіпсуту природу людини, що не приймає і Рансьєр, а у тому, щоб освіта ставала звільненням від частковості замкнених приватних форм, які поки що домінують у нашому світі, породжуючи заздрість, ненависть і війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Видайчук Т.Л. Лексми смисл і сенс у мовній практиці українців. *Studia Philologica. Збірник наукових праць. Випуск 9.* 2017. С. 115-119.
2. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М.: Мысль, 1979. 624 с.
3. Жеребкина И.А. (Не)согласие политического и эстетического в философии Жака Рансьєра. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.* 2020 Випуск 61. С. 33–44. DOI: 10.26565/2306-6687-2020-61-04
4. Ещё десять-пятнадцать лет и крупные города оторвутся от культурных якорей и шаблонов «советчины». Три вопроса к идеологу «станиславского феномена» Владимиру Ешкилеву. 05.08.2020. URL: [https://huxley.media/eshhjo-desjat-pjatnadcat-let-i-krupnye-goroda-otrivutsja-](https://huxley.media/eshhjo-desjat-pjatnadcat-let-i-krupnye-goroda-otrivutsja)

ot-kulturnyh-jakorej-i-shablonov-sovetchiny-tri-voprosa-k-ideologu-stanislavskogo-fenomena-vladimiru-eshkilevu/

5. Маркс К., Енгельс Ф. Економічно-філософські рукописи 1844 року. *3 ранніх творів*. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1973. С. 483–597.

6. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия. СПб.: Ювента, Наука, 1999. 604 с.

7. Рансьер Ж. Эмансипированный зритель. Нижний Новгород: Красная ласточка, 2018. URL: <https://topknig.pro/iskusstvo-i-kultura/11747-emanapirovanniy-zritel.html>

8. Рансьер Ж. Большой разговор. С французским философом побеседовал его украинский коллега и переводчик Андрей Репа. Colta, 21.06.2018 URL: <https://www.colta.ru/articles/society/18387-zhak-ransierbolshoy-razgovor>.

9. Рансьер Ж. Десять тезисов о политике. *На краю политического*. М.: Практис, 2006. С. 193–223.

10. Рансьер Ж. Несогласие: Политика и философия. СПб.: Machina, 2013. 192 с.

11. Рансьер Ж. Неудовлетворенность эстетикой. *Разделяя чувственное*. СПб.: Изд-во ЕУСПБ, 2007 а. С. 47–154.

12. Рансьер Ж. Разделяя чувственное. *Разделяя чувственное*. СПб.: Изд-во ЕУСПБ, 2007 б. С. 9–46.

13. Стецько Д. Концептуальний смисл (значення) та екзистенційний смисл (сенси) як аспекти культуротворення. *Збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 1. С. 71–77.

14. Aesthetic Reason and Imaginative Freedom: Friedrich Schiller and Philosophy, María del Rosario Acosta López and Jeffrey L. Powell (eds.). SUNY Press, 2018, 217pp.

15. Bishop Claire. *Artificial Hells: Participatory Art and the Politics of Spectatorship* London: Verso, 2012. 390 p. DOI: <https://doi.org/10.3202/caa.reviews.2013.81>

16. Dalaqua Gustavo H. Aesthetic injustice. *Journal of Aesthetics & Culture*. Volume 12, 2020. Issue 1. DOI: <https://doi.org/10.1080/20004214.2020.1712183>

17. James Alison. Poetic Form and the Crisis of Community: Revisiting Rancière's Aesthetics. In *Thinking Poetry: Philosophical Approaches to Nineteenth-Century French Poetry*, ed. Joseph Acquisto, 167–83. London: Palgrave Macmillan, 2013.

18. Niculet Loredana. Sensus communis aestheticus and the project of emancipation: The Utopian frame of the avant-gardes. *Eidos: Revista de Filosofía de la Universidad Del Norte*, 2011, 14:192-211.

19. Perica Ivana. The Archipolitics of Jacques Rancière. *Krisis*, 2019, Issue 1. URL: <https://archive.krisis.eu/the-archipolitics-of-jacques-ranciere/>

20. Räber Michael. Democratic freedom as an aesthetic achievement: Peirce, Schiller and Cavell on aesthetic experience, play and democratic freedom. *Philosophy and Social Criticism: Epub ahead of print*. 2022. Vol. 0(0). Pp. 1–24 DOI: <https://doi.org/10.1177/01914537211066864>

21. Thinking Poetry: Philosophical Approaches to Nineteenth-Century French Poetry, ed. Joseph Acquisto. Palgrave Macmillan; 2013. 232 p.

REFERENCES

1. Vidajchuk, T.L. (2017). Leksemi smisl i sens u movnij praktici ukrajinciv [Lexemy meaning and sense in modern practice of Ukrainians]. *Studia Philologica. Zbirnik naukovih prac* – Studio Philologica. Collection of scientific works, 9, 115–119. [in Ukrainian].

2. Diogen Laertskij. (1979). *O zhizni, ucheniyah i izrecheniyah znamenityh filozofov* [About the life, teachings and sayings of famous philosophers]. M.: Mysl. [in Russian].

3. Zherebkina, I.A. (2020). (Ne)soglasie politicheskogo i esteticheskogo v filosofii Zhaka Ransera [(Dis)consent between the political and the aesthetic in the philosophy of Jacques Ranciere]. *Visnik Harkivskogo nacionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina* – Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin, 61, 33–44. DOI: 10.26565/2306-6687-2020-61-04 [in Russian].

4. Ito, M. (2019). Zritel kak laborant: o rabote Nauchno-issledovatel'skoj laboratorii Teatra im. Mejerholda [Spectator as laboratory assistant: about the work of the Research Laboratory of the Theater. Meyerhold]. *Shagi/Steps*, 5/4, 107–119. DOI: 10.22394/2412-9410-2019-5-4-107-119. [in Russian].

5. Marks, K., Engels, F. (1973). Ekonomichno-filosofski rukopisi 1844 roku [Economic and philosophical manuscripts of 1844]. *Z rannih tvoriv* – From early works. (483–597). Kiyiv: Vidavnistvo politichnoyi literaturi Ukraini. [in Ukrainian]

6. Merlo-Ponti, M. 1999. Fenomenologiya vospriyatiya [The Phenomenology of Perception]. Sankt-Peterburg: Yuventa, Nauka. [in Russian].

7. Ranser, Zh. (2018). Emansipirovannyj zritel [The Emancipated Spectator]. Nizhnij Novgorod: Krasnaya lastochka, URL: <https://topknig.pro/iskusstvo-i-kultura/11747-emansipirovannyj-zritel.html> [in Russian].

8. Ranser, Zh. (2018). Bolshoj rozhovor. S francuzskim filosofom pobesedoval ego ukraïnskij kollega i perevodchik Andrej Repa [Big Conversation. Andrej Repa, his Ukrainian colleague and translator, spoke with the French philosopher]. Colta, 21.06. URL: <https://www.colta.ru/articles/society/18387-zhak-ransierbolshoy-razgovor>. [in Russian].

9. Ranser, Zh. (2006). Desyat tezisev o politike [Ten theses about politics]. *Na krayu politicheskogo* – On the edge of the political. (193–223). Moscow: Praksis. [in Russian].

10. Ranser, Zh. (2013). Nesoglasie: Politika i filosofiya [Disagreement: Politics and Philosophy]. Sankt-Peterburg: Machina. [in Russian].

11. Ranser, Zh. (2007 a). Neudovletvorennost estetikoj [Dissatisfaction with aesthetics]. *Razdelyaya chuvstvennoe – The Distribution of the Sensible*. (47–154). Sankt-Peterburg: Izd-vo EUSPB. [in Russian].

12. Ranser, Zh. (2007 b). Razdelyaya chuvstvennoe [The Distribution of the Sensible]. *Razdelyaya chuvstvennoe – The Distribution of the Sensible*. (9–46). Sankt-Peterburg: Izd-vo EUSPB. [in Russian].

13. Stecko, D. (2012). Konceptualnij smisl (znachennya) ta ekzistencijnij smisl (sens) yak aspekti kulturotvorennya [Conceptual meaning (meaning) and existential meaning (sensation) as aspects of cultural creation]. *Zbirnik naukovih prac molodih vchenih Drohobickogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka* – Collection of scientific workers of young scientists of Drohobic State Pedagogical University named after Ivan Franko, 1, 71–77. [in Ukrainian].

14. Bishop, Claire. (2012). *Artificial Hells: Participatory Art and the Politics of Spectatorship*. London: Verso. DOI: 10.3202/caa.reviews.2013.81

15. Dalaqua, Gustavo H. (2020). Aesthetic injustice. *Journal of Aesthetics & Culture*, 12/1. DOI: <https://doi.org/10.1080/20004214.2020.1712183>

16. James, Alison. (2013). Poetic Form and the Crisis of Community: Revisiting Rancière's Aesthetics. In *Thinking Poetry: Philosophical Approaches to Nineteenth-Century French Poetry*, ed. Joseph Acquisto. (167–83). London: Palgrave Macmillan.

17. Aesthetic Reason and Imaginative Freedom: Friedrich Schiller and Philosophy. (2018). María del Rosario Acosta López and Jeffrey L. Powell (eds.). SUNY Press.

18. Niculet, Loredana. (2011). Sensus communis aestheticus and the project of emancipation: The Utopian frame of the avant-gardes. *Eidos: Revista de Filosofía de la Universidad Del Norte*, 14, 192–211.

19. Perica, Ivana. (2019). The Archipolitics of Jacques Rancière. *Krisis*, 1. <https://archive.krisis.eu/the-archipolitics-of-jacques-ranciere/>

20. Råber, Michael (2022). Democratic freedom as an aesthetic achievement: Peirce, Schiller and Cavell on aesthetic experience, play and democratic freedom. *Philosophy and Social Criticism*: Epub ahead of print, 0(0), 1–24. DOI: <https://doi.org/10.1177/01914537211066864>

21. *Thinking Poetry: Philosophical Approaches to Nineteenth-Century French Poetry*. (2013). Ed. Joseph Acquisto. Palgrave Macmillan.

ПАВЛОВ Валерій – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, Національний університет харчових технологій, 68, вул. Володимирська, м. Київ, індекс 01601 (vpavlov52@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7691-0850>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.8>

Бібліографічний опис статті: Павлов, В., (2022). Духовність та її роль у житті людей. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 45, 112–128, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.8>*

ДУХОВНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЖИТТІ ЛЮДЕЙ

Анотація. *Метою статті є осмислення духовності з позицій філософії та визначення її ролі у житті індивідів, їх різноманітних спільностей, суспільства в цілому. Особлива увага звертається на різні підходи до трактування даного феномену, які представлені у літературі. **Методологічні** засади дослідження – аналіз духовності у контексті взаємозв'язку та протиставлення матеріального і духовного, онтологічного і аксіологічного, світського і релігійного. Духовність – показник міри «розвертання» духу. Адекватне трактування духовності передбачає розмежування змістовних полів термінів «свідомість індивіда» та «індивідуальна свідомість». Перше значно ширше за змістом, ніж друге. Методи аналізу, синтезу, порівняння, сходження від абстрактного до конкретного дозволяють зрозуміти специфіку духовності як особливого регулятивну людської поведінки. **Наукова новизна.** Виділені сутнісні ознаки духовності, особливості її прояву на рівні свідомості індивідів та в системі суспільних відносин. Проаналізований зв'язок означеного феномену з свободою, обов'язком, творчістю. Духовність розглядається як важлива умова продуктивної самореалізації суб'єкта і зміни дійсності на краще. Це її призначення неможливе поза моральною складовою, яка виступає*

своєрідним «фільтром», що із всієї засвоєної суб'єктом інформації залишає у його свідомості позитивно орієнтовані цінності. Показані специфіка антиподів цього утворення – недуховності і псеводуховності – та їх негативний вплив на поведінку людей і функціонування суспільства. **Висновки.** Духовність – важлива характеристика (якість) людського буття, що проявляється у думках та вчинках суб'єкта, які мають позитивну спрямованість, усвідомлене моральне підґрунтя, цільову установку на вдосконалення самого себе і довкілля. Вона займає чільне місце в системі культури. Водночас формується під впливом останньої.

Ключові слова: дух, духовність, свідомість, цінність, світське, релігійне, мораль.

PAVLOV Valerii – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Humanities, National University of Food Technologies, 68, Volodymyrska St., Kyiv, postal code 01601 (vpavlov52@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7691-0850>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.8>

To cite this article: Pavlov, V. (2022). Dukhovnist ta yii rol u zhytti liudei [Spirituality and its Role in Human Life]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45, 112–128, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.8>*

SPIRITUALITY AND ITS ROLE IN HUMAN LIFE

Summary. *The purpose of the article is understanding of spirituality from the position of philosophy and determining of its role in the lives of individuals, their various communities, and society as a whole. Particular attention is paid to different approaches to the interpretation of this phenomenon, which are presented in the literature. The methodological basis of the research is the analysis of spirituality in the context of the relationship and contrast between the material and the spiritual, the ontological and the axiological, the secular and the religious. Spirituality*

*is an indicator of the degree of «unfolding» of the spirit. Adequate interpretation of spirituality involves distinguishing the meaningful fields of the terms «consciousness of individuals» and «individual consciousness». The first one is much broader in content than the second one. The methods of analysis, synthesis, comparison, ascent from the abstract to the concrete make it possible to understand the specificity of spirituality as a special regulation of human behavior. **Scientific novelty.** Essential signs of spirituality, features of its manifestation at the level of consciousness of individuals and in the system of social relations are highlighted. The connection of the phenomenon with freedom, duty, and creativity is analyzed. Spirituality is considered as an important condition for productive self-realization of the subject and change of reality for the better. This purpose is impossible without the moral component, which acts as a kind of «filter» that leaves positively oriented values in subject's consciousness from all the information learned by him. The specificity of the antipodes of this formation – non-spirituality and pseudo-spirituality – and their negative impact on people's behavior and the functioning of society are shown. **Conclusions.** Spirituality is an important characteristic (quality) of human existence, manifested in the subject's thoughts and actions, which have a positive orientation, a conscious moral basis, and a goal setting for the improvement of oneself and the environment. It occupies a prominent place in the culture system. At the same time, it is formed under the influence of the latter.*

Key words: *spirit, spirituality, consciousness, value, secular, religious, morality.*

Постановка проблеми. Поняття «духовність» широко вживане – починаючи з буденної оцінки однією людиною міри присутності даної чесноти у свідомості іншої людини та її поведінці, закінчуючи популярною чи спеціальною літературою, присвяченою питанням моралі, права, політики, релігії, естетики тощо. При цьому дуже рідко можна зустріти навіть елементарні спроби пояснити, що саме розуміє під духовністю суб'єкт, який оперує даним терміном. Вживання його без належного рівня теоретичного осмислення шкідливе як у теоретичному, так і практичному планах. Особливо, якщо йдеться про пошук

і використання ефективних каналів формування духовності, дефіцит якої очевидний у сучасному соціумі.

На жаль, феномен духовності, незважаючи на його важливість, принципове значення у бутті людей до сьогоднішнього дня зберігає свою невизначеність, смислову «розмитість», змістовну нечіткість. Йдеться, по-перше, про плюралізм думок, підходів, формулювань щодо нього, по-друге, про відсутність (чи ігнорування) належним чином обґрунтованих методологічних засад, у контексті яких можна (і потрібно) досліджувати це утворення.

Метою статті є осмислення духовності з позицій філософії та визначення її ролі у житті індивідів, їх різноманітних спільностей, суспільства в цілому. Особлива увага звертається на різні трактування даного феномену, які представлені у літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі духовності присвячені творчі пошуки представників різних сфер знання. Природа і сутність духовності були предметом осмислення Е. Агапової, В. Андрущенко, Г. Гумницького, А. Кисельова, В. Павлова, М. Савельєвої. Особливості трактування цього утворення у філософії, психології, релігії, літературі досліджувались Р. Александровою, В. Барискіним, В. Кудашовим, І. Сунцовою, С. Струценко. Специфіці формування духовності у індивідів та у суспільстві в цілому присвячені публікації М. Голубки, О. Липки, В. Меньшикова, Б. Новікова, Т. Суходуб, І. Терюханової. Регулятивна роль духовності представлена в працях Д. Леонтєва, В. Кременя, Г. Шевченко, Я. Шрамко. Антиподи духовності – бездуховність та псевдодуховність – аналізувались Є. Єриною, Р. Лівшицом, Р. Кутирьовим, Ю. Щьоткіним.

В монографіях, статтях, тезах, виступах фахівців на наукових конференціях представлений широкий спектр методологічних установок щодо духовності, кожна з яких має власну специфіку. Це утворення розглядають як розвертання «космічного» духу, продукт функціонування суспільства, прояв божественної активності, покликання людини, концентроване втілення культури та ін. В залежності від кута бачення духовність отримує відповідне трактування. При цьому різні її концепції позбавлені спільного знаменника. Іншими словами, тут відсутній феномен універсальності. Як наслідок, духовність у кожному конкретному випадку отримує інтерпретацію, яка має виражене

локальне значення, а самі пояснення природи даного утворення нерідко суперечать одне іншому. Конкретика трактувань духовності вражає своєю строкатістю та багатоманітністю: свідомість, що має національне забарвлення; гармонійна єдність психічної активності суб'єктів; діалектичне поєднання етичного, естетичного і аксіологічного; гармонія істини, добра і краси; релігійні устремління людей тощо.

Основний матеріал. На мою думку, продуктивним вихідним методологічним положенням при дослідженні духовності може бути ідея про протилежність матеріального і духовного як взаємопов'язаних, але різних сфер дійсності. Розвертання її дає можливість розкрити особливості означених сфер, окреслити специфіку духовного на рівні теоретичних узагальнень, а потім перейти до визначення змістовних параметрів духовності.

Такий підхід дозволяє уникнути непоодиноких ситуацій, коли духовність безпідставно ототожнюється з розумом, культурою, моральністю, релігійними цінностями, а то і з формами суспільної свідомості. Осмислюючи духовність з позицій філософської рефлексії важливо виділити сутнісні ознаки даного утворення, показати особливості функціонування і роль у житті людей та соціуму, підкреслити принципову відмінність від інших феноменів нематеріального характеру, що впливають на людську життєдіяльність.

Поняття «духовність» тісно пов'язане з низкою понять, які використовуються для позначення нематеріальної сторони людського існування: свідомість, ідеальне, душа, дух. Воно похідне від поняття «дух». Останнє, зберігаючи свої сутнісні ознаки (відсутність матеріальності), в літературі вживається у широкому спектрі звучань. В контексті нашої розмови дух – прояв ідеального, особливий аспект існування індивідуальної, колективної чи суспільної свідомості. Власне, специфічне змістовне наповнення даний термін отримує у релігії.

Дух – суб'єктивована свідомість. Якщо йдеться про індивіда, то його дух – це «розвертання» власної свідомості, свідомості саме цього індивіда, а не якогось іншого. До того ж, варто пам'ятати, що терміни «свідомість індивіда» і «індивідуальна свідомість» не тотожні. Перше значно ширше за змістом, ніж друге. Дух стосовно конкретної людини – присутність

в ній того, що має нематеріальний характер і водночас вирізняється суб'єктивним забарвленням (її знання, емоції, воля, інтуїція, страхи, домагання та ін.). Змістовним середовищем буття духу виступає духовний світ індивіда. У кожному конкретному випадку цей світ завжди зберігає свій, особливий, неповторний характер.

Хоча поняття «духовність» походить від поняття «дух», лише частково утримує в собі зміст останнього (присутність нематеріального). Акцент суттєво зміщується. В центрі уваги постає міра і якість духу, його змістовне наповнення і цільові установки. Зрозуміло, що духовність не є якимось особливим, самостійним утворенням, незалежним від самої людини та свідомості. Це результат її соціалізації і водночас складний процес накопичення і зміни знань, формування і переосмислення світоглядних орієнтирів, ціннісних пріоритетів, психологічних стереотипів тощо. Вона – прояв (не обов'язково зовнішній) духовного світу суб'єкта, його багатства чи бідності, широти чи однобічності, людяності чи, буває і таке, убогої тварної примітивності.

Одна з особливостей функціонування і використання терміну «духовність» у тому, що т. з. очевидність його змісту «зникає» при спробі більш-менш чітко окреслити сам зміст. Не в останню чергу це пов'язано з неможливістю емпірично визначити перелік того, що може входити до змістовного поля поняття, а також з надмірною долею суб'єктивізму при трактуванні духовності. Тому різноманітні соціологічні дослідження, які своєю метою мають встановлення (визначення) рівня духовності індивідів (чи інших суб'єктів), малорезультативні. Варто пам'ятати і те, що у функціональному плані термін «духовність» не зовсім продуктивний. Його використання часто не стільки допомагає усвідомити суть питань і проблем, скільки продукує невизначеність, неоднозначність.

Правда, існує й інший бік справи. Поза духовністю важко, практично неможливо, вести мову про смисложиттєві орієнтири людського буття. Там, де відсутня духовність, життя втрачає сенс і перетворюються в існування. Саме завдяки духовності особа стає причетною до малих і великих справ, що відбуваються у суспільстві. Бути причетним – значить жити не відокремлено, а разом з іншими, спільними зусиллями змінювати дійсність.

Духовність характеризується позитивною спрямованістю, орієнтацією на цінності та ідеали, які наповнюють життя смыслом, допомагають залишатись людиною у самих складних ситуаціях, зберігати оптимізм, бачити шляхи вирішення існуючих проблем. Сказане означає, що даний феномен вирізняється своєю аксіологічністю. Тобто суб'єкт мислить і діє у руслі відповідних цінностей. Саме вони кладуться в основу його поведінки. У духовності має місце інтеграція потреб та цінностей. У захисті та ствердженні останніх індивід бачить своє покликання. Тут цінність виконує, по суті, функцію потреби. Це має місце і тоді, коли йому приходится докладати надмірні зусилля для досягнення бажаних результатів. Навіть за умови, коли йдеться про «середньостатистичну» духовність (духовність середньостатистичної людини), вона спрямована на добро, а не на його протилежність.

На мій погляд, можна дати таке *визначення* духовності. Це стан (прояв) свідомості суб'єкта, пов'язаний з орієнтацією на позитивні цінності, моральність, пошук сенсу життя, ствердження істини, добра, свободи і краси ¹. У більш широкому розумінні слова – якість людини, що проявляється у думках та вчинках, що мають позитивну спрямованість, усвідомлене моральне підґрунтя, цільову установку на вдосконалення самого себе та довкілля. Це утворення – показник міри зрілості людини, її відданості відповідним пріоритетам, унікальності поглядів та переконань. У кожному конкретному випадку духовність – одна із сутнісних ознак індивіда, те, що відрізняє його від усіх інших людей. Вона є невід'ємною складовою того прояву людського буття, що називається індивідуальністю. Покликання духовності – зробити світ кращим, комфортнішим, досконалішим, ніж він є. Не можна не погодитись з твердженням, що духовність – це пошук абсолютного у відносному, стійкого у плинно-мінливому, значимого у потоці другорядного.

Духовність – досить складне утворення як у плані структури, так і своїх проявів. Тут органічно поєднано раціональне і чуттєво-емоційне. В одних ситуаціях рельєфно представлені її

¹ Названі цінності не піддаються ранжуванню, ієрархізації. Тобто всі вони рівнозначимі. Тут відсутнє головне і другорядне.

релігійний контекст, в інших світський. У духовності, в залежності від особливостей суб'єкта, просторово-часових координат, специфіки життєвих обставин домінантами можуть виступати орієнтації на Бога; істину; моральні, правові, політичні цінності; красу; прогресивні громадські ініціативи; захист довкілля; допомогу іншій людині, яка попала у біду, та ін. Можлива різна комбінація цих орієнтацій. Незмінним залишається одне – їх позитивна спрямованість.

Важливий аспект буття духовності – її зв'язок зі знаннями. Така постановка питання дещо алогічна, адже знання – спосіб існування свідомості, а духовність – одна з її характеристик. І все ж, варто пам'ятати, що духовність не може бути беззмістовною. Йдеться не просто про певний пласт інформації, яким володіє суб'єкт, а про те, що в цій інформації для нього є значимим, цінним, що визначає стратегію і тактику поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях. Дані цінності (знання, переконання, регулятивні норми, психологічні установки та ін.) свідчать про міру духовності людини, її спрямованість. Конкретним проявом останнього є духовність світська або релігійна. І хоча знання прямо, безпосередньо не продукують духовність, зв'язок між цими утвореннями очевидний. Важливу роль у ньому відіграє мораль. Саме вона виступає опосередковуючим моментом, «фільтром», який залишає (зберігає) із загального обсягу знань те, що важливе і необхідне для духовності. Знання, позбавлені належного морального підґрунтя, у кращому разі просто залишаються знаннями. У гіршому набувають руйнівної сили.

Практика свідчить, що у виборі між інформацією і духовністю пріоритет дуже часто надається інформації. Натомість духовність отримує другорядний статус. В т. з інформаційному суспільстві для багатьох суб'єктів це стало практично нормою. Збагачуючись інформацією і досягаючи, на основі її використання, належного (іноді високого) рівня матеріального благополуччя, вони не стають при цьому обов'язково морально зрілими, соціально відповідальними, законопослушними, естетично розвинутими. Тому зовсім небезпідставним є твердження, що «світ став здобиччю знань» (Кримський, 2003, с. 3). Інформація, знання хоча і займають важливе місце у структурі духовності, автоматично не визначають її рівень та змістовне багатство. Якщо

порівнювати роль інформації і духовності у життєдіяльності індивідів та суспільства, то, переконаний, перевагу варто віддати духовності. Без неї навіть самі глибокі і новітні знання можуть бути застосовані не для ствердження добра, а для продукування зла. Історія дає більше, ніж достатньо, прикладів того, як висока власна освіченість використовувалась суб'єктами для задоволення особистих егоїстичних інтересів, штучного створення різноманітних конфліктних ситуацій, розв'язування війн тощо. Ситуація, в якій важливі знання у руках людини, позбавленої духовності, можуть негативно вплинути на розвиток суспільства, блискуче описана у фантастичному романі радянського письменника О. М. Толстого «Гіперболоїд інженера Гаріна». Дослідження в галузях фізики, хімії, машино- та ракетобудування, що активно проводились у фашистській Німеччині, своєю метою мали створення зброї, за допомогою якої Гітлер хотів підпорядкувати собі світ.

Феномен духовності змістовно «замкнутий», як вже підкреслювалось вище, на цінності, що мають «вічний» характер – істина, добро, свобода, краса. Вони, з одного боку, – втілення Абсолюту, з іншого завжди вирізняються конкретикою, тобто мають виражене суб'єктивне забарвлення, детермінуються конкретними просторово-часовими умовами буття людей. При цьому постійно залишаються значимими, незалежно від змін, які відбуваються у світі в цілому та на рівні конкретних суб'єктів. Сказане означає, що духовність, демонструючи у кожному конкретному випадку конкретну міру свого прояву, залишається тим, чим вона є – утворенням, що орієнтоване на ствердження в житті індивідів та в соціумі не утилітарного, прагматичного, корисливого, а привабливого, довершеного, морально і естетично зрілого, істинного, справедливого. Духовність своїм змістом та призначенням збагачує і звеличує суб'єкта, робить його кращим, досконалішим, «підмімає» над буденністю. Наповнює буття орієнтирами, які дозволяють долати труднощі, бачити не лише минуле та сьогодення, а й майбутнє, ставитись до світу з оптимізмом, продукувати позитивне, красиве, життєстверджуюче. В духовності специфічно поєднані суще і належне. Це утворення, як і ідея, «виводить» суб'єкта за межі реально існуючого, апіорі орієнтує на зміну дійсності на засадах гуманізму.

Тобто має місце те, що в літературі називається випереджаючим відображенням. Саме завдяки духовності світ може і повинен стати кращим. І не тільки у близькому чи віддаленому майбутньому, а й тепер. Духовність постійно зберігає своє значення, навіть тоді, коли середовище людського буття цьому не сприяє.

У даному контексті не можна не згадати вчення І. Канта про вище благо. Останнє, на переконання мислителя, реалізується, проявляється в єдності обов'язку і особистого щастя людини. Обов'язок – важлива складова духовності і водночас умова її розвертання, втілення на практиці. На жаль, у сучасному світі все більше уваги приділяють протилежності обов'язку – правам (економічним, юридичним, політичним тощо). Будь-яке порушення прав суб'єкта далеко не кращим чином впливає на змістовне поле його духовності. Водночас надмірне акцентування уваги на правах підриває основи обов'язку, понижує його статус в системі суспільних відносин. Тим самим відбувається нівелювання даної чесноти. Мати обов'язок (перед Батьківщиною, родичами, колегами, особистою та історичною пам'яттю, власним чесним словом) для багатьох стало не модно і не актуально. Це поступово перетворюється у проблему планетарного масштабу. Спостерігається тотальне порушення норм міжнародного права, свідоме ігнорування одними суб'єктами взятих на себе обов'язків перед іншими суб'єктами, небажання частини громадян служити в армії тощо. Хоча за допомогою правових норм, економічних та інших санкцій обов'язок можна зовні нав'язати суб'єкту, це утворення зберігає власну цінність лише тоді, коли внутрішньо «народжується» у свідомості людини, суб'єктивно переживається і має моральне підґрунтя. Поза обов'язком духовність неможлива, як і навпаки.

Духовність – передумова і водночас невід'ємна складова культури. Обидва терміни вирізняються широтою і багатогранністю власного змісту. Культура покликана продукувати духовність. При цьому остання – своєрідна її підвалина. Якщо виходити з того, що культура – це міра людяності у людині, то межі даної міри безпосередньо залежать від того, скільки в ній духовності і як саме у змістовному плані вона там представлена. Духовність задає культурі світоглядну спрямованість, моральну наповненість, естетичну забарвленість. Цілі та ідеали, базові

принципи поведінки і регулятивні норми як важливі складові культури безпосередньо залежать від феномену духовності. Як тільки у суспільстві (чи на рівні конкретного суб'єкта) падає рівень духовності, це відразу супроводжується деградаційними процесами у сфері їх культури. Має місце також процес зворотного характеру.

Одна із складних проблем, з якою завжди зустрічається дослідник духовності, – відсутність можливості «зафіксувати» і описати цей феномен у його внутрішньому бутті на рівні свідомості індивіда. Про міру духовності людини можна судити лише тоді, коли ця чеснота певним чином заявляє про себе. Але і тоді вона не обов'язково опредмечується, розкривається максимально повно. Тому лише час дозволяє робити більш-менш обґрунтовані висновки щодо того, наскільки духовною є конкретна особистість. І чим більше його відрізок, чим частіше духовно зріла особа демонструє свою небайдужість до чужого горя, підтримку гуманних ініціатив, нетерпимість до порушень норм права і моралі, бажання бути поруч з іншою людиною у скрутну для неї хвилину, тим ширшою є територія практичного втілення духовності.

Важливим каналом отримання інформації про духовний світ людини, його зміст та орієнтири є спілкування з нею. Діалог дозволяє «зануритись» у поле знань, якими володіє індивід, «побачити» його ціннісні пріоритети, усвідомити, на що здатний співбесідник у конкретних життєвих ситуаціях. Спілкування, особливо якщо воно має доброзичливий характер, – форма обміну думками, під час якої існує можливість уточнювати позицію того, з ким ведеш розмову, осмислювати його минулий досвід, «програвати» ймовірнісні події.

Якщо стосовно індивіда духовність – один з параметрів його внутрішнього стану, то на рівні малих і великих об'єднань людей, суспільства в цілому це утворення є, як не дивно, більш очевидним. Суспільні відносини реально існують завдяки діяльності людей, демонстрації їх ставлення до довкілля та до інших суб'єктів найближчого і більш віддаленого оточення. Тут духовність (чи бездуховність) суб'єктів набуває зовнішнього прояву. Тому (з певною умовністю) можна говорити про міру духовності конкретного соціуму. Вона проявляється у тому, наскільки

у суспільстві шанують і поважають знання, освіту, науку, мистецтво; слідують нормам моралі і права; як реалізуються соціальні програми і захищаються інтереси кожного громадянина. У країнах, де панують тоталітарні режими, ігноруються закони, відбувається несправедливий розподіл матеріальних цінностей, подавляється свобода слова, обмежується доступ до джерел інформації, немає місця духовності у її суспільному вимірі. Але вона обов'язково існує на рівні індивідуального буття людей, як простих, звичайних, пересічних, так і тих, хто відкрито декларує власне неприйняття існуючого стану справ.

Духовно зріла особистість завжди знайде спосіб зреагувати на конкретні форми несправедливості, агресії, деструкції. У цьому своєму прояві духовність виступає як особлива нематеріальна сила, що здатна змінювати світ на краще. Тому так важливо, щоб на всіх етапах соціалізації індивіда – від дитинства і до останніх днів життя – духовність залишалась невід'ємною складовою цього процесу. Надзвичайно важливу роль тут відіграє процес виховання. В залежності від того, на що саме робиться ставка у вихованні, в підсумковому результаті матимемо або бездушного суб'єкта, готового заради особистої вигоди здійснити злочин, або ж чесного, порядного, відповідального громадянина. «...Саме такі вольові якості як рішучість, сміливість, мужність, цілеспрямованість, здатність пожертвувати своїми інтересами заради соціуму є основою становлення особистості як відповідального суб'єкта...» (Ковтун, 2020, с. 13). Духовність априорі покликана продукувати ауру добра, моральності, поваги до довкілля та у стосунках між людьми.

В літературі існує твердження, що духовність тісно пов'язана з таким проявом соціальної активності як служіння. Останнє має різні форми існування (психологічне налаштування, соціальна позиція, діяння, вчинки тощо). У сутнісному плані – це свідоме підпорядкування суб'єктом свого потенціалу для ствердження чогось важливого (ідеї, ідеалу, дружби, любові, наукового проєкту, політичної програми та ін.). При цьому далеко не завжди вказується на об'єкт служіння. І це не випадково, адже «служити» можна як добру, так і злу. В останньому випадку феномен духовності зникає. Натомість критерій служіння блискуче «спрацьовує», коли йдеться про релігійний вимір духовності.

Тут служіння Богу чомусь розуміється не просто прояв духовності, а як її сутнісна ознака. Метафізична абсолютизація даного моменту з необхідністю приводить до висновку, що духовність лише у контексті релігії отримує повне розкриття і належне трактування. Погодитись з ним не можна. Оскільки будь-який критерій повинен обов'язково відповідати вимозі однозначності, то в контексті нашої розмови «служіння» не здатне виступати у статусі безумовної основи для інтерпретації духовності.

Досліджуючи духовність, обов'язково варто звернути увагу на свободу. Її «головною і незаперечною метою... є сама свобода» (Бойченко, 2019, с. 81). Остання, як усвідомлення суб'єктом необхідності, що сприймається крізь призму його потреб та інтересів, – важлива складова духовності. Водночас – це один із орієнтирів розвертання духовних устремлінь людини. Духовність не в змозі функціонувати поза свободою. І хоча останньої ніколи не буває багато, дана цінність обов'язково задається на рівні духовності як один із стратегічних векторів одухотворення і олюднення дійсності. Звуження змістовного поля духовності завжди приводить до зменшення ступенів свободи як на рівні індивідуального буття людини, так і в її оточенні. Духовність передбачає відкритість людини світу, бездуховність – її внутрішню «ізоляцію».

Духовність тісно пов'язана з творчим ставленням до дійсності. Твердження справедливе як стосовно масових її проявів на рівні конкретних суб'єктів, які своєю щоденною працею роблять внесок у зміну світу на краще, так і тієї духовності, що пов'язана із самопожертвою, самовідданим служінням істині та правді, творчими звершеннями у сферах науки, освіти, медицини, мистецтва тощо. Людина як родова істота є творцем, а духовність – внутрішня «пружина» цього дійства. Останнє (за своїм призначенням) покликане гармонізувати доквілля, понижувати його ентропійність, сприяти зменшенню долі хаосу та зростанню долі краси.

Дійсна самореалізація особистості можлива лише на основі духовності, хоча цей акт у багатьох випадках здійснюється без опори на неї. Величезна кількість людей проживає життя акцентуючи увагу на задоволенні передусім власних матеріальних

потреб та інтересів. Духовність для них – річ побічна, другорядна. Домінування буденного, утилітарного витісняє із свідомості думки про проблеми інших індивідів, буття суспільства, його перспективи. Егоїзм (індивідуальний чи груповий) – одна з ознак бездуховності. В контексті її альтернативи регулятиви людської поведінки вирізняються усвідомленістю, вираженою присутністю власної відповідальності суб'єкта за те, що є для нього смисложиттєвим. Не зовнішня необхідність, а внутрішня налаштованість виконує тут роль джерела соціально значимих дій. Суб'єкт самостійно, а не за примусом, обирає як власний життєвий шлях в цілому, так і поведінку в конкретних ситуаціях.

Духовність важлива, значима не лише тому, що існує на рівні конкретних суб'єктів (індивідів, їх різноманітних об'єднань, суспільства в цілому), а, передусім, внаслідок продукування нової духовності, розширення поля свого буття. Априорі духовність результатом власного функціонування повинна мати себе саму у новій (більш досконалій) мірі. Йдеться про процес, який можна назвати одухотворенням дійсності. Якщо це не відбувається, то, у кращому разі, маємо стан стагнації духовності; у гіршому – стан деградації. Деградаційні процеси у цій сфері надто небезпечні, на їх подолання приходиться витратити дуже багато часу і зусиль. При цьому не завжди вдається досягти бажаних результатів. Неодухотворення має місце не лише тоді, коли індивід у своїх думках та діяльності схиляється до зла, а й при його байдужості до інших. Свідоме ухиляння від продукування добра, безвідповідальність за власні дії, ігнорування загальноприйнятих норм та правил поведінки – «внесок» у ствердження бездуховності.

Остання – протилежність духовності. У своєму максимальному прояві ця риса людини заявляє про себе не так вже й часто. Більш звичною є бездуховність іншого виду – мінімізація духовності. Це ситуація, коли протилежності існують не у пропорції 50 на 50, а доля бездуховності постійно домінує. Тобто, зберігаючи у собі певні залишки духовності і навіть іноді демонструючи прояв даної чесноти, людина живе життям, в якому постійно присутні егоїзм, вигода, користь. Тут духовність виставляється на показ іншим і лише тоді, коли це вигідно індивіду. Потім «ховається» до кращого випадку, а у думках та поведінці

продовжує панувати бездуховність. Вона примітивізує людину, робить «черствою», байдужою до чужого горя, незацікавленою до всього, що не стосується її особисто. Бездуховність асоціюється з відсутністю у свідомості суб'єкта цінностей вищого рівня, надмірною «заземленістю», небажанням виходити за межі власних потреб та інтересів. Це прояв ситуації, в якій інша людина є не метою, а засобом для досягнення своєї особистої мети.

Такий стан речей багато у чому схожий на нещирю релігійності. Індиферентно ставлячись до релігії та релігійної віри, нерідко поділяючи атеїстичні позиції, багато людей час від часу, як правило спорадично, відвідують релігійні храми і здійснюють там певні обряди. Робиться це з надією отримати від Бога індульгенцію за минулі і можливі майбутні «гріхи», а також з метою демонстрації іншим своєї релігійності. Здійснивши означений «ритуал», людина продовжує жити так, як звикла, особливо не турбуючись про моральну складову своїх вчинків та відповідальність за них перед Всевишнім.

Спотвореним проявом духовності, її сурогатом виступає псевдодуховність. Дане утворення зовні декларує себе як духовність, хоча у змістовному плані її характеристиками не володіє. Зміст псевдодуховності – несистематизовані елементи окультних знань, екзотичних релігійних вірувань, сумнівних духовних практик, підсвідомих потягів, езотеричних трактувань тощо. Тут довліє ірраціональність, яка активно подається індивідуумом як особиста «просвітленість», причетність до «космічного духу», глибинна турбота за долю світу і кожного, хто в ньому живе. В силу своєї незвичності, нетрадиційності псевдодуховність часто приваблює до себе недосвічених людей. Частина з них стає носієм цього духовного сурогату. З особливою силою він проявляє себе у переломні часи, коли кардинально змінюються устої суспільного чи індивідуального буття. Це добре видно, якщо звернутись до духовного життя пострадянського суспільства у 90-і роки минулого століття.

Бездуховність і псевдодуховність самим фактом власного існування продукують падіння авторитету знань у суспільстві, освіченості та інтелігентності людей, їх відповідальності за майбутнє. Негативно впливають на моральну культуру соціуму.

Тим самим руйнується його духовна безпека (Павлов, 2018). Нерідкі випадки конфлікту духовності особистості і бездуховності середовища її соціального буття. Як правило, він закінчується не на користь особи. Всі тоталітарні політичні режими намагаються, за допомогою жорстких методів управління та відповідної ідеології, нав'язувати людям цінності, що не завжди корелюються з моральністю, людяністю, порядністю.

Висновки. Залишаючись надбанням внутрішнього світу людини, зовні духовність проявляється у декларованих нею думках та вчинках. Однією з сутнісних ознак даного утворення є орієнтація суб'єкта на цінності, що сприяють соціальному прогресу. Бути людиною духовною – значить піднятися вище власного егоїзму, сприяти всьому, що допомагає подоланню напруги у стосунках між людьми, жити відповідно до норм моралі, послідовно реалізовувати на практиці принцип гуманізму. Сказане означає, що на перший план тут виходить спільне благо, поза яким особисті досягнення індивіда, зберігаючи своє значення для нього, є лише атомізованим проявом загального.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко М. Вибір свободи як сенс існування людини. *Проблема людини у філософії: Матеріали XXVII Харківських міжнародних скovorodivskykh chytan' (OKZ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди», 27–28 вересня 2019 року)*. Харків: Майдан, 2019. С. 80–86.
2. Ковтун Н. М. Політико-правові засади вольової активності суб'єктів суспільних перетворень. *Практична філософія*. 2020 (№ 1(№ 75)). К.: Центр практичної філософії, 2020. С. 9–14.
3. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. 239 с.
4. Павлов В. Л. Про зміст понять «духовність» і «духовна безпека». *Духовна безпека України: погляд суспільствознавства і богослов'я: матеріали XVII науково-практичної конференції*. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2018. С. 83–85.

REFERENCES

1. Boichenko M. Vybir svobody yak sens isnuvannia liudyny [The Choice of Freedom as the Meaning of Human Existence]. *Problema liudyny u filosofii : Materialy XXVII Kharkivskykh mizhnarodnykh skovorodivskykh chytan'* [The Problem of Man in Philosophy: Materials of the XXVII Kharkiv International

Skovoroda Readings] (OKZ «Natsionalnyi literaturno-memorialnyi muzei H. S. Skovorody», 27–28 veresnia 2019 roku). Kharkiv: Maidan, 2019, p. 80–86. [In Ukrainian].

2. Kovtun N. M. Polityko-pravovi zasady volovoi aktyvnosti subiektiv suspilnykh peretvoren [Political and Legal Bases of Volitional Activity of Subjects of Social Transformation]. *Praktychna filosofia* [Practical Philosophy]. 2020 (№ 1(№ 75)). K.: Tsentr praktychnoi filosofii, 2020, p. 9–14. [In Ukrainian].

3. Krymskyj S. B. Zapyty filosofskykh smysliv [Requests for Philosophical Meanings]. K.: Vydavets PARAPAN, 2003 [In Ukrainian].

4. Pavlov V. L. Pro zmist poniat «dukhovnist» i «dukhovna bezpeka» [On the Content of the Concepts of "Spirituality" and "Spiritual Security"]. *Dukhovna bezpeka Ukrainy: pohliad suspilstvoznavstva i bohoslovia: materialy XVII naukovo-praktychnoi konferentsii* [Spiritual Security of Ukraine: a View of Social Studies and theology: Proceedings of the XVII Scientific and Practical Conference]. K.: VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2018, p. 83–85. [In Ukrainian].

УДК 355.133:303.686

ПЕТРОВА Людмила – кандидат філософських наук, доцент, учений секретар, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 77/79, вул. Сумська, м. Харків, Україна, індекс 61023 (luida64p@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9341-1030>

САВЧЕНКО Ольга – кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри іноземних мов, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 77/79, вул. Сумська, м. Харків, Україна, індекс 61023, (savolg106@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0085-7189>

БРИК Тетяна – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 77/79, вул. Сумська, м. Харків, Україна, індекс 61023 (bellabryk18@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7138-2590>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.9>

Бібліографічний опис статті: Петрова, Л., Савченко, О., Брик, Т., (2022). Згуртованість військового підрозділу: соціально-філософський аспект. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 45, 129–147, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.9>

ЗГУРТОВАНІСТЬ ВІЙСЬКОВОГО ПІДРОЗДІЛУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. *Метою статті є дослідити феномен згуртованості військових частин, висвітлити сутність згуртованості, виокремити її складові та проаналізувати вплив згуртованості військових частин на ефективність виконання бойового завдання. Методологічними засадами дослідження стали системний, суб'єктивний, діяльнісний та компетентнісний підходи, а також методологія структурно-функціонального і системно-теоретичного аналізу. Теоретико-методологічною основою дослідження є комплекс філософських, загальнонаукових*

і спеціальних методів, що забезпечує міждисциплінарний аналіз згуртованості військового підрозділу. **Наукова новизна полягає** у виявленні сутності феномену згуртованості військового підрозділу, визначенні факторів, що на неї впливають, та її складових, розкритті ролі психологічної атмосфери для злагодження військового колективу, осмисленні впливу згуртованості на виконання підрозділом поставленого перед ним бойового завдання. **Висновки.** Згуртованість – основний інтегративний соціально-психологічний показник ступеня розвитку та єдності всіх сторін суспільної свідомості, психології та діяльності військового колективу та найважливіший фактор його боєздатності, високої військової дисципліни, ефективності службової та бойової діяльності. Згуртованість містить професійну та соціальну складові в їх філософській єдності та нерозривності. Показниками згуртованості військового підрозділу є: єдність поглядів та переконань; діяльнісна єдність; психологічна єдність; рівень розвитку особистісної сфери кожного члена військового підрозділу. Система військової освіти має підготувати офіцера, який має міцні професійні знання, вміє об'єднати довірений йому підрозділ, і є готовий комбінувати навички військового професіонала та гуманіста, командира та вчителя у широкому розумінні цього слова.

Ключові слова: згуртованість, професійна складова, соціальна складова, показники згуртованості.

PETROVA Luidmyla – Candidate of Philosophy Sciences, Scientific Secretary, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, 77/79, Sumska str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61023 (luida64p@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9341-1030>

SAVCHENKO Olga – Candidate of Philosophy Sciences, Professor at the Foreign Languages Department, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, 77/79, Sumska str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61023 (savolg106@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0085-7189>

BRYK Tetyana – Candidate of Pedagogic Sciences, Professor at the Foreign Languages Department, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, 77/79, Sumska str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61023 (bellabryk18@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7138-2590>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.9>

To cite this article: Savchenko, O., Petrova, L., Bryk, T., (2022). Zghurtovanist viiskovoho pidrozdilu: sotsialno-filosofskyi aspekt. [Military unit cohesion: social and philosophical aspect] *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofia" – Human Studies. Seriesof «Philosophy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45, 129–147, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.9>*

MILITARY UNIT COHESION: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECT

Summary. *The goal of the article is to study the phenomenon of military unit cohesion, to highlight the essence of cohesion, single out its components, and analyse the impact of military unit cohesion on the effectiveness of a combat mission. **Methodological principles** of the study include systemic, subjective, activity, and competency-based approaches, as well as the methodology of structural-functional and system-theoretical analysis. The theoretical and methodological basis of the study is a set of philosophical, general scientific, and special methods that provide an interdisciplinary analysis of military unit cohesion. **Scientific novelty** consists in revealing the essence of the phenomenon of military unit cohesion, determining the factors that influence it, defining its components, highlighting the role of the psychological atmosphere for military unit cohesion, and understanding the impact of cohesion on carrying out the combat mission. **Conclusions.** Cohesion is the main integrative social and psychological indicator of the degree of development and unity of all aspects of social consciousness, psychology and activity of the military collective and the most important factor in its combat capability, high military discipline, and effectiveness of service and combat activities. Cohesion contains professional and social components in their philosophical unity and continuity. The indicators of the cohesion of a military unit are the unity of views and beliefs; the unity of actions; psychological unity; the level of development of the personal sphere of each member of the military unit. The military education system should train officers who have strong professional knowledge, who are able to unite the unit entrusted to them, and are*

ready to combine the skills of a military professional and a humanist, a commander and a teacher in the broadest sense of the word.

Key words: *cohesion, professional component, social component, cohesion indicators.*

Постановка проблеми. Сьогодні Україна зіткнулася з комплексом геополітичних, політичних, економічних та військових викликів. Перед Збройними Силами України стоять завдання щодо відображення загрози суверенітету та територіальної цілісності держави, які значною мірою вирішуються завдяки заходам, спрямованих на посилення обороноздатності українських збройних сил та підтримкою високої бойової готовності. Створилися умови застосування підрозділів у різних видах бою і, як наслідок, виникає потреба у вдосконаленні бойової підготовки та бойового злагодження військ. Це вимагає підготовки офіцерів, які глибоко розуміють і усвідомлюють необхідність посилення згуртованості військового підрозділу будь-якого рівня, та вміють здійснювати їх на високому рівні.

Для формування високого рівня згуртованості та зростання професіоналізму військових колективів в умовах докорінних змін у суспільстві та модернізації Збройних Сил потрібна наукова база та розвиваюча технологія згуртування. Отже, існує як науковий, і практичний запит на комплексне соціально-філософське дослідження особливостей згуртування армійських колективів у ході реформування, що актуалізує вибір теми цієї статті.

Мета статті полягає у розв'язання таких завдань як: пошук відповіді на питання про те, що являє собою феномен згуртованості військового підрозділу, висвітлення сутності згуртованості, відокремлення її складових та аналіз впливу згуртованості військового підрозділу на ефективність виконання бойового завдання. Для розв'язання сформульованих завдань ми використовували системний, суб'єктивний, діяльнісний та компетентнісний підходи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження у сфері підготовки майбутніх офіцерів у системі вищої військової освіти проводяться досить активно. Слід зазначити, що хоча існує низка методичних розробок у галузі вдосконалення бойового злагодження та формування згуртованості військових

підрозділів на основі застосування спеціальних методів підготовки, що відтворюють умови сучасного бою в ході військових ігор із застосуванням інноваційних технологій, тренажерних засобів, спеціально розроблених макетів, автоматизованих систем управління, представлених у роботах науково-педагогічних працівників вищих військових навчальних закладів України, бракує серйозних досліджень, пов'язаних із підготовкою майбутніх офіцерів до навчання підлеглих узгодженим діям, та системного підходу щодо формування у майбутніх офіцерів навичок згуртованості.

Останнім часом з'явилося багато нових досліджень з тематики групової згуртованості, проте більшою мірою вони стосуються психологічних та поведінкових аспектів військово-спортивної та організаційної діяльності військового підрозділу. Крім того, увага дослідників переважно обмежується кількісними показниками. Загалом, більшість робіт з даної тематики з'являються в працях вітчизняних вчених в контексті психологічної науки (В.І. Алещенко, 2011; Б.Д. Бородін, 2018; О.М. Пустовий, 2019; та інші). Тоді як іноземні дослідники осмислюють цю проблему ширше – з погляду соціології, педагогіки і навіть філософії (D. Bullock, 2016; G. Van Epps, 2015; B. Langerholc, 2012; J. Spencer, 2021; J. Castillo, 2014; та інші).

У цьому дослідженні ми хочемо сконцентрувати увагу на соціально-філософській рефлексії феномену згуртованості, зміцнення якої, на нашу думку, призведе до більш ефективної діяльності військового підрозділу в умовах реального бою, оскільки, з нашої точки зору, випускник військового вузу має бути підготовлений до виконання різних видів військово-професійної діяльності і в тому числі до військово-педагогічної діяльності, яка полягає в організації та проведенні на високому рівні занять з предметів бойової підготовки з підлеглим особовим складом для організації та проведення бойового злагодження й розвитку навичок формування згуртованості військового підрозділу.

Виклад основного матеріалу. З другої половини ХХ століття військові фахівці – як теоретики, так і практики – стверджують, що згуртованість військового підрозділу має важливе значення для ефективного ведення бою. За останні роки

розуміння концепції згуртованості та її вплив на хід бойових дій змінюється, але згуртованість військового колективу, як і раніше, високо цінується у збройних силах. Немає жодних сумнівів у тому, що людські стосунки можуть відігравати важливу роль у бою.

Розуміння значущості феномену згуртованість, визначення чинників, що на неї впливають, ефект психологічної атмосфери, що домінує у військовому колективі, призведе зрештою до усвідомлення того наскільки згуртованість мотивує підрозділ на виконання бойового завдання.

Слід відмітити, що у вітчизняній військовій теорії однозначного визначення поняття згуртованість не зустрічається. Навіть Словник військових термінів та скорочень (абревіатур) (2020) не надає трактування поняття згуртованість. Можна знайти визначення поняття згуртованість в психологічній літературі – так Сучасний тлумачний психологічний словник за редакцією В.Б. Шапара трактує згуртованість як «характеристику системи внутрішньогрупових зв'язків, що показує ступінь збігу оцінок, установок і позицій групи стосовно об'єктів, людей, ідей, і подій та ін., найбільш значимих для групи в цілому» (с. 153).

У контексті військових відносин згуртованість розглядає В. Ягупов (2004). Він визначає згуртованість «як узагальнений показник духовної спільності, єдності особового складу підрозділу. Важливий елемент згуртованості – емоційна спільність колективу. Панівний у військовому колективі настрій, стійкі стани його психології називають соціально-психологічним кліматом (СПК). Показниками здорового СПК є: відсутність конфліктів; задоволення результатами бойової підготовки; комфортність; доброзичливість у взаєминах між воїнами, тощо» (Ягупов В.В., 2004, с. 219).

Що стосується іноземних, зокрема, американських дослідників, слід зазначити, що у ранніх роботах з даної тематики термін згуртованість однозначно розумівся як внесок у перемогу на полі бою. Пізніші академічні дослідження виявили різні типи згуртованості, що дало можливість краще зрозуміти як міжособистісна динаміка впливає на бойові якості невеликих підрозділів, наприклад, відділень та взводів. З початку ХХІ століття більшість американських дослідників у своїх наукових статтях

поділяють поняття згуртованість на згуртованість членів однієї команди, які захоплені виконанням певного завдання та працюють разом, поєднуючи свої навички для її успішного виконання (task cohesion) та соціальної згуртованістю (social cohesion) (Beal et al., 2003; Carless і de Paola, 2000; Carron і Brawley, 2000; Casey-Campbell і Martens, 2009; Chang і Bordia, 2001; Chiocchio і Essiembre, 2009; Dion, 2000).

Вони визначають згуртованість для виконання завдання та соціальну згуртованість таким чином:

– згуртованість для виконання завдання (професійна згуртованість) – це загальна прихильність членів до досягнення мети, що потребує колективних зусиль групи. Група з високою згуртованістю для виконання завдання складається з учасників, які розділяють спільну мету та мотивовані на координацію зусиль у команді для досягнення цієї мети;

– соціальна згуртованість – це ступінь взаємовідносин, яка показує, наскільки члени групи подобаються один одному, воліють проводити час разом, насолоджуватися товариством один одного та почуваються емоційно близько один до одного.

К. Dion (2000) стверджує, що «концептуальна різниця між згуртованістю для виконання завдання (професійною згуртованістю) та соціальною згуртованістю, яка виникла незалежно від декількох моделей та напрямів досліджень, є важливою віхою в дослідженнях згуртованості» (Dion, 2000).

Професійна згуртованість та соціальна згуртованість є формою горизонтальної згуртованості, що відноситься до згуртованості на початковому груповому рівні – як правило, на рівні екіпажу або відділення і, можливо, на рівні взводу, а не на рівні більших підрозділів, таких як бригада, рота або рід військ (Griffith, 1988; Siebold, 2007). Навпаки, вертикальна згуртованість відноситься до низхідної або висхідної згуртованості за участю лідерів і тих, кого вони ведуть за собою. У цій роботі ми зосереджуємо увагу на горизонтальній згуртованості, оскільки саме вона може покращити роботу груп, оскільки більш згуртовані групи, як правило, досягають більш високих результатів, ніж менш згуртовані групи, оскільки, вважаємо, що саме згуртованість є найважливішим чинником, який визначає ефективність підрозділу.

В. Mullen і С. Corper (1994) вважають, що професійна згуртованість (task cohesion) є головним показником ефективності підрозділу, за яким слідує соціальна згуртованість, іншими словами професійна згуртованість первинна по відношенню до соціальної згуртованості. Вони стверджують, що прихильність до завдання «є основним компонентом у дуалізмі згуртованість-виконання завдання» (с. 221). D. Veal та інші (2003) також вважають професійну згуртованість («прихильність до виконання завдання») більш важливою для ефективної роботи підрозділу, ніж для соціальної згуртованості («міжособистісні відносини в групі»).

З іншого боку, Р. Balkundi і D. Harrison, 2006, стверджують, що емоційні зв'язки між членами команди працюють краще за професійні зв'язки, і є більш вагомими показниками життєздатності команди, вони визначають соціальну згуртованість як «потенціал для збереження членів команди» (с. 57).

J. Griffith (2002) стверджує, що професійна згуртованість має буферний ефект, оскільки вона діє як індикатор соціальної підтримки – один із найнадійніших факторів подолання труднощів поведінкового. Цікаво, що як J. Griffith (2002), так й А. Ahronson і J. Cameron (2007) виявили, що зв'язок соціальна згуртованість-професійна згуртованість працює переважно на індивідуальному рівні, а не на рівні групи. Це може свідчити, що учасники групи не завжди однаково сприймають соціальну підтримку.

Згуртованість завжди була ключовим об'єктом військових досліджень, хоча розуміння згуртованості змінювалося з часом. Відразу після Другої світової війни S. Marshall (1947 р.), E. Shils і M. Janowitz (1948 р.) та S. Stouffer та ін. (1949) стверджували, що соціальна згуртованість усередині військового підрозділу має важливе значення для ефективності виконання бойового завдання. Проте не можна вважати, що саме соціальна згуртованість була рушійною силою бойової мотивації навіть під час Другої світової війни. S. Stouffer та інші (1949) стверджували, що, коли солдат запитали: «Що було найважливішим, щоб змусити вас продовжувати йти вперед і робити все, що у ваших силах? », лише 14 % назвали «солідарність із членами групи» (соціальна згуртованість); найпопулярнішою відповіддю (39%) було «необхідність завершення завдання», тобто професійна згуртованість (р. 144).

Згодом ряд військових дослідників поставили під сумнів пріоритет соціальної згуртованості, що сформувався на основі більш ранніх досліджень, які ґрунтувалися здебільше на британському, американському та німецькому досвіді та підкріплювали тезу, що бойова ефективність підрозділів багато в чому залежить від соціальної згуртованості. Однак, бракує досліджень, які доводили б це твердження. D. Segal та M. Kestnbaum (2002) стверджували, що «романтична міфологія виросла навколо цих досліджень, змушуючи людей утримуватися від критичного судження, неправильно сприймати висновки та ігнорувати подальші дослідження» (с. 445). Військові вчені після в'єтнамської війни почали наголошувати на важливості професійної згуртованості. Наприклад, Wm. Henderson вважав, що професійна згуртованість має більш важливе значення, ніж соціальна згуртованість. Так, у своїй книзі *Cohesion: The Human Element in Combat* (1985), він писав, що «згуртованість підрозділу існує, коли повсякденні цілі окремого солдата, невеликої групи, з якою він себе ідентифікує, і командирів підрозділів збігаються – кожен виявляє вірність групі, щоб вона тренувалася і боролася як єдине ціле, всі члени якої готові ризикнути життям та досягти загальної мети» (с. 4).

Згуртованість слід відрізнити від колективної злагоженості чи сумісної діяльності. A. Bandura (2000) стверджував, що почуття колективної злагоженості («загальна віра людей у їхню колективну здатність досягати бажаних результатів» (с. 75) – це властивість груп, яка формується або ні в процесі сумісної діяльності, це пояснює, чому деякі підрозділи не можуть реалізувати весь свій потенціал.

648 офіцерів ВПС США, які брали участь у дослідженні, вважають, що групова злагоженість важливіша за групову згуртованість, і є найкращим показником ефективності команди (Jordan, Field, Armenakis, 2002). B. Shamir et al. (2000) приводять аналогічні результати для Армії оборони Ізраїлю.

Інші вчені наголошують на важливості довіри та командної роботи на основі спільного досвіду, включаючи навчання та зосередженість на виконанні спільних завдань. G. Siebold (2007) описує «стандартну модель» згуртованості як залучення однолітків (горизонтальних), лідерські (вертикальні),

організаційні та інституційні зв'язки, кожен з яких має афективний та інструментальний компонент. Він зосереджується на ролі довіри та командної роботи, а також власних інтересів у створенні згуртованості: «Суть міцної первинної згуртованості групи, яка, на мою думку, є загальноприйнятною, полягає в довірі між членами групи (наприклад, прикривати спину один одного) разом із здатністю працювати в команді (наприклад, об'єднуватися, щоб виконати завдання або роботу). Члени бойової групи намагаються створити міцні зв'язки як колектив, принаймні частково, тому що це в їхніх власних інтересах для виживання» (с. 288-289).

Останнім часом військові вчені приділяють велику увагу аспектам групового функціонування, пов'язаним із виконанням професійних завдань. Наприклад, E. Salas, C. Sh. Burke і J. A. Cannon-Bowers (2000) описують вісім основних принципів ефективної командної роботи: адаптивність, загальна поінформованість про ситуацію, моніторинг ефективності та зворотний зв'язок, лідерство, міжособистісні відносини, координація, спілкування та прийняття рішень. Тільки один (міжособистісні відносини), мабуть, може бути віднесений до соціальної згуртованості, і пов'язаний зі спілкуванням та вирішенням конфліктів, а не з необхідністю того, щоб члени групи мали тісні дружні контакти.

Дослідженням професійної згуртованості відводиться центральна роль в роботах багатьох військових учених, які підкреслюють, що згуртованість має сильний міжособистісний компонент. У дослідженні Армійського військового коледжу *Why They Fight: Combat Motivation in the Iraq War* (2003 р.) L. Wong та інші запропонували нову варіацію тези, що висунули E. Shils й M. Janowitz. Вони провели бесіди з військовополоненими іракської регулярної армії та солдатами американських бойових частин під час операції *Iraqi Freedom* навесні 2003 року. Автори стверджують, що ці бесіди змушують переглянути погляди на Другу світову війну, які відкидають роль ідеології у мотивації солдатів, але натомість акцентують важливість міцних емоційних зв'язків між бійцями одного підрозділу. Безсумнівно, емоційні зв'язки відіграють певну роль в формуванні бойової мотивації та пристосуванні до серйозних стресогенних факторів.

Але природа зв'язків має значення; ключ не у дружніх стосунках усередині групи, а скоріше у довірі. У роботі Vietnam: Why Men Fight (1971) Ch. Moskos стверджував, що бойова мотивація виникла з поєднання власних інтересів солдата та спільних цінностей, вироблених у бойовій ситуації: «Я б сказав, що бойова мотивація виникає через зв'язок між занепокоєнням про власні інтереси та загальними переконаннями солдатів, які формуються безпосередньою бойовою ситуацією» (с. 19-20).

Викладені вище міркування змушують нас зробити висновок, що в контексті військового колективу не варто розрізняти два види згуртованості, ми вважаємо, що професійний та соціальний аспекти треба розглядати як дві складові феномену згуртованості, що пояснюється тим фактом, що військовий колектив є такою спільністю людей, яка живе й діє, виконуючи свої функції постійно, безперервно, впливаючи одночасно на всіх членів колективу та на всі сторони їхнього життя та діяльності, відрізняє його від інших колективних формувань. Військовий підрозділ є абсолютно самостійним елементом зі своїми цілями, завданнями та відмінними рисами. Специфіка військової служби полягає в тому, що кожен воїн є з одного боку самостійною бойовою одиницею, а з іншого боку – членом цілого колективу, для якого характерні спільні потреби та інтереси, єдність цілей та завдань діяльності, єдність правил та норм поведінки, єдина дисципліна та висока індивідуальна та колективна відповідальність за вирішення поставлених завдань.

Висока бойова готовність частин і підрозділів залежить від рівня їхньої колективної згуртованості, соціально-психологічною основою якої є зміцнення інтегруючих факторів комплексним розвитком системи внутрішньо колективних та міжколективних комунікацій при організації служби, бойової та виховної підготовки, життя та побуту військової частини.

Таким чином, згуртованість – основний інтегративний соціально-психологічний показник ступеня розвитку та єдності всіх сторін суспільної свідомості, психології та діяльності військового колективу, що складається зі схожих ціннісних орієнтирів, психологічної єдності особового складу та високих особистісних якостей кожного члена військового колективу (соціальна складова) та єдності та результатів діяльності колективу у всіх

видах бойової підготовки (професійна складова). Процес формування згуртованості протікає ефективніше, якщо враховується характер та зміст провідного виду діяльності кожного військового підрозділу (професійна складова), правильно ставляться та досягаються психолого-педагогічні завдання при організації та проведенні комплексу навчальних та тренувальних заходів, цілеспрямовано формуються у особового складу мотиви та установки на правильну поведінку в колективі, що постійно попереджаються та оперативно вирішуються конфлікти (соціальна складова).

Щоб побудувати більш міцну згуртованість у військовому підрозділі треба зосередитись як на професійній, так й на соціальній складових, а саме на:

- соціальній підтримці, це взаємна підтримка, турбота, яку надають один одному військовослужбовці, або отримують від командира підрозділу і яка має багато різних форм та є ключовим елементом підвищення згуртованості та зміцнення зв'язків у будь-яких умовах;

- спільній прихильності – у згуртованому підрозділі військовослужбовці віддані один одному й спільно віддані завданням, місії чи справі, тобто це взаємозалежність та спільні цілі;

- співпраці – довіра та власний вибір є основними елементами, які допомагають групі працювати разом і оптимізувати співпрацю. Згуртований підрозділ складається з членів, які ефективно спілкуються, долають конфлікти та охоче працюють разом.

Висновки. Згуртованість проявляється у всіх сферах життя та діяльності військового підрозділу і є найважливішим фактором його боєздатності, високої військової дисципліни, ефективності службової та бойової діяльності.

Під формуванням згуртованості ми розуміємо цілеспрямоване навчання військовослужбовців узгодженим діям у складі підрозділу з метою розвитку вмінь та навичок, необхідних для чіткого виконання функціональних обов'язків та узгодженого виконання бойових завдань (професійна складова), що формуються на основі тісних відносин та дружніх стосунків між членами однієї команди, які мають схожі цінності та поділяють погляди один одного (соціальна складова), тобто в їх

філософській єдності та нерозривності. Ми вважаємо, що система військової освіти має підготувати випускника, який має міцні професійні знання, вміє здійснювати заходи щодо формування згуртованості підлеглих для виконання бойового завдання із застосуванням інноваційних технологій навчання, тренажерних засобів, автоматизованих систем управління на основі принципу наочності та максимального наближення навчання до обстановки реального бою, а також вміє об'єднати довірений йому підрозділ на основі загального світоглядного підґрунтя та поглядів на події, що відбуваються, загальнолюдських цінностей, тобто бути готовим комбінувати навички військового професіонала та гуманіста, командира та вчителя у широкому розумінні цього слова.

Показниками згуртованості військового підрозділу є: єдність поглядів та переконань; діяльнісна єдність; психологічна єдність; рівень розвитку особистісної сфери кожного члена військового підрозділу. Ступінь розвитку кожного показника згуртованості оцінюється великою кількістю критеріїв, що вимірюються як кількісно, так і якісно. Більш детальний розгляд цих показників ми не формулювали як завдання цієї статті, а розглядаємо як напрямок майбутнього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алешенко В.І. Морально-психологічне забезпечення в період забезпечення підготовки миротворчого контингенту до участі у миротворчій операції. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2. 2011, с. 55-58. DOI: https://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/Tipuss/2011_2/Aleshen.pdf.

2. Бородін Б.Д. Проблема оцінювання згуртованості військового підрозділу. *Честь і закон*. № 2, (65). 2018, С. 97-101. DOI: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i47/21.pdf>.

3. Пустовий О.М. Соціально-психологічні чинники групової взаємодії військовослужбовців: теоретична модель. *Актуальні проблеми психології*. Том І. Випуск 47. 2019, С. 108-112. DOI: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i47/21.pdf>

4. Словник військових термінів та скорочень (аббревіатур). Воєнно-наукове управління Генерального штабу Збройних сил України, 2020. 52 с.

5. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.

6. Ягупов В.В. Військова психологія. [Підручник], Київ: Тандем, 2004. 656 с.

7. Ahronson, A., Cameron, J.E. The Nature and Consequences of Group Cohesion in a Military Sample. *Military Psychology*, Vol. 19. No. 1, 2007, p.p. 9–25. DOI: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08995600701323277>

8. Balkundi, P., Harrison, D. A. Ties, Leaders, and Time in Teams: Strong Inference About Network Structure's Effects on Team Viability and Performance. *Academy of Management Journal*, Vol. 49, No. 4. 2006. DOI: <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/amj.2006.20785500>.

9. Bandura, A. Exercise of Human Agency Through Collective Efficacy. *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 9. No. 3, 2000, pp. 75–78. DOI: <https://www.jstor.org/stable/20182630>.

10. Beal, D. J. Cohesion and Performance in Groups: A Meta-Analytic Clarification of Construct Relations / Beal, D. J., Cohen, R. R., Burke, M. J., McLendon, C. L. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 88. No.6, 2003, pp. 989–1004.

11. Bullock, D. How Wars Are Won: Leadership, Friendship, Family, and Unit Cohesion. Xlibris US, 2016. 217 p.

12. Carless, S. A., de Paola, C. The Measurement of Cohesion in Work Teams. *Small Group Research*, Vol. 31, No. 1, 2000, p.71. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/104649640003100104>.

13. Carron, A. V., & Brawley, L. R. (2000). Cohesion: Conceptual and Measurement Issues. *Small Group Research*, 31, 89-106. DOI: <https://doi.org/10.1177/104649640003100105>.

14. Casey-Campbell, Milly, and Martin L. Martens, “Sticking It All Together: A Critical Assessment of the Group Cohesion–Performance Literature,” *International Journal of Management Reviews*, Vol. 11, No. 2, 2009, pp. 223–246. DOI: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-2370.2008.00239>.

15. Castillo, J. Endurance and War: The National Sources of Military Cohesion. Stanford Security Studies, 2014. 328 p.

16. Chang, A., Prashant, B. A Multidimensional Approach to the Group Cohesion–Group Performance Relationship. *Small Group Research*, Vol. 32. No. 4. 2001, p. 379. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/104649640103200401>.

17. Chiochio, F., Essiembre, H. Cohesion and Performance: A Meta-Analytic Review of Disparities Between Project Teams, Production Teams, and Service Teams. *Small Group Research*, Vol. 40, No. 4, 2009, pp. 382–420. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1046496409335103>

18. Dion, K. L. Group Cohesion: From ‘Field of Forces’ to Multidimensional Construct. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, Vol. 4, No. 1, 2000, pp. 7–26. DOI: https://www.researchgate.net/publication/232446576_Group_Cohesion_From_Field_of_Forces_to_Multidimensional_Construct.

19. Griffith, J. Measurement of Group Cohesion in U.S. Army Units. *Basic and Applied Social Psychology*, Vol. 9, No. 2, 1988, pp. 149–171. DOI: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/s15324834baspp0902_6.

20. Griffith, J. Multilevel Analysis of Cohesion's Relation to Stress, Well-Being, Identification, isintegration, and Perceived Combat Readiness. *Military Psychology*, Vol. 14, No. 3, 2002, pp. 217–239. DOI: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1207/S15327876MP1403_3

21. Henderson, Wm. D. Cohesion: The Human Element in Combat, Washington, D.C.: National Defense University Press, 1985. DOI: https://www.files.ethz.ch/isn/139659/1985-02_Cohesion_Human_Element.pdf

22. Jordan, M. H., Field, H.S., Armenakis, A. A. The Relationship of Group Process Variables and Team Performance: A Team-Level Analysis in a Field Setting. *Small Group Research*, Vol. 33, No. 1, 2002, p. 121. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/104649640203300104>.

23. Langerholc, B. Cohesion in Multinational Military Units. *Biblio Scholar*, 2012. 138 p.

24. Marshall, S. L. A Men Against Fire: The Problem of Battle Command in Future War, New York: William Morrow, 1947.

25. Moskos, Ch. C. Vietnam: Why Men Fight / in Martin Oppenheimer, ed., *The American Military*, Transaction, Inc., 1971, pp. 16–36.

26. Mullen, B., & Copper, C. (1994). The relation between group cohesiveness and performance: An integration. *Psychological Bulletin*, 115(2), 210–227. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.115.2.210>.

27. Salas, E., Burke, C. Sh., Cannon-Bowers, J. A. Teamwork: Emerging Principles. *International Journal of Management Reviews*, Vol. 2, No. 4, 2000, p. 339. DOI: <https://www.semanticscholar.org/paper/Teamwork%3A-emerging-principles-Salas-Burke/0a6ac19247510f7b66b914df40e1fa884aa1dfea>.

28. Segal, D. R., Kestnbaum, M. Professional Closure in the Military Labor Market: A Critique of Pure Cohesion / in D. M. Snider and G. L. Watkins, eds. *The Future of the Army Profession*, New York: McGraw Hill, 2002, pp. 439–458.

29. Shamir, B., Brainin, E., Zakay, E., Popper, Perceived Combat Readiness as Collective Efficacy: Individual- and Group-Level Analysis. *Military Psychology*, Vol. 12, No. 2, 2000, pp. 105–119. DOI: https://www.researchgate.net/publication/247503383_Perceived_Combat_Readiness_as_Collective_Efficacy_Individual_and_Group-Level_Analysis.

247503383_Perceived_Combat_Readiness_as_Collective_Efficacy_Individual_and_Group-Level_Analysis.

30. Shils, E. A., Janowitz, M. Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II. *Public Opinion Quarterly*, Vol. 12, 1948, p.p. 280–315. DOI: <https://www.jstor.org/stable/2745268>.

31. Siebold, G. L. The Essence of Military Group Cohesion. *Armed Forces and Society*. Vol. 33, No. 2, 2007, pp. 286–295. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0095327X06294173>

32. Spencer, J. *Connected Soldiers: Life, Leadership, and Social Connections in Modern War*. Potomac Books. 2021. 280 p.

33. Stouffer, S. A. *The American Soldier: Adjustment During Army Life*/ Stouffer, S. A., Suchman, E. A., Devinney, L. C., Star, S. A., Williams, R. M. (Jr.). *Studies in Social Psychology in World War II, Vol. 1*, Oxford: Princeton University Press, 1949, p.p. xii-599. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/000271624926500124>.

34. Van Epps, G. *Relooking Unit Cohesion: A Sensemaking Approach*. Scholar's Choice, 2015. 24 p.

35. Wong, L., Kolditz, T. A., Millen, R. A., Potter, T. M. *Why They Fight: Combat Motivation in the Iraq War*, Carlisle, Pa.: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2003. DOI: <https://press.armywarcollege.edu/monographs/788>.

REFERENCES

1. Aleshchenko V.I. (2011). *Moralno-psykholohichne zabezpechennya v period zabezpechennya pidgotovky myrotvorchoho kontynhentu do uchasti u myrotvorchiiy operatsiyi* [Moral and psychological support in the period of ensuring the preparation of the peacekeeping contingent for participation in peacekeeping operations]. *Teoriya i praktyka upravlinnya sotsial'nymy systemamy*. 2011. Vol.2. P. 55-58. DOI: https://www.kpi.kharkov.ua/archive/Naukova_periodyka/Tipuss/2011_2/Aleshen.pdf [in Ukrainian].

2. Borodin B. D. (2018). *Problema otsinyuvannya zhurtovanosti viys'kovoho Pidrozdil* [Problem of evaluation of cohesion of military unit]. *Chest' i zakon*. No 2, Vol.65 (65). P. 97-101. DOI:<http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i47/21.pdf> [in Ukrainian].

3. Pustovyy O.M. (2019). *Sotsialno-psykholohichni chynnyky hrupovoyi vzayemodiyi viys'kovosluzhbovtziv: teoretychna model* [socio-psychological factors of group interaction of servicemen: theoretical model]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi*. Vol.1, No.47. P.108-112. DOI: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i47/21.pdf>. [in Ukrainian].

4. *Slovník viys'kovykh terminiv ta skorochen' (abreviatur)*. (2020). [Dictionary of military terms and abbreviations]. *Voyenno-naukove upravlinnya Heneral'noho shtabu Zbroynykh syl Ukrainy*. 52 p. [in Ukrainian].

5. Shapar V. B. (2007). *Suchasnyy tumachnyy psykholohichnyy slovník*. [Modern explanatory psychological dictionary]. Kh.: Prapor. 640 p. [in Ukrainian].

6. Yahupov V.V. (2004). *Viys'kova psykholohiya*. [Pidruchnyk], [Military psychology. Textbook] Kyiv: Tandem. 656 p. [in Ukrainian].

7. Ahronson, A., Cameron, J.E. (2007). *The Nature and Consequences of Group Cohesion in a Military Sample*. *Military Psychology*, Vol. 19, No. 1. P. 9–25.

8. Balkundi, P., Harrison, D. A. (2006). Ties, Leaders, and Time in Teams: Strong Inference About Network Structure's Effects on Team Viability and Performance. *Academy of Management Journal*, Vol. 49, No. 4. P. 35-37. DOI: <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/amj.2006.20785500>.
9. Bandura, A. (2000). Exercise of Human Agency Through Collective Efficacy. *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 9, No. 3. P. 75–78. DOI: <https://www.jstor.org/stable/20182630>.
10. Beal, D. J. (2003). Cohesion and Performance in Groups: A Meta-Analytic Clarification of Construct Relations / Beal, D. J., Cohen, R. R., Burke, M. J., McLendon, C. L. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 88, No. 6. P. 989–1004. DOI: https://www.researchgate.net/publication/8988755_Cohesion_and_Performance_in_Groups_A_Meta-Analytic_Clarification_of_Construct_Relations.
11. Bullock, D. (2016). How Wars Are Won: Leadership, Friendship, Family, and Unit Cohesion. Xlibris US. 217 p.
12. Carless, S. A., de Paola, C. (2000). The Measurement of Cohesion in Work Teams. *Small Group Research*, Vol. 31, No. 1. P. 71. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/104649640003100104>.
13. Carron, A. V., Brawley, L. R. (2000). Cohesion: Conceptual and Measurement Issues. *Small Group Research*, Vol.31, P. 89-106. DOI: <https://doi.org/10.1177/104649640003100105>.
14. Casey-Campbell, M., Martens, M. L. (2009). Sticking It All Together: A Critical Assessment of the Group Cohesion–Performance Literature. *International Journal of Management Reviews*, Vol. 11, No. 2. P. 223–246. DOI: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-2370.2008.00239>.
15. Castillo, J. (2014). Endurance and War: The National Sources of Military Cohesion. Stanford Security Studies. 328 p.
16. Chang, A., Prashant, B. A. (2001). Multidimensional Approach to the Group Cohesion–Group Performance Relationship. *Small Group Research*, Vol. 32, No. 4, p. 379. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/104649640103200401>.
17. Chiocchio, F., Essiembre, H. (2009). Cohesion and Performance: A Meta-Analytic Review of Disparities Between Project Teams, Production Teams, and Service Teams, *Small Group Research*, Vol. 40, No. 4. P. 382–420. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1046496409335103>.
18. Dion, K. L. (2000). Group Cohesion: From 'Field of Forces' to Multidimensional Construct. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, Vol. 4, No. 1. P. 7–26. DOI: https://www.researchgate.net/publication/232446576_Group_Cohesion_From_Field_of_Forces_to_Multidimensional_Construct.
19. Griffith, J. (1988). Measurement of Group Cohesion in U.S. Army Units // *Basic and Applied Social Psychology*, Vol. 9, No. 2. P. 149–171. DOI: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/s15324834baspp0902_6.

20. Griffith, J. (2002). Multilevel Analysis of Cohesion's Relation to Stress, Well-Being, Identification, isintegration, and Perceived Combat Readiness. *Military Psychology*, Vol. 14, No. 3. P. 217–239. DOI: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1207/S15327876MP1403_3.
21. Henderson, Wm. D. (1985). *Cohesion: The Human Element in Combat*, Washington, D.C.: National Defense University Press. DOI: https://www.files.ethz.ch/isn/139659/1985-02_Cohesion_Human_Element.pdf.
22. Jordan, M. H., Field, H.S., Armenakis, A. A. (2002). The Relationship of Group Process Variables and Team Performance: A Team-Level Analysis in a Field Setting. *Small Group Research*, Vol. 33, No. 1. P. 121. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/104649640203300104>.
23. Langerholc, B. (2012). *Cohesion in Multinational Military Units*. BiblioScholar. 138 p.
24. Marshall, S. L. (1947). *A Men Against Fire: The Problem of Battle Command in Future War*, New York: William Morrow. 165 p.
25. Moskos, Ch. (1971). C. Vietnam: Why Men Fight / in Martin Oppenheimer, ed., *The American Military*, Transaction. P. 16–36.
26. Mullen, B., Copper, C. (1994). The relation between group cohesiveness and performance: An integration. *Psychological Bulletin*, Vol. 115, No.2. P. 210–227. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.115.2.210>.
27. Salas, E., Burke, C. Sh., Cannon-Bowers, J. A. (2000). Teamwork: Emerging Principles. *International Journal of Management: Reviews*. Vol. 2, No. 4. P. 339. DOI: <https://www.semanticscholar.org/paper/Teamwork%3A-emerging-principles-Salas-Burke/0aac19247510f7b66b914df40e1fa884aa1dfea>.
28. Segal, D. R., Kestnbaum, M. (2002). Professional Closure in the Military Labor Market: A Critique of Pure Cohesion / in D. M. Snider and G. L. Watkins, eds., *The Future of the Army Profession*, New York: McGraw Hill. P. 439–458.
29. Shamir, B., Brainin, E., Zakay, E., Popper. (2000). Perceived Combat Readiness as Collective Efficacy: Individual- and Group-Level Analysis. *Military Psychology*, Vol. 12, No 2. P. 105–119. DOI: https://www.researchgate.net/publication/247503383_Perceived_Combat_Readiness_as_Collective_Efficacy_Individual_and_Group-Level_Analysis.
30. Shils, E. A., Janowitz, M. (1948). Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II // *Public Opinion Quarterly*. Vol. 12. P. 280–315. DOI: <https://www.jstor.org/stable/2745268>.
31. Siebold, G. L. (2007). The Essence of Military Group Cohesion. *Armed Forces and Society*. Vol. 33, No. 2. P. 286–295. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0095327X06294173>.
32. Spencer, J. (2021). *Connected Soldiers: Life, Leadership, and Social Connections in Modern War*. Potomac Books. 280 p.
33. Stouffer, S. A. (1949). *The American Soldier: Adjustment During Army Life* /Stouffer, S. A., Suchman, E. A., Devinney, L. C., Star, S. A., Williams,

R. M. (Jr.). *Studies in Social Psychology in World War II*, Vol. 1, Oxford: Princeton University Press. P. xii-599. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/000271624926500124>.

34. Van Epps, G.(2015). *Relooking Unit Cohesion: A Sensemaking Approach*. Scholar's Choice. 24 p.

35. Wong, L., Kolditz, T. A., Millen, R. A., Potter, T. M. (2003). *Why They Fight: Combat Motivation in the Iraq War*, Carlisle, Pa.: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College. 113 p. DOI: <https://press.armywarcollege.edu/monographs/788>.

УДК 130.2; 130.3

САВЕЛЬЄВА Марина – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії науки та культурології, Центр гуманітарної освіти Національної академії наук України, 4, вул. Трьохсвятительська, м. Київ, індекс 01001 (mars6464@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9522-0644>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.10>

Бібліографічний опис статті: Савельєва, М., (2022). Особливості міжкультурного діалогу Візантії і стародавньої Русі. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 45, 148–161, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.10>

ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ ВІЗАНТІЇ І СТАРОДАВНЬОЇ РУСІ

Анотація. Мета статті. У статті розглядається питання культурної рецепції як прояву діалогічної закономірності становлення історичного процесу на прикладі культурного діалогу стародавньої Русі та Візантійської імперії. **Методологія.** Засобом досягнення поставленої мети є діалектика, оскільки діалог має суперечливий характер, виступаючи запереченням антагонізму старого і нового та затвердженням міжкультурного паритету. **Наукова новизна.** У статті обґрунтовується ідея, що з позиції чуттєвого ставлення до історико-культурного процесу можна трактувати різні соціокультурні дослідження як рівноправні складові єдиної історичної дії, наскрізного процесу здійснення буття в історичному часі. У цьому розумінні вони є векторами здійснення неповторних, унікальних, самоцінних історичних напрямів і можуть як протистояти одне одному, так і збагачуватися у процесі взаємного впливу. Вони знаходять справжнього сенсу, коли розглядаються не тільки у термінах бінарності «старе/нове», а й з позиції партнерства, конструктивного співіснування за принципом єдності різноманітного, тобто, у процесі діалогу з іншими культурами. Культура вступає до діалогу, якщо інша культура

сприймається її суб'єктами як рівне їй за цінністю, тобто завершене у своїй оформленості вмістище духу, як осередок неповторного та унікального світоглядного досвіду. Тому в процесі діалогу зберігається відносна предметна рівновага політичних, економічних, релігійних, правових, морально-естетичних сил, як це відбувалось у процесі становлення відносин стародавньої Русі та Візантії, коли релігійна реформа здійснювалась шляхом запозичення чужорідних традицій та впровадження їх на ґрунті місцевих соціально-політичних відносин. **Висновки.** Діалогічний характер відносин стародавньої Русі та Візантії виявляється у можливості формувати гнучку політику на основі створення синтетичних соціальних структур як втілення дійсної єдності культур. У результаті стародавня Русь на певний час змогла стати частиною *Slavia Christiana*. Факт прийняття Руссю християнства був не заміною язичництва, а способом надання Православ'ю специфічних рис, властивим світогляду східнослов'янських етносів.

Ключові слова: діалог, культура, спадкоємність, єдність, язичництво, християнство, Православ'я

SAVELIEVA Maryna – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Professor at the Philosophy of Science and Cultural Studies Department, Centre for Humanitarian Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Tryochsvyatitelska St., Kyiv, Ukraine, postal code 01001 (mars6464@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9522-0644>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.10>

To cite this article: Savelieva, M. (2022). Osoblyvosti mizhkulturnoho dialohu Vizantii i Starodavnoi Rusi. [Features of Intercultural Dialogue of Byzantia and Ancient Rus]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45*, 148–161, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.10>

FEATURES OF INTERCULTURAL DIALOGUE OF BYZANTIA AND ANCIENT RUS

Summary. *The purpose of the article* The article examines the problem of cultural reception as a manifestation of the dialogical pattern of the formation of the historical process. They are investigated similarity and difference between dialectics and dialogue of cultures, the advantage and limitations of intercultural dialogue, its dependence on specific historical circumstances on the example of the relationship between ancient Rus and the Byzantine Empire. **Methodology.** *The means of achieving the purpose is the dialectic, since the dialogue has a contradictory character, acting as a negation of the antagonism of the old and the new and the declaration of intercultural parity.* **Scientific novelty.** *The article deals with the idea that from the position of a sensual attitude to the historical-cultural process, it is possible to interpret various socio-cultural experiences as equal components of a unified historical action, the end-to-end process of realizing being in historical time. In this sense, they are vectors of the implementation of unique, self-important historical directions and can both oppose each other and be enriched in the process of mutual influence. They find true meaning when they are considered not only in terms the "old/new" binary, but also from the position of partnership, constructive coexistence based on the principle of the unity of diversity, that is, in the process of dialogue with other cultures. A culture enters into dialogue if another one is perceived by its subjects as equal to it in value, i.e. a container of the spirit completed in its design, as a center of a unique and unique worldview experience. Therefore, in the process of dialogue, a relative objective balance of political, economic, religious, legal, moral and aesthetic forces is preserved, as it happened in the process of establishing relations between ancient Rus and Byzantium, when religious reform was carried out by borrowing foreign traditions and introducing them on the basis of local socio-political relations.* **Conclusions.** *The dialogic nature of the relations between ancient Rus and Byzantium was manifested in the possibility of forming a flexible policy based on the creation of synthetic social structures as the embodiment of a real unity of cultures. As a result, ancient Rus was able to become part of Slavia Christiana for a certain time. The fact of Rus's acceptance*

of Christianity was not a replacement for paganism, but a way of giving Orthodoxy specific features characteristic of the worldview of the Eastern Slavic ethnic groups.

Key words: *dialogue, culture, continuity, unity, paganism, Christianity, Orthodoxy.*

Постановка проблеми. Глобалізований характер сучасного світу зумовлює перетин життєвих і культурних смислів як окремих людей, так і цивілізацій. Саме в цивілізаційному вимірі особливого статусу набувають проблеми комунікації культур різних народів і спільнот, у тому числі й проблема їх співіснування в єдиному світовому просторі. З огляду на це, важливо зрозуміти місце кожної самостійної культури в єдиній загальнолюдській культурі, коли, з одного боку, відбувається процес взаємопроникнення і взаємозбагачення культур, а з іншого – не припиняється змагання культур. Іноді на цьому полі ми й сьогодні, як і в попередні віки, спостерігаємо національні, релігійні конфлікти між культурно-історичними спільнотами. Чи можливе цивілізоване співіснування різних культур у єдиному світовому просторі в епоху глобальних змін? Осмислення цього питання, у тому числі й на теоретичному рівні, дозволить, як вбачається, суттєво посунути на шляху знаходження консенсусу у вирішенні глобальних проблем і захисту людства від самознищення. Яскравим історичним прикладом продуктивного міжкультурного діалогу є взаємний культурний обмін Візантії та Стародавньої Русі.

Метою статті є дослідження проблеми культурної рецепції як прояву діалогічної закономірності становлення історичного процесу, а також аналіз подібності та відмінності діалектики і діалогу культур, переваг та обмеженості міжкультурного діалогу, обумовленості його конкретними історичними обставинами за прикладом взаємовідносин древньої Русі та Візантійської імперії.

Аналіз основних досліджень і проблемних напрямків. Провісниками сучасного філософського діалогізму прийнято вважати: Сократа, який прагнув обґрунтувати логічні закономірності здійснення діалогу як підстави пізнання; Л. Фейєрбаха, який прагнув створити матеріалістичну антропологію як теорію взаємозв'язку Я і Ти; С. К'еркегора з його теологічним діалогом.

На сьогоднішній день в області дослідження проблеми діалогу культур можна виділити кілька основних методологічних позицій:

1. Діяльнісний підхід, який передбачає чітке розмежування об'єктивних і суб'єктивних начал людського існування, коли культурну, творчу активність розуміють, перш за все, через домінування об'єктивно існуючих, матеріалізованих результатів людської діяльності, як зазвичай визначаються поняттям «друга природа». У цьому випадку основний акцент робиться на вже усталене, на масив даного в досвіді усього предметного багатства людської культури. Безсумнівною є присутність елементів діалогу в цій традиції. Наприклад, поняття «опредметнення», «розпредметнення», «відчуження» несуть в собі істотний елемент діалогічності зі світом матеріалізованих об'єктів культури. Ця методологічна позиція представлена в роботах класиків марксизму та позитивізму, а серед сучасних дослідників – у А. Н. Леонтьєва, М. С. Кагана, Г. С. Батищева, Е. К. Бистрицького, В. П. Іванова, В. А. Малахова, В. В. Лекторського та ін. В контексті даного підходу культура розглядається як засіб діяльнісної передачі здібностей від одного покоління до іншого. Культура і діяльність в даному випадку – це об'єктивні форми людських здібностей, які обумовлюють суб'єктивну внутрішню форму образів предметів культури в свідомості. Звідси діалог культур розуміють як спілкування носіїв свідомості з огляду на уявлення про тотожність фрагментів актів свідомості, які перебувають у стані діалогу.

2. Культурологічний підхід до проблеми вивчення діалогу культур представлений в роботах М. Бахтіна, М. Бубера, Ф. Розенцвейга, Ф. Ебнера, С. Аверинцева, Л. Баткіна, А. Лосєва, В. Біблера, Ю. М. Лотмана. У центрі їх дослідження – діалогічна структура особистості у творчій сфері – науці і мистецтві. Зокрема, М. М. Бахтін розвивав діалогічну точку зору на поняття істини, на будову свідомості, на функції мови, жанри мовлення, самої літератури. В. С. Біблер трактував діалог як загальну логічну ідею, як певну початкову природу свідомості, як іманентну спрямованість до «іншого». Діалог культур досліджується як спілкування культурно-історичних «форм розуміння».

3. Екзистенційний підхід розроблявся М. Бубером, Г. Марселем, О. Розенштоком-Хюссі, К. Ясперсом, Ж.-П. Сартром, А. Камю. Серед вітчизняних мислителів провідне місце належить В. І. Шинкаруку і С. Б. Кримському. Основна ідея полягає в реабілітації суб'єктивно-особистісного начала. Основна інтенція цього напрямку – достовірність суб'єктивно-ціннісних аспектів індивідуального існування. Діалог тут сприймається з позицій драматичних реакцій суб'єкта на виклики навколишнього, як правило, ворожого світу.

4. Соціально-антропологічний підхід у його різних напрямках (еволюціонізм, диффузіонізм, структуралізм, функціоналізм) представлений розвідками Е. Тайлора, Дж. Фрезера, Г. Спенсера, Л. Фробеніуса, Ф. Гребнера, Б. Малиновського, Ф. Редкліфф -Брауна, М. Мід, Р. Бенедикт, Т. Парсонса, До.-К. М. Клакхона, А. Кребера, М. Херсковіца, М. Мосса, К. Леві-Строса Р. Барта і характеризується прагненням досліджувати все розмаїття форм соціокультурного буття людства в їх історичній конкретиці. Істотним тут є інтерес до традиційних фіксованих форм людської поведінки, які реалізовані в певному типі сімейних, соціальних відносин, в специфічному наборі цінностей, норм і ритуалів. Підходи до діалогу культур в цій традиції є двоїстими: з одного боку – прагматичні, що виходять, перш за все, з цілей ефективного соціально-економічної взаємодії (К. М. Клакхон), з іншого – переслідують загальногуманістичні цілі, стверджуючи самоцінність будь-яких культурних утворень (М. Херсковіц).

5. Соціально-психологічний підхід розроблявся З. Фрейдом, К.-Г. Юнгом, Е. Фроммом, Е. Еріксоном Р. Мак-Малліном, які досліджували загальні процеси психологічних детермінант людського спілкування. Предметом дослідження є свідомі і несвідомі моделі самоідентифікації особистості в ситуаціях соціальної взаємодії.

6. Останнім часом інтенсивно розвивається соціально-феноменологічний підхід, реалізований в роботах М. Шелера, А. Шюца, П. Бурдьє, Е. Гідденса, М. Мерло-Понті, Г. Зіммеля та ін. Основна ідея, яка об'єднує представників цього напрямку – гуссерліанська ідея «життєвого світу». Дослідження, орієнтовані цією традицією, здійснюють пошук певних фундаментальних

підстав людського буття, що вкорінені, на їхню думку, в сфері повсякденності та уникають теоретичної рефлексії, і, однак, субстанційно важливих, детермінант конкретно-історичних форм людського життя. Продуктивним для розуміння генези діалогу культур як специфічного елементу європейської цивілізації є аналіз текстів Х. Аренд, І. Берліна, Г. Гадамера, М. Вебера, К. Манхейма, Е. Трельча, Х. Ортеги-і-Гассета, П. А. Сорокіна, А. Тойнбі, Й. Хейзінги, О. Шпенглера, М. Хайдеггера, Т. В. Адорно, М. Хоркхаймера, Ж. Бодріара.

Особливої значущості вивчення практичного аспекту діалогу культур набуває в 80-90-і роки ХХ століття, з огляду на потребу осмислення соціально-політичних процесів у межах світової спільноти. Аналіз різних аспектів сучасних відносин процесів глобалізації та розвитку культури ми знаходимо в роботах К. С. Гаджиева, Б. Андерсона, З. Баумана, Е. Бернера, І. Валлерстайна, Р. Гілпіна, М. Кастельса, А. Неклесса, Я. М. Пітерсе, Дж. Розенау, А. Д. Сміта, Н. Стера, А. Турена, К. Уолца, Ф. Фукуями, Дж. Фрідмана, С. Хантінгтона.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати спадкоємність культур лише як прояв раціонального аспекту історичного процесу взагалі – як реалізацію певних логічних закономірностей у зміні історичних етапів – то історичний діалог язичницьких та монотеїстичних культур раннього Середньовіччя видається вельми сумнівним, або навіть зовсім неможливим. Монотеїзм у будь-якому розумінні є «більш» складним, розвиненим, відкритим для зовнішнього осягнення тощо. Одним словом, універсальним, тоді як язичництво, що відображає переважно особливості психології конкретного народу, спочатку не є самодостатнім, і тому його історичне зняття монотеїзмом розглядається як об'єктивна закономірність. Не є винятком навіть така раціоналізована його сфера як антична натурфілософія.

Не варто забувати про те, що людське ставлення до світу все ж таки не вичерпується формою раціональності.

Раціональна картина історичного руху складається з принципу часового (відносного) заміщення і витіснення як прояву історичного вибору; сенс історичного розвитку у нормах раціональності уявляється як рух вперед, шляхом вдосконалення, ідея якого у різні періоди історії отримує конкретне змістовне

наповнення залежно від ступеня усвідомлення суспільних ідеалів і потреб, але загалом зберігає стрижневе уявлення про необхідність заміни старого новим.

Крім неї існують всілякі чуттєві аспекти ставлення до світу, що тяжіють однаково до раціональності та до міфу. Вони також мають внутрішню логіку здійснення, але це логіка іншого в порівнянні з раціональністю. У чуттєвому відношенні зняття як спосіб тимчасового здійснення історії не є визначальним; на першому місці тут збереження як стан незмінності та незалежності від часу. Чуттєвий спосіб розуміння історії є спосіб абсолютизування, іноді навіть гіпертрофування оцінок того, що відбувається. Він може здійснюватися двома шляхами: 1) згідно з принципами тимчасового збереження, доповнення, розширення, спадкоємності та об'єднання історичного та культурного досвіду, або 2) шляхом повного заперечення, роз'єднання та взаємовідчуження. Другий варіант є наперед тупиковим, бо містить у собі принцип «кінця історії», принаймні, для конкретного народу. Цікавий з огляду на це позитивний тип відносин, коли на перший план висуваються уявлення про спадкоємність, єдність, культурну подібність тощо, які сприймаються як критерії стабільності існування та можливості пом'якшення соціальних суперечностей.

У чуттєвому відношенні реалізується ідея універсальності культури як основи буття людини та єдності її історії. З позиції чуттєвого ставлення до історико-культурного процесу можна небезпідставно трактувати язичництво та монотеїзм як рівноправні сторони єдиної історичної дії, наскрізного процесу здійснення буття в історичному часі. У цьому розумінні вони є векторами здійснення неповторних, унікальних, самоцінних історичних напрямів і можуть як протистояти одне одному, так й збагачуватися у процесі взаємного впливу. Інакше кажучи, язичництво і монотеїзм набувають справжнього сенсу (місце в історії) лише тоді, коли розглядаються не лише відносно переможця та переможеного, а й відносно партнерів, які конструктивно співіснують на принципі єдності різноманітного. Зокрема, об'єктивність оцінки історико-культурної ролі язичництва давньої Русі передбачає розглядати його не тільки як переможене візантійським християнством, а й як релігійну ідею

в основі культури, яка продуктивно існує серед християнських, мусульманських, іудейських культур і народів. Іншими словами, перш ніж вступити в діалог із християнством, язичництво вже здійснювало його з іншими монотеїстичними культурами.

Тут не можна залишити без уваги примітну особливість. Зазвичай історичне витіснення однією релігією іншої чи радикальні революційні зміни в контексті релігійного канону свідчать про глибоку кризу в суспільстві, яку не можна розв'язати локальними матеріальними та духовними реформами. Зрозуміло, загальносвітоглядні зміни теж не викорінюють соціальних суперечностей, але дозволяють змінити їх сприйняття в суспільстві і створити ілюзію ґрунтовних змін, або ж переключити увагу громадських груп із справжніх джерел суперечностей на уявні. Так було за обставин релігійної реформи Костянтина Великого: прийняття християнства як офіційної релігії лише на півстоліття відклало неминучий розкол Римської імперії на Західну та Східну.

Однак у ситуації хрещення Русі все було інакше. Рішення про прийняття християнства співпало з внутрішнім культурним піднесенням та посиленням міжнародного авторитету Русі. З одного боку, це не могло не дивувати, оскільки Русь на той час не потребувала додаткових важелів посилення верховної влади; з іншого боку, це був надзвичайно своєчасний та далекоглядний хід, який на той момент міг розглядатися як ознака виняткової сили та доброї волі, а не наслідок зовнішнього тиску та підпорядкування зовнішній культурній експансії.

Вочевидь, перш ніж досліджувати особливості діалогу давньоруського язичництва і візантійського християнства, необхідно визначитися з висхідним поняттям. Діалог культур визначається дослідниками як «взаємодія, вплив, проникнення чи відштовхування різних історичних чи сучасних культур, як форми їхнього конфесійного чи політичного співіснування» (Див.: Діалог *sub specie ethicae*, 2011). Тобто таке визначення є переважно механістичним і, отже, неповним, оскільки «діалог», безперечно, відрізняється від «взаємодії» так само, як живе відрізняється від неживого, технічне від органічного, одухотворене від бездушного, абстрактне від конкретного. Можливо, тому що з позиції класичної раціональності «діалог культур» може розглядатися

як філософська, але все ж таки метафора, бо культура – не субстанція-суб'єкт, наділена антропоморфними характеристиками. Водночас, культура є станом людського ставлення до світу як взаємного формування та розвитку людини як і світу загалом, й у цьому розумінні діалог культур є не лише метафорою, а й концептом як синтетичною єдністю, яка раціонально і чуттєво розуміється як процес взаємодії. Концептність передбачає наявність неформального, невідчуженого, привласненого простору співіснування культур як взаємовідносин суб'єктів. Культури вступають у діалог, якщо вони сприймаються суб'єктами один одного як рівні за цінністю, тобто завершені у своїй оформленості вмістилища духу, як осередки неповторних та унікальних світоглядних дослідів. Тому в процесі діалогу можна зберегти відносну предметну рівновагу політичних, економічних, релігійних, правових, морально-естетичних сил; це означає, що навіть в умовах однозначного та безпосереднього завоювання одного народу іншим зі зброєю в руках може одночасно мати місце діалогічний міжкультурний обмін з метою збереження особливостей духу та культурних досягнень переможеного народу. Так Олександр Великий навчався будувати стосунки із завойованими азійськими та африканськими народами, стародавні римляни навчалися у греків – зберігаючи їхню культурну автономію.

Таким чином, діалогічність – друга сторона історичного здійснення культури, протилежна діалектичності і така, що створює з нею нерозривну єдність. У процесі діалогу проявляється міра мирного подолання соціальних суперечностей. Саме присутність діалогового аспекту не дозволяє діалектичним суперечностям перерости в антагонізми, оскільки не просто пом'якшує їх характер, а робить це на підставі виявлення внутрішньої єдності чи предметної подібності протилежних сторін-культур. У зв'язку з цим діалог культур може здійснюватись різними шляхами. Наприклад, може акцентуватися на виявленні загальнолюдського, об'єднуючи різні культурні традиції (Див.: Кримський, Павленко, 2007, с. 270). Такий шлях можна назвати змістовним. У цій ситуації діалог можливий, але в цілому матиме випадковий або абстрактний характер, адже «загальнолюдське» не означає «однакове» і «дубльоване» в різних культурах; загальнолюдське – це єдність смислова, яку не завжди вдається

роздвигатись у різноманітності предметних форм культури. Тому необхідний альтернативний, формальний і конкретніший підхід, у якому головною є змістовна подібність предметних чинників здійснення культури, а наявність формальних їх паралелей – подібність принципів трансформації культурної самобутності, особливостей сприйняття чинників іншої культури, подібність відносин до інших культур. Тоді межі особливостей, що визначають самобутність культур, постають як історично мінливі, а традиції – як можливі до переосмислення (Див.: Кримський, 2003, с. 130). У Візантії та стародавньої Русі такі формальні паралелі були: вони обидві були поліетнічними державними утвореннями з верховною владою виборного типу, обидві прагнули до збирання та об'єднання земель навколо єдиного політичного центру. Були й суттєві відмінності, без яких сенс діалогу зводиться нанівець: оскільки в стародавній Русі була досить сильна місцева автономія, що протистояла владі київської «метрополії», на Русі сприймали релігію не лише як самоцінність, а й як спосіб вирішення політичних проблем, що полегшувало завдання здійснення релігійної реформи.

Підставою, тобто абсолютною можливістю міжкультурного діалогу є те, що культура не вичерпується сферою предметних форм, які втілюють особливість та історичну унікальність її носія. Культура сама виявляється формою, в якій історичне буття людини не зникає разом з цивілізацією, що породила її, а залишається сповненим універсального і невичерпного сенсу досвідом буття людини (Див: Діалог *sub specie ethicae*, 2011). У цьому розумінні повна формальна підпорядкованість язичництва християнству є удаваною. Це неоднозначне враження якраз і породжується тим, що язичницька культура стародавньої Русі не залишила практично ніяких творів, що відбивали дух і втілювали культуру як буття конкретних людей, відокремлене від них і звернене до майбуття. Жодних, крім пам'яті про себе. Здається, що нема з ким або з чим було вибудовувати діалог – язичницькі боги німі... Однак відсутність розвинених предметних форм компенсується світоглядними структурами – настільки сильними, що й через сотню років саме вони лягли в основу першого християнського літопису. І ці світоглядні структури стали основою міжкультурного діалогу. Останній обов'язково має логічну

структуру, інакше це хаотичне спілкування без початку, кінця, сенсу та мети.

В основі логіки діалогу полягає почуття міри як критерію самосвідомості та впорядкованості дій кожної зі сторін – розуміння того, що не можна очікувати від іншого більше, ніж він може дати; не можна дати іншому більше, ніж можеш. Це логіка переходу від можливості до дійсності. При цьому оскільки діалог передбачає наявність двох сторін, одна з яких завжди буде провідною, а інша – веденою. Зокрема провідною стороною діалогу з Руссю була Візантія; і оскільки це діалог, то особливістю провідної сторони був виключно мирний характер відносин: яким би значущим не було уявлення про візантійську ойкумену, воно, мабуть, не вимагало одноманітного устрою і не викоринювало сторонні встановлення, зумовлені входженням Русі в іншу спільність. Маючи всі переваги як цивілізація, Візантія як оплот східного християнства діяла неквапливо і обачливо, тоді як з позиції верховної влади Русі політика релігійної реформи проводилася досить експансивно – по-княжому – виключаючи будь-яку можливість внутрішньокультурного діалогу. І це знайшло віддзеркалення в «Повісті временних літ»: «І інші церкви ставив він по городах і по містах, настановляючи попів і даючи їм частку з майна свого і велячи їм повчати людей і приходити часто до церков...» (Повість минулих літ, с. 92).

Може скластися враження, що діалоговий характер міжкультурних відносин був властивий лише Візантії, але це не так. За всієї своєї жорсткості, реформа князя Володимира все ж таки не була повністю позбавлена діалогічного характеру – але виявляла це не в межах культурного простору Русі, а у відносинах з Візантією та з іншими представниками слов'янського етносу. У дослідній літературі неодноразово наголошувалося, що в культурі Русі не копіювали структури сучасної їй візантійської культури, а вибірково засвоювали окремі її смислові фрагменти, орієнтуючись на релігійний досвід західних слов'ян і скандинавів. Зокрема показовою є особливість встановлення князем Володимиром «уроку» – княжої десятини як форми фінансового забезпечення церковної організації (Див: Толочко, 1996, с. 127–149). Ця процедура перегукується з західноєвропейським і західнослов'янським інститутам і не має прямого

аналогу у Візантії. Очевидно, слід вважати, що це не просто наслідки спонтанності язичницької ментальності київських князів, а й частина культурної політики Візантії та окремих її діячів, зокрема, великих християнських просвітителів (Див.: Толочко, 1996, с. 121–138). До задуму свв. Кирила та Мефодія входило не просто просвітництво слов'ян, але формування самостійної слов'янської християнської культури, слов'янської християнської спільноти. Ця мета робила актуальним завдання створення особливої слов'янської книжності і слов'янського богослужіння, щоб – як сказано в XIV розділі Життя Костянтина – слов'яни опинилися в числі великих народів, «що славить бога своєю мовою» (Климент Охридський, III, 104). У контексті цього завдання не було потреби вибирати між Константинополем і Римом, і не дивно в цьому плані, що апостоли слов'ян у своїй діяльності поєднують обидва ці початки – східний і західний (Див.: Толочко, 1996, с. 289–293).

Висновки. Таким чином, діалогічний характер відносин стародавньої Русі та Візантії виявлявся не в тому, щоб зафіксувати наявність якихось відмінностей у предметних формах культури, а у можливості формувати гнучку політику на основі створення синтетичних соціальних структур як втілення дійсної єдності культур. Результатом цього діалогу стало те, що стародавня Русь, не прагнучи відтворювати візантійську культуру як завершену систему, на деякий час змогла стати частиною *Slavia Christiana*. Зі свого боку, факт прийняття Руссю християнства був не заміною язичництва, а способом надання Православ'ю специфічних рис, властивим світогляду східнослов'янських етносів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діалог *sub specie ethicae* / Діалог *sub specie ethicae* / Жулай В. Д., Карачевцева Л. М. та ін. / Під ред. В. А. Малахова. К.: Вид. ПАРАПАН, 2011. 280 с.
2. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. К. : Видавець ПАРАПАН, 2003. 240 с.
3. Кримський С. Б., Павленко Ю. В. Цивілізаційний розвиток людства. К. : Вид-во “Фенікс”, 2007. 316 с.
4. Повість минулих літ. За Іпатським списком / пер. Л. Махновця. Літопис Руський. Київ : Видавництво «Дніпро», 1989. С. 1–178.
5. Толочко П. Київська Русь. К. : Абрис, 1996. 360 с.

REFERENCES

1. Dialoh sub specie ethicae / Zhulai V. D., Karachevtseva L. M. ta in. Ed. V. A. Malakhova [Dialog sub specie ethicae]. Kyjv : Vyd. PARAPAN, 2011. 280 s. [in Ukrainian].
2. Krymskyi S. B., Pavlenko Yu. V. Tsyvilizatsiinyi rozvytok liudstva [Civilizational Development of Mankind]. Kyjv : Vyd-vo "Feniks", 2007. [in Ukrainian].
3. Povist Minulikh Lit. Za Ipatyskym Spyskom / per. L. Makhnovtsya [Tale of Bygone Years. According to the Ipat List / transl. by L. Makhnovets] Litopis Rus'kiy [Russian Chronicle]. Kyjv : Vidavnytstvo «Dnipro», 1989. (pp. 1–178) [in Ukrainian].
4. Krymskyi S. B. Zapyty filosofskykh smysliv [Requests for Philosophical Meanings]. Kyjv : Vydavets PARAPAN, 2003. [in Ukrainian].
5. Tolochko P. Kyjvska Rus. Kyjv : Abrys, 1996. [in Ukrainian].

UDC 1: 27-31

SOKOLOVSKYI Oleh – doktor habilitowany, docent, profesor wydziału filozofii i nauk politycznych, Żytomierski Uniwersytet Państwowy imienia Iwana Franki, 40, ul. Wielka Berdyczowska, Żytomierz, Ukraina, indeks 10002 (osokol_83@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2228-3040>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.11>

To cite this article: Sokolovskyi, O., (2022). Polityka religijna instytucji parlamentaryzmu Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej: analiza filozoficzna [Religious policy of the institutions of parliamentarianism of Ukraine and the Republic of Poland: a philosophical analysis]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 45, 162–178, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.11>

POLITYKA RELIGIJNA INSTYTUCJI PARLAMENTARYZMU UKRAINY I RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ: ANALIZA FILOZOFICZNA

Adnotacja. Celem badania jest analiza porównawcza polityki religijnej instytucji parlamentarnych Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie regulacji stosunków społecznych w sferze religijnej. **Metodyka.** Do analizy strukturalnych składników instytucji parlamentaryzmu Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej, określenia ich zasadniczych cech i funkcjonalności, zastosowano metodę strukturalno-funkcjonalną, która znalazła odzwierciedlenie w procesie porównywania norm konstytucyjno-prawnych jako fundamentalnych w regulacji stosunków społecznych sfery religijnej. **Nowość naukowa.** Po raz pierwszy przeanalizowano akty prawne Rady Najwyższej Ukrainy, Sejmu i Senatu, które zapewniają kontrolę przestrzegania praw w sferze wolności sumienia i wyznania oraz ich orientację na rozwiązywanie konfrontacji międzywyznaniowych

poprzez dialog. **Wnioski.** W artykule przeprowadzono analizę porównawczą polityki religijnej instytucji parlamentarnych Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie regulacji stosunków społecznych w sferze religii. Ustalono podstawy, zasady, metody i mechanizmy kształtowania i realizacji stosunków państwowo-kościelnych i międzywyznaniowych. Stwierdzono wpływ kościoła na życie społeczne i polityczne Polski, które odgrywało ważną rolę w kształtowaniu się państwa i narodu oraz zachowaniu tożsamości narodowej. Przeanalizowano tendencje sekularyzacyjne w społeczeństwach polskich i ukraińskich, które przejawiają się w spadku religijności, osłabieniu wpływu religii i kościoła na codzienne życie ludności, utracie zaufania do religii i kościoła. Koncentruje się uwaga na treści i orientacji państwowej polityki religijnej, od której zależy charakter stosunków państwowo-kościelnych i międzywyznaniowych, sytuacja religijna w kraju i poziom wolności religijnej. Udowodniono, że polityka religijna państwa zależy w dużej mierze od praw, które zostały przyjęte przez instytucje parlamentarne zgodnie z żądaniami religijnymi, politycznymi i społecznymi.

Słowa kluczowe: religia, stosunki państwowo-kościelne, polityka religijna, instytut parlamentaryzmu, Rada Najwyższa Ukrainy, Sejm, Senat.

СОКОЛОВСЬКИЙ Олег – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії та політології, Житомирський державний університет імені Івана Франка, 40, вул. Велика Бердичівська, м. Житомир, Україна, індекс 10002 (osokol_83@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2228-3040>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.11>

Бібліографічний опис статті: Соколовський, О., (2022). Релігійна політика інститутів парламентаризму України та Республіки Польща: філософський аналіз. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 45, 162–178, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.11>

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА ІНСТИТУТІВ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Метою дослідження є порівняльний аналіз релігійної політики інститутів парламентаризму України та Республіки Польща з регулювання суспільних відносин у релігійній сфері. **Методологія.** Для аналізу структурних складових інститутів парламентаризму України та Республіки Польща, визначення їх сутнісних характеристик та функціональності було використано структурно-функціональний метод, який знайшов відображення у процесі порівняння конституційно-правових норм як засадничих у регулюванні суспільних відносин релігійної сфери. **Наукова новизна.** Вперше проаналізовано законодавчі акти Верховної Ради України, Сейму та Сенату, які забезпечують контроль за дотримання прав у сфері свободи совісті і віросповідання та їх орієнтацію на вирішення міжконфесійних конфронтацій через діалог. **Висновки.** Порівняльний аналіз інститутів парламентаризму Республіки Польща й України встановив, що релігійна політика законодавчих органів влади регулює відносини із суспільством і виконує законотворчу функцію, яка зорієнтована на створення законів та репрезентацію інтересів різних соціальних груп у державі. Встановлено засади, принципи, методи та механізми формування та реалізації державно-церковних та міжконфесійних відносин. Констатовано вплив церкви на суспільне та політичне життя Польщі, яка відіграла важливу роль у становленні держави і нації та збереженні національної самобутності. Акцентується увага на змісті та спрямованості державної релігійної політики від якої залежить характер державно-церковних та міжконфесійних відносин, релігійна ситуація в країні та рівень релігійної свободи. Доведено, що релігійна політика держави залежить значною мірою від законів, які були ухвалені інститутами парламентаризму відповідно до релігійних, політичних і суспільних запитів.

Ключові слова: релігія, державно-церковні відносини, релігійна політика, інститут парламентаризму, Верховна Рада України, Сейм, Сенат.

SOKOLOVSKYI Oleh – Doctor of Philosophy, Associate Professor, Professor at the Department of Philosophy and Political Science, Zhytomyr Ivan Franko State University, 40, Velyka Berdychivska Str. Zhytomyr, Ukraine, postal code 10002 (osokol_83@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2228-3040>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.11>

To cite this article: Sokolovskyi, O., (2022). Polityka religijna instytucji parlamentaryzmu Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej: analiza filozoficzna [Religious policy of the institutions of parliamentarianism of Ukraine and the Republic of Poland: a philosophical analysis]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 45, 162–178, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.11>

RELIGIOUS POLICY OF THE INSTITUTIONS OF PARLIAMENTARISM IN UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Summary. *The purpose of the research is a comparative analysis of the religious policy of the institutions of parliamentarism of Ukraine and the Republic of Poland on the regulation of public relations in the religious sphere. **Methodology.** To analyze the structural component institutions of parliamentarism of Ukraine and the Republic of Poland, to determine their essential characteristics and functionality, a structural-functional method was used, which was reflected in the process of comparing constitutional and legal norms as fundamental in the regulation of public relations in the religious sphere. **Scientific novelty.** For the first time, the legislative acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Diet, and the Senate, which provide control over the observance of rights in the sphere of freedom of conscience and religion and their orientation towards resolving inter-confessional confrontations through dialogue, are analyzed. **Conclusions.** A comparative analysis of the institutions of parliamentarism in the Republic of Poland and Ukraine established that the religious policy of legislative authorities regulates relations with society and performs a law-making function, which is oriented*

to the creation of laws and the representation of the interests of various social groups in the state. The principles, methods and mechanisms of formation and implementation of state-church and inter-confessional relations have been established. The impact of the church on the social and political life of Poland, which played an important role in the formation of the state and nation and the preservation of national identity, was noted. Attention is focused on the content and orientation of the state religious policy, which determines the nature of state-church and interfaith relations, the religious situation in the country, and the level of religious freedom. It is proved that the religious policy of the state depends to a large extent on the laws that were adopted by the institutions of parliamentarism in accordance with religious, political and social demands.

Key words: *religion, state-church relations, religious policy, the institution of parliamentarism, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Diet, the Senate.*

Określenie problemu i jego związek z ważnymi zadaniami naukowymi i praktycznymi. Sfera polityczna to przestrzeń społeczna, która powstaje poprzez uporządkowanie zorganizowanych relacji między ludźmi. Obowiązek zapewnienia stabilności takiej organizacji spoczywa na instytucjach politycznych, które powstały podczas długiego rozwoju historycznego i wyrażały polityczne interesy niektórych grup społecznych. Cechą instytucji politycznych jako instytucji władzy państwowej jest ich legitymacja, to znaczy ich działalność jest regulowana przez ustawodawstwo, co określa ich uprawnienia i funkcje.

Instytucje polityczne jako elementy strukturalne systemu politycznego odzwierciedlają interesy warstw politycznych i socjalnych społeczeństwa. W naszym badaniu przyjrzymy się tym instytucjom politycznym, które w ramach swoich konstytucyjnych uprawnień wpływają na kształtowanie polityki religijnej i procesów religijnych na Ukrainie i w Polsce. Należą do nich przede wszystkim instytucja parlamentaryzmu, która na Ukrainie jest reprezentowana przez Radę Najwyższą Ukrainy oraz w Rzeczypospolitej Polskiej – Sejm i Senat. Instytucja parlamentaryzmu reguluje stosunki ze społeczeństwem jako organ przedstawicielski władzy publicznej i pełni funkcję

legislacyjną, która koncentruje się na tworzeniu praw i reprezentuje interesy różnych grup społecznych w państwie.

Analiza badań i publikacji podstawowych. Naukowa analiza polityki religijnej instytucji parlamentaryzmu Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej świadczy o znacznym zainteresowaniu ukraińskich i zagranicznych naukowców tą problematyką i jest obszarem zainteresowania wielu nauk humanistycznych i społecznych. Religioznawcze i politologiczne cechy badanego problemu zostały podkreślone w pracach M. Babija, S. Bogdana, W. Jelenskigo, M. Palinczaka, W. Patlaczuka, M. Marczuka i innych. Kwestie polityki religijnej instytucji parlamentaryzmu Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej nie były jednak przedmiotem kompleksowych badań. W wielu publikacjach specyfika polityki państwa wobec religii i kościoła w Rzeczypospolitej Polskiej i na Ukrainie jest traktowana tylko w kontekście historii politycznej, a zatem wymaga dalszego rozwoju.

Celem artykułu jest analiza porównawcza polityki religijnej instytucji parlamentaryzmu Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie regulacji stosunków społecznych w sferze religijnej.

Prezentacja głównego materiału i uzasadnienie uzyskanych wyników naukowych. Ważną jednostką strukturalną systemu politycznego Ukrainy jest Rada Najwyższa Ukrainy, której kompetencje to konstytucyjne uprawnienia do regulowania stosunków społecznych w sferze religijnej. Wyraża się to przede wszystkim w określaniu podstaw, zasad, metod i mechanizmów kształtowania i realizacji stosunków państwowo-kościelnych i międzywyznaniowych (Конституція України). Znaczący regulator w kształtowaniu polityki religijnej jest ustanowiony w upoważnieniu parlamentu do wysłuchiwania corocznych i nadzwyczajnych orędy Prezydenta Ukrainy gdzie poruszane są kwestie stosunków państwowo-kościelnych i międzywyznaniowych. Ponadto Rada Najwyższa Ukrainy realizuje swoje uprawnienia w sferze religijnej poprzez mechanizm przesłuchań parlamentarnych i międzyfrakcyjnych stowarzyszeń parlamentarnych w sprawach kościelnych.

Ważnym instrumentem parlamentu w realizacji stosunków religijnych jest Komitet Rady Najwyższej Ukrainy, który powstaje z liczby deputowanych ludowych Ukrainy w celu realizacji prac legislacyjnych w poszczególnych obszarach, przygotowania i wstępnego rozpatrzenia spraw przypisanych do uprawnień Rady

Najwyższej Ukrainy, pełnienia funkcji kontrolnych (Закон України "Про комітети"). Politykę państwową w sferze wolności sumienia i organizacji religijnych realizuje profilowy Komitet Rady Najwyższej Ukrainy ds. kultury i duchowości (Профільний комітет ВР). Komitet profilowy wstępnie rozważa propozycje przeprowadzenia przesłuchań parlamentarnych w sprawach religijnych.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w rozwoju koncepcji podziału i równowagi władzy w szczególności wprowadza do mechanizmu państwowego jednocześnie dwa organy władzy ustawodawczej – Sejm i Senat (Dobrowolski M., 2000, s. 47). Przepisy Konstytucji, które nadają funkcję ustawodawczą Sejmowi i Senatowi, określają przepisy konstytucyjne, które regulują mechanizmy tworzenia, organizacji wewnętrznej, zasad funkcjonowania, statusu posłów i senatorów (Sarnecki P., 2007, s. 142). Konstytucja nie określa różnic między obydwoma organami władzy ustawodawczej. W wyjaśnieniu przepisów podkreślono równość izb jako prawną konsekwencję wprowadzenia dwuizbowej struktury Parlamentu. Z podstawy dwuizbowości Parlamentu można wywnioskować normę interpretacyjną, że w przypadku wątpliwości co do zakresu kompetencji Sejmu lub Senatu należy wychodzić z założenia co do poziomu prawa obu izb, "z powodzeniem odzwierciedla pragnienie ustawodawcy, aby ustawy były uchwalane przez dwuizbowy parlament" (Dobrowolski M., 2005, s. 253).

W razie braku przepisu, który ograniczałby kompetencje Senatu, można uznać, że jego kompetencje są równoznaczne z kompetencjami Sejmu. Obie izby mają takie same możliwości działania, nie ma też możliwości ustanowienia nakazu jednej z izb drugiej. Jednocześnie na poziomie stosunków międzyparlamentarnych zadaniem drugiej izby jest ograniczenie uprawnień Pierwszej Izby. Potwierdzeniem funkcjonowania tej koncepcji w praktyce jest ciągłe dążenie Senatu do poszerzenia zakresu swojej działalności, nawet przy braku odpowiednich norm konstytucyjnych. Wiele z tych obowiązków znajduje odzwierciedlenie w regulaminie Senatu i ustawie "o wykonywaniu mandatu posła i senatora", która stanowi, że Izby mają pewne zarówno wspólne, jak i odmienne uprawnienia przy dominującej pozycji politycznej Sejmu (Сорока С., 2010).

Należy zauważyć, że ustalenie pewnych preferencji dla Sejmu było już cechą charakterystyczną polskiego parlamentu w okresie II

Rzeczypospolitej, a także po 1989 r., kiedy podjęto decyzję o zastąpieniu jednoizbowego parlamentu dwuizbowym. W 1993 r. Trybunał Konstytucyjny mówił o faktycznej nierówności Sejmu i Senatu w trakcie procesu legislacyjnego oraz szczególnej, decydującej roli Sejmu. Taki stan rzeczy pozostawał charakterystycznym znakiem polskiego parlamentaryzmu aż do wejścia w życie traktatu lizbońskiego. Kompetencje Senatu w zakresie stanowienia prawa i praktyczne pozbawienie jego uprawnień kontrolnych dowodzą, że obie izby są funkcjonalnie nierówne (Prawo konstytucyjne, s. 228).

Podstawy prawne stosunków państwowo-wyznaniowych regulują ustawy z dnia 17 maja 1989 r.: "o stosunkach Państwa i Kościoła Katolickiego", "o gwarancjach wolności sumienia i wyznania", "o zabezpieczeniu społecznym duchowieństwa". Treść przepisów została uregulowana z międzynarodowymi zobowiązaniami kraju w zakresie praw człowieka. Polityka Religijna Instytutu parlamentaryzmu reguluje treść ustawy Rzeczypospolitej Polskiej "o gwarancjach wolności sumienia i wyznania" (Ustawa o gwarancjach).

Zgodnie z art. 1 Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu obywatelowi wolność sumienia i wyznania, wolność wyboru religii i przekonań religijnych, ich wypowiedzi – indywidualnych i zbiorowych, prywatnych i publicznych. Wierzący obywatele wszystkich wyznań, a także niewierzący, mają równe prawa w życiu państwowym, politycznym, gospodarczym, społecznym i kulturalnym. Rząd promuje wyznania religijne i nie stwarza żadnych przeszkód w ich działalności.

Prawo przyznaje obywatelom prawo do tworzenia wspólnot religijnych w celu uznania i szerzenia wiary religijnej; uczestniczyć w aktach religijnych i obrzędach, a także wypełniać obowiązki religijne i obchodzić święta religijne; rozpowszechniać swoją religię i przekonania, wychowywać swoje dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami w duchu religijnym; nie ujawniać swoich preferencji religijnych; uczestniczyć w pracach międzynarodowych organizacji religijnych; korzystać ze źródeł informacji na temat religii; produkować i kupować przedmioty niezbędne; zostać księdzem lub mnichem; zostać pochowanym zgodnie z religijnym rytuałem lub przekonaniami.

Obywatele mają prawo do udzielania pomocy materialnej kościołowi i innym instytucjom religijnym, a także instytucjom charytatywnym, i nikt nie może być dyskryminowany lub uprzywilejowany

biorąc pod uwagę przynależność religijną lub przekonania religijne. Zabrania się zmuszania obywateli do nieuczestniczenia w czynnościach religijnych lub obrzędach, a także zmuszania ich do udziału w nich. Cudzoziemcy przebywający na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, posiadają prawo wolności sumienia i wyznania na równi z obywatelami polskimi.

Państwo polskie, a także potwierdza jego tolerancyjny stosunek do kościoła, na poziomie legislacyjnym reguluje, że osoby należące do kościoła i innych organizacji religijnych, których święta religijne są ustawowymi dniami roboczymi, mają prawo, na własną prośbę, otrzymać w tym dniu dzień wolny niezbędny do świętowania, zgodnie z zaleceniami swojej religii.

Ustawa przewiduje również gwarancje wolności sumienia i wyznania w stosunkach między państwem a kościołem i innymi instytucjami religijnymi. Wśród nich można wymienić rozdział kościoła i innych instytucji religijnych od państwa, wolność wykonywania funkcji religijnych przez kościół i inne wyznania, równość kościołów i innych organizacji religijnych niezależnie od ich statutu. Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i światopoglądu.

Zgodnie z prawem Państwo współpracuje z kościołami i wspólnotami religijnymi w celu zachowania pokoju, określenia warunków rozwoju państwa i poprawy atmosfery moralnej w społeczeństwie. Kościół i inne instytucje religijne na równych zasadach korzystają z wolności wykonywania swojej działalności religijnej. W czasie jej wykonywania mają prawo uznawać doktrynę religijną, dogmaty i zasady wiary, a także liturgię; organizować i publicznie wyrażać kult; świadczyć usługi religijne; organizować obrzędy i spotkania religijne (Ustawa o gwarancjach).

Kościół i inne instytucje religijne mają prawo do posiadania, zarządzania, zakładania i rozbudowy cmentarzy w celu pochówku; nauczanie religii i wychowanie w duchu religijnym dzieci i młodzieży, zgodnie z wyborem ich rodziców lub opiekunów. Przy czym nauczanie religii dzieci i młodzieży jest wewnętrzną sprawą kościoła i innych instytucji religijnych. Jest organizowany w ramach programu zatwierdzonego przez kierownictwo samego kościoła lub innej instytucji religijnej, w domach modlitwy i innych odpowiednich pomieszczeniach.

Na Ukrainie dla kształtowania modelu stosunków państwo-wo-kościelnych oraz określenia zasad polityki religijnej w okresie demokratyzacji społeczeństwa ukraińskiego kluczowe znaczenie miało przyjęcie przez Radę Najwyższą Ukrainy 23 kwietnia 1991 r. Ustawy Ukrainy "O wolności sumienia i organizacje religijne". Jednym z ważnych politycznie postanowień tej ustawy było to, że "realizacja polityki państwa w odniesieniu do religii i kościoła odnosi się wyłącznie do administracji Ukrainy" (Закон України «Про свободу»). Prawo Ukrainy "O wolności sumienia i organizacji religijnych" zawierało definicję jego kluczowej kategorii – "wolności sumienia", która obejmuje prawo do "posiadania, przyjmowania i modyfikowania wybranej przez siebie religii lub przekonań oraz wolność samodzielnego lub z innymi praktykowania jakiegokolwiek religii lub nie praktykowania żadnej, wysyłania kultów religijnych, jawnego wyrażania i swobodnego rozpowszechniania swoich przekonań religijnych lub ateistycznych" [10]. Biorąc pod uwagę, że prawo to jest jednym z podstawowych praw człowieka, zostało później zapisane w Konstytucji Ukrainy. W przeciwieństwie do sowieckiego ustawodawstwa dotyczącego kultów religijnych, które zawierało szereg zakazów działalności organizacji religijnych, Konstytucja Ukrainy i ustawa Ukrainy "O wolności sumienia i organizacjach religijnych" wykonywanie prawa do wolności sumienia mogło być ograniczone przez prawo tylko w interesie ochrony bezpieczeństwa publicznego i porządku, życia, zdrowia i moralności, a także praw i wolności innych obywateli (Закон України "Про свободу").

W procesie realizacji prawa do wolności sumienia wykluczono możliwość jakiegokolwiek przymusu do wyznawania lub nie wyznawania religii, udziału lub nieuczestniczenia w działaniach religijnych. Nauczanie religii nie mogło być wymuszone. Rodzicom lub osobom, które je zastąpiły, za ich obopólną zgodą przyznano prawo do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem religijnymi. Ważnymi postanowieniami Ustawy Ukrainy "o wolności sumienia i organizacjach religijnych" były przepisy o równości obywateli Ukrainy we wszystkich sferach życia publicznego, niezależnie od ich stosunku do religii, a także o równości religii, wyznań i organizacji religijnych wobec prawa. W ustawie Ukrainy "o wolności sumienia i organizacjach religijnych" Rada Najwyższa Ukrainy jasno określiła podstawy polityczno-prawne i zasady stosunków

państwowo-kościelnych, a mianowicie: oddzielenie kościoła (organizacji religijnych) od państwa, oddzielenie systemu edukacji państwowej i komunalnej od kościoła; nieingerencja państwa w działalność organizacji religijnych, zapobieganie ich finansowaniu przez państwo (Закон України "Про свободу").

Rada Najwyższa Ukrainy na poziomie legislacyjnym znacznie rozszerzyła prawa organizacji religijnych do swobodnego prowadzenia nabożeństw, obrzędów religijnych i ceremonii w budynkach sakralnych i poza nimi; posiadanie własności na Ukrainie i za granicą; wykorzystanie budynków i mienia na ich potrzeby, które mogły być im udostępniane przez obywateli, organizacje państwowe i stowarzyszenia społeczne; zakładanie przedsiębiorstw z prawem osoby prawnej do wykonywania swoich zadań statutowych, zatrudnianie obywateli; i temu podobne (Закон України "Про свободу").

Ustawa zasadniczo zmieniła istotę, procedury i mechanizmy rejestracji organizacji religijnych. Jeśli radzieckie ustawodawstwo dotyczące kultów religijnych zakładało obecność co najmniej 20 pełnoletnich osób do tworzenia i rejestracji wspólnoty religijnej, to obecne prawo do rejestracji jej statutu (postanowienia) w celu nabycia przez nią prawa osoby prawnej ustanowiło limit rejestracyjny co najmniej 10 osób, które ukończyły 18 lat (Закон України "Про свободу"). Status osoby prawnej dawał organizacjom religijnym prawo do wykonywania i używania pieczęci i formularzy, otwierania rachunków bankowych, zawierania umów, prowadzenia działalności gospodarczej i temu podobne.

Ustawa Ukrainy "O wolności sumienia i organizacjach religijnych" określała podstawy nie tylko stosunków państwowo-kościelnych, ale także stosunków międzywyznaniowych. Jednym z jego zadań było osiągnięcie porozumienia społecznego i współpracy obywateli, niezależnie od ich światopoglądu czy wyznania. Istotne znaczenie dla normalizacji stosunków międzywyznaniowych miała klauzula o nieingerencji organizacji religijnych w wzajemne działania, odrzuceniu głoszenia nietolerancji i niezgody na tle religijnym, przyczynieniu się do ustanowienia wzajemnej tolerancji światopoglądowej i religijnej oraz szacunku między wierzącymi różnych wyznań a wierzącymi i niewierzącymi.

Współpraca między Radą Najwyższą a organizacjami religijnymi nie zawsze była produktywna na poziomie legislacyjnym. W

szczególności w 2003 r. w trakcie przygotowywania projektu nowej Ustawy Ukrainy "O wolności sumienia i organizacjach religijnych" Rada Najwyższa została przeniesiona do rozpatrzenia projektu ustawy z powodu upolitycznienia tej kwestii przez poszczególnych przedstawicieli organizacji religijnych (Переверзій В., 2007, s. 164). Jednak Komitet Rady Najwyższej do spraw kultury i duchowości otrzymał alternatywny projekt ustawy "O wolności religijnej i organizacjach religijnych", który zgodnie z Rozporządzeniem Rady Najwyższej Ukrainy miał być rozpatrywany jednocześnie z projektem rządowym. W związku z protestami organizacji religijnych rozpatrywanie projektów ustaw zostało przeniesione i ostatecznie Rada Najwyższa je odrzuciła. Wybrańcy ludowi zdecydowali, że "dokumenty te nie są odpowiednio przygotowane i dlatego powodują konflikt w Radzie Najwyższej i pewne napięcie w społeczeństwie" (Переверзій В., 2007, s. 165).

Przygotowanie nowej ustawy w zakresie stosunków publiczno-kościelnych rozpoczęło się w 2006 r. w tym celu powołano grupę roboczą do opracowania nowej wersji ustawy "o wolności sumienia i organizacjach religijnych", w skład której weszli przedstawiciele różnych organizacji pozarządowych. Jednak nowe prawo nie uzyskało aprobaty ze strony różnych sił politycznych i religijnych. W szczególności przedstawiciele poszczególnych kościołów przedstawili propozycję odroczenia terminu przedstawienia tego projektu do rozpatrzenia przez Radę Najwyższą "biorąc pod uwagę niekorzystną sytuację polityczną i upolitycznienie kwestii religijnych" (Переверзій В., 2007, s. 168).

W ten sposób Rada Najwyższa Ukrainy, poprzez Komitet profi-lowy i deputowanych ludowych Ukrainy, może znacząco wpływać na kształtowanie podstaw polityki religijnej i zapewniać kontrolę nad przestrzeganiem praw w sferze wolności sumienia i wyznania. Upolitycznienie środowiska religijnego utrudniało jednak proces stanowienia prawa, a treść projektów w regulacji stosunków państwo-kościelnych była niejednoznacznie odbierana przez ukraińskich polityków i organizacje religijne. Szereg ustaw, które rozważała Rada Najwyższa Ukrainy doprowadziły do nasilenia konfliktów i niepokoju społecznego.

Polityka religijna władzy ustawodawczej kształtowana jest na podstawie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Najważniejsze

przepisy określają, że władza w państwie zachowuje bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym. Relacje między państwem a kościołami, a także innymi związkami religijnymi opierają się na zasadach poszanowania ich autonomii, a także wzajemnej niezależności wszystkich w swojej sferze, a także interakcji dla dobra człowieka i dla dobra wspólnego (Konstytucja Польської Республіки, s. 19–20).

Główne koncepcje sfery religijnej określają artykuły 25 i 53 Konstytucji, treść preambuły oraz postanowienia aktu Konstytucyjnego, które mają rozszerzoną interpretację. Artykuł 25 ustanawia równość stosunków między państwem, kościołami i innymi stowarzyszeniami religijnymi. Powstają w oparciu o zapewnienie ich autonomii, niezależności i współpracy dla dobra człowieka. Władza nie interweniuje, zapewnia swobodę wypowiedzi w życiu publicznym. O stosunkach między państwem a kościołem katolickim decyduje jednak umowa międzynarodowa (konkordat) zawarta między Stolicą Apostolską a państwem polskim.

Tekst Konkordatu wskazuje, że państwo i kościół katolicki w Polsce są niezależne i autonomiczne. Kościół gwarantuje swobodne i publiczne wypełnianie swojej misji, prowadzenie swoich spraw w oparciu o normy prawa kanonicznego. Umowa z Watykanem potwierdza konstytucyjne zasady, na których opierają się stosunki publiczno-kościelne, a jednocześnie wprowadza szereg nowych przepisów, w tym uznanie za prawnie legalne małżeństw zawartych w kościołach, a także przekazanie kościołowi katolickiemu cmentarzy, które wcześniej były administrowane przez służby miejskie.

Artykuł 53 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej dotyczy kwestii religijnych, które gwarantują realizację prawa do wolności sumienia i religii. Wolność wyznania obejmuje wolność praktykowania religii według własnego wyboru, a także indywidualnie lub razem z innymi, do publicznego lub prywatnego odprawiania nabożeństw. Pojęcie wolności religijnej obejmuje możliwość korzystania ze świątyń i innych miejsc kultu, które mogą być budowane zgodnie z potrzebami wiernych, a także prawo ludzi do udzielania i otrzymywania pomocy od kościoła. Rodzice mają prawo zapewnić dzieciom edukację religijną i edukację zgodnie ze swoimi przekonaniami. W takim przypadku istnieje możliwość ograniczenia wolności religii

na podstawie prawa, jeśli jest to konieczne dla ochrony bezpieczeństwa państwa, jego ochrony, zapewnienia porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób (Конституція Польської Республіки s. 25–26).

Jednocześnie wskazuje się, że nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia lub nie uczestniczenia w obrzędach religijnych, a władze publiczne nie mają prawa zobowiązać obywateli do wyjaśniania swoich światopoglądów, przekonań religijnych lub przekonań. Tak więc z jednej strony stowarzyszenia są podmiotami wolności religijnej wraz z obywatelami, cudzoziemcami, repatriantami i dziećmi, z drugiej strony stowarzyszenia religijne są tworzone w celu zapewnienia wiernym prawa do praktykowania swojej religii zgodnie z wierzeniami oraz udzielania lub otrzymywania pomocy od kościoła (Конституція Польської Республіки s. 25–26).

Podstawowe podstawy, gwarancje, warunki i możliwości praktycznej realizacji praw i wolności człowieka, w tym prawa do wolności sumienia, znalazły odzwierciedlenie w artykułach sekcji drugiej "prawa, wolności i obowiązki człowieka i obywatela" Konstytucji Ukrainy. Artykuł 35 stwierdza: "Każdy ma prawo do wolności światopoglądu i wyznania. Prawo to obejmuje wolność praktykowania jakiegokolwiek religii lub nie praktykowania żadnej, swobodnego wysyłania samodzielnie lub zbiorowo kultów religijnych i obrzędów rytualnych, prowadzenia działalności religijnej. Korzystanie z tego prawa może być ograniczone przez prawo tylko w interesie ochrony porządku publicznego, zdrowia i moralności ludności lub ochrony praw i wolności innych ludzi. Kościół i organizacje religijne na Ukrainie są oddzielone od państwa, a szkoła od kościoła. Nikt nie może ustanowić wiążących przekonań i światopoglądów" (Конституція України).

Te przepisy konstytucyjne wyznaczają konkretne granice możliwej ingerencji prawnej państwa w działalność religijną, to znaczy tylko w interesie ochrony porządku publicznego, zdrowia i moralności ludności lub ochrony praw i wolności innych ludzi. Oznacza to, że osoby, które wyznają określoną religię, nie powinny zgłaszać państwu swojej przynależności do danej wspólnoty religijnej i tego, czy uczestniczą w jej życiu religijnym.

Wnioski i perspektywy dalszych badań. Rzeczpospolita Polska jest jednym z pierwszych krajów Europy Wschodniej, które

dokonały liberalnej i politycznej transformacji w sferze religijnej. Instytut parlamentaryzmu, przyjmując nowe demokratyczne normy w dziedzinie wyznania, zapewnił realizację polityki religijnej na zasadzie oddzielenia kościoła od państwa i równości organizacji religijnych wobec prawa. Rada Najwyższa Ukrainy, chociaż nie ma specjalnie określonych uprawnień konstytucyjnych w sferze religijno-kościelnej, ona, jej Komitet profilowy, deputowani ludowi Ukrainy są w stanie znacząco wpłynąć na kształtowanie podstaw stosunków państwowo-kościelnych i międzywyznaniowych, państwowej polityki religijnej, a Pełnomocnik Rady Najwyższej Ukrainy ds. praw człowieka zapewnia parlamentarną kontrolę przestrzegania praw w sferze wolności sumienia i wyznania.

LITERATURA

1. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstitucija-ukrayini-rozdil-iv>
2. Закон України "Про комітети Верховної Ради України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text>
3. Профільний комітет ВР рекомендує відхилити законопроект щодо військового капеланства. URL: https://risu.ua/profilniy-komitet-vr-rekomenduye-vidhiliti-zakonoproekt-shchodo-viyskovogo-kapelanstva_n65557
4. Dobrowolski M. Dwiuzbowość parlamentu jako zasada Konstytucji RP. *Państwo i Prawo*. 2000. № 4. S. 47–53.
5. Sarnecki P. Problem dwiuzbowości parlamentu. *Zagadnienia prawa parlamentarnego: materiały z XLVII Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2007. S. 142–143.
6. Dobrowolski M. Zasada dwiuzbowości parlamentu w polskim prawie konstytucyjnym. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2005. 304 s.
7. Сорока С. Механізми взаємодії Сенату Республіки Польща з Сеймом у процесі реалізації законодавчої функції. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Дніпро, 2010. Вип. 3 (6). URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03\(6\)/10ssvzrf.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10ssvzrf.pdf)
8. Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej / pod red. P. Sarneckiego. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2011. XXIV, 464 s.
9. Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. URL: <https://lexlege.pl/ustawa-o-gwarancjach-wolnosci-sumienia-i-wyznania/>
10. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

11. Переверзій В. Новий закон про свободу совісті – засіб подолання чи загострення релігійної напруги? *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 160–170.

12. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О. М., 2018. 82 с.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy. [Constitution of Ukraine], from: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-iv> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy "Pro komitety Verkhovnoi Rady Ukrainy". [Law of Ukraine "On Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine"], from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text> [in Ukrainian].

3. Profilnyi komitet VR rekomenduie vidkhylyty zakonoproekt shchodo viiskovoho kapelanstva. [The profile committee of the Verkhovna Rada recommends rejecting the draft law on military chaplaincy], from: https://risu.ua/profilnyi-komitet-vr-rekomenduye-vidhiliti-zakonoproekt-shchodoviiskovogo-kapelanstva_n65557 [in Ukrainian].

4. Dobrowolski, M. (2000). Dwuizbowość parlamentu jako zasada Konstytucji RP. [The bicameral nature of the parliament as a principle of the Constitution of the Republic of Poland] *Państwo i Prawo*, 4, 47–53 [in Polish].

5. Sarnecki, P. (2007). Problem dwuizbowości parlamentu. [The problem of bicameral parliament] *Zagadnienia prawa parlamentarnego: materiały z XLVII Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 142–143 [in Polish].

6. Dobrowolski, M. (2005). Zasada dwuizbowości parlamentu w polskim prawie konstytucyjnym. [The principle of bicameral parliament in Polish constitutional law] Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe [in Polish].

7. Soroka, S. (2010). Soroka S. Mekhanizmy vzaiemodii Senatu Respubliki Polshcha z Seimom u protsesi realizatsii zakonodavchoi funktsii. [Mechanisms of interaction between the Senate of the Republic of Poland and the Seimas in the process of implementing the legislative function]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriiaduvannia. Dnipro*, 3 (6), from: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03\(6\)/10ssvzrf.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10ssvzrf.pdf) [in Ukrainian].

8. Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej. [The constitutional law of the Republic of Poland] (2011). Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck [in Polish].

9. Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, [The Act on the guarantees of the freedom of conscience and religion] URL: <https://lexlege.pl/ustawa-o-gwarancjach-wolnosci-sumienia-i-wyznania/> [in Polish].

10. Zakon Ukrainy "Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii". [Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations"], from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> [in Ukrainian].

11. Pereverzii, V. (2007). Novyi zakon pro svobodu sovisti – zasib podolannia chy zahostrennia relihiinoi napruhy? [Is the new law on freedom of conscience a means of overcoming or exacerbating religious tension?]. *Politychnyi menedzhment*, 3, 160–170 [in Ukrainian].

12. Konstytutsiia Polskoi Respubliki. [Constitution of the Republic of Poland]. (2018). K.: Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

УДК 101.2

ФЕДОРОВА Ксенія – аспірантка кафедри філософії, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2, вул. Дворянська, м. Одеса, Україна, індекс 65000 (Kfyodorova2120@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6875-4704>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.12>

Бібліографічний опис статті: Федорова, К., (2022). Медіа-антропологічні стратегії: «дивовижні хмари» та «антропотехногенез». *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 45, 179–189, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.12>

МЕДІА-АНТРОПОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ: «ДИВОВИЖНІ ХМАРИ» ТА «АНТРОПОТЕХНОГЕНЕЗ»

Анотація. *Мета статті* полягає у висвітленні процесу «антропотехногенезу» та проєкту «дивовижних хмар»; у розкритті потенціалу медіа-антропологічної стратегії та в осмисленні рівня антропологічної рефлексії у цифрову епоху. **Методологічні засади.** *Продуктивним є метод історико-філософського аналізу, що дав змогу розкрити сутність процесу «антропотехногенезу» в концепціях А. Леруа-Гурана та Б. Стіглера, а також проєкту «дивовижних хмар» Д. Пітерса. При роботі з текстами загальнометодологічною основою були надбання історико-критичного й міждисциплінарного підходів, що дало змогу провести науковий аналіз першоджерел й застосувати теоретичні принципи соціо-гуманітарних дисциплін для комплексного дослідження. До того ж, були застосовані характерні методи підходу «археології медіа», що дозволило побудувати роботу через дослідження взаємодії технологій, мистецтва та науки для перегляду поняття медіа як частини взаємодіючих складних технічних та культурних систем. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше українською представлений аналіз проєкту «дивовижні хмари» медіаісторика*

та соціального теоретика Джона Дарема Пітерса. Простежений процес формування концепції «антропотехногенезу» в філософії А. Леруа-Гурана та Б. Стіглера як можливості знаходження нових форм людського при взаємодії з технологічними інструментами. **Висновки.** Розкрито сутність двох медіа-антропологічних стратегій, що дало змогу оцінити сучасний рівень антропологічної рефлексії. Окреслений дослідницький фокус, в якому розгортається процес «технологізації» людини та «олюднення» технологічних пристроїв. Медіа розглядаються як складові частини середовища, як інфраструктура, яка формує та підтримує людське існування. Пропонується міждисциплінарний підхід, в якому розглядається логіка співіснування людських та не-людських сутностей, та який дозволяє розширити горизонти класичних дослідницьких підходів і створити нові вектори для філософських роздумів.

Ключові слова: «дивовижні хмари», антропотехногенез, медіа-антропологічна стратегія, антропологічний вимір, Д. Пітерс, А. Леруа-Гуран, Б. Стіглер.

FEDOROVA Kseniia – Postgraduate Student at the Philosophy Department, Odesa Mechnikov National University, 2, Dvoryanska, Odesa, Ukraine, postal code 65000 (Kfyodorova2120@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6875-4704>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.12>

To cite this article: Fedorova, K., (2022). Media-antropolohichni stratehii: «dyvovyzhni khmary» ta «antropotekhnogenez» [Media-anthropological strategies: “marvelous clouds” and “anthropo(techno)genesis”]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia “Filosofiiia” – Human Studies. Series of “Philosophy”: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45, 179–189, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.12>*

MEDIA-ANTHROPOLOGICAL STRATEGIES: “MARVELOUS CLOUDS” AND “ANTHROPO(TECHNO)GENESIS”

Summary. *The purpose of the article is to highlight the process of “anthropo(techno)genesis” and the conception of “marvelous*

clouds”; to reveal the potential of media-anthropological strategy and to identify the level of anthropological reflection in the digital age. **Methodological** principles. Productive is a method of historical and philosophical analysis that allowed to comprehend the essence of the process of “anthropo(techno)genesis” in the philosophical conceptions of A. Leroi-Gourhan and B. Stiegler, as well as the project of “marvelous clouds” represented by J.D. Peters. During the scientific work with texts general methodological basis were acquisition of historical and critical and interdisciplinary approach, that envisage the analysis of original sources and the implementation of theoretical principles of socio-humanitarian disciplines for complex research. In addition, the specific methods of the “media archaeology” approach were applied, that enabled the research formation considering the study of the interaction of technology, art, and science with the aim to rethink the concept of media as part of complex technical and cultural systems. **Scientific novelty** confirms that for the first time in Ukrainian philosophical tradition the analysis of the conception of “marvelous clouds” presented by media historian and social theorist John Durham Peters is examined. The process of establishing the concept of “anthropo(techno)genesis” in the philosophy of A. Leroi-Gourhan and B. Stiegler is traced as the opportunity to figure out the new forms of the “human” when communicating with technological tools. **Conclusions.** The core ideas of two media-anthropological strategies were illustrated, that allowed to evaluate the level of anthropological reflection. With the general trajectory to define a human, the special research focus is demonstrated, in which the process of “technologization” of man and “humanization” of technology is unfolding. Media are explored as integral parts of the environment, as an infrastructure that shapes human existence. An interdisciplinary approach is asserted, that explicate the logic of the coexistence of human and non-human entities and provides expanding the horizons of conventional research approaches and creation new vectors for philosophical reflection.

Key words: “marvelous clouds”, anthropo(techno)genesis, media-anthropological strategy, anthropological dimension, J. Peters, A. Leroi-Gourhan, B. Stiegler.

Постановка проблеми. Поява нового матеріалізму на початку ХХІ століття дозволила медіадослідникам звернутися

до можливостей самих технологічних пристроїв, а не до текстуального чи політико-економічного аналізу, що лежать в основі конвенційних дослідницьких підходів гуманітарних та соціальних наук. Проте такі обставини не змусили їх ігнорувати, швидше дозволили сформувати інші стратегії з центральним акцентом на аналіз того, як речі працюють, з чого вони зроблені і яка їхня роль між не-людським і людським. У цій ситуації межі між гуманітарними та природничими науками стираються у пост-гуманітарній манері, розкриваючи при цьому важливість доквілля як медіа та медіа як пристроїв, що упорядковують світ. Звідси випливає виникнення цілого ряду стратегій і програм, які пропонують розгляд людини у його цілісності зі світом: як післядії геологічного середовища, епохи Антропоцена; у взаємозв'язку з технологічними об'єктами, за умови власного генезису їхнього розвитку. Подібні міждисциплінарні стрибки пропонують діяти з пост-некласичної позиції: комп'ювати гуманітарні науки, наукові установки та техніки та уникати дихотомії між ними, вимагати охоплення багатьох традиційних науково-дослідних дисциплін від філософії до нанофізики. Прикладом такої продуктивної взаємодії можуть бути концепції «антропотехногенезу» і «дивовижних хмар».

Так, **мета дослідження** полягає у висвітленні процесу «антропотехногенезу» у філософських концепціях А. Леруа-Гурана та Б. Стіглера, а також проєкту «дивовижних хмар» Д. Пітерса; у розкритті потенціалу медіа-антропологічної стратегії та осмисленні рівня антропологічної рефлексії у цифрову епоху.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До традиції, яка визнає право технологічних об'єктів на власний спосіб існування нарівні з людиною, належать канадські медіатеоретики Гарольд Інніс та Герберт Маршалл Маклуен, французькі філософи Андре Леруа-Гуран та Бруно Латур, та німецькі дослідники Мартін Гайдеггер та Фрідріх Кіттлер. Ці дослідники, не всі, з яких визнають «медіа» своєю центральною темою, сприймають їх не стільки як тексти, які треба проаналізувати, або аудиторію, з якою необхідно розмовляти, або індустрії з прибутком, скільки як історичні складові цивілізації чи навіть буття. Вони розглядають медіа як стратегію та тактику культури й суспільства, як

устрій та ремесло, за допомогою яких люди та речі, тварини та дані утримуються разом у часі та просторі. Концепцію «техногенезу» та «антропотехногенезу» досліджували французькі філософи ХХ-ХХІ століть: А. Леруа-Гуран розглядав процес «техногенезу» як процес сапієнтації; Ж. Сімондон писав про техніку як про спосіб присутності людини у світі та наділяв її власною онтологічністю; Б. Стіглер продовжував досліджувати процеси антропотехногенезу та критикував технологічну раціональність, підриваючи цим образ технічного розуму початку ХХ століття.

Основний матеріал. *«Настав час для філософії медіа. А філософія медіа потребує філософії природи»* (Peters, 2015, с. 10). Так розпочинає свою роботу «Чудові хмари: до філософії елементарних медіа» англійський теоретик медіа Джон Дарем Пітерс (2015). Він затверджує, що медіа є не просто засобами інформації, а й «органами порядку» («agencies of order») (Peters, 2015, с. 10). Під ефектом упорядкування автор має на увазі особливе становище медіа: окрім відправки повідомлень про діяльність людини в рамках екологічної та економічної систем, медіа також є *складовими частинами цих систем*. Насправді, його робота не претендує на роздуми про майбутнє або на дослідження того, як цифрові технології змінили культуру та суспільство, вона і не про екологічні кризи, які раз у раз вражають сучасний світ. Скоріш за все ця книга про філософію елементарних медіа – особливі елементи, які лежать в основі наших звичок та довілля, а також про уявлення афективних якостей самої природи, про які зазвичай забувають як про посередника в медіадослідженнях (Peters, 2015). Одиницями аналізу у Пітерса виступають класичні елементи повітря, землі, вогню та моря, а також аристотелівський ефір. Крізь великі екскурси в біологію, астрономію, геологію, кліматологію, поряд з міфологією, теологією та великою кількістю філософії, автор стирає межі між гуманітарними та природничими науками в постнекласичній манері та ставить питання про сутність медіа в міждисциплінарному коагуляті.

Одним із найцікавіших елементів книги виступає безпосередньо концепція хмар, яка є для Пітерса базисом для розробки категорій та проблем медіааналізу. Впродовж книги згадки про

хмари вкрай швидкоплинні, проте вже наприкінці п'ятого розділу Пітерс оформляє свої основні тези, спираючись на підхід французького мистецтвознавця Юбера Даміша (1972). У своїй знаковій роботі «Теорія хмари. Малюнок історії живопису» Даміш окреслює проблеми, пов'язані з історичними інтерпретаціями та традиціями уявлення хмар у мистецтві. Хмари постають скрутним елементом для зображення через свою швидкоплинну і динамічну природу, але головним чином через відсутність окресленої форми, що кидає виклик традиційній геометрії зображення епохи Ренесансу (Damisch, 1972). Даміш припускає, що хмари – це «тіла без поверхонь», що, як проникливо зауважує Пітерс, багато в чому передбачає концепт «тіло без органів» Делеза і Гваттарі (1969). Незважаючи на текучу динаміку хмар, на невиразність фіксації їх форми, на виклик правилам перспективи, сюжет хмар залишається одним з домінуючих в історії європейського мистецтва, що змушує історію мистецтва щоразу робити спроби включити таку хистку абстракцію. Пітерс пропонує знайти місце цьому підходу в теорії медіа.

Хмари в цьому відношенні стимулюють інновації в фіксації абстрактних процесів у загальному сенсі: *«Хмари були одними з перших абстрактних об'єктів, які були зображені, і в цьому вони є важливим кроком у передісторії засобів запису»* (Peters, 2015, с. 259). Насправді рухлива природа хмар викликала складності як для живопису, так й для фотографії. Перші спроби сфотографувати хмари не мали успіху, тому що вони були занадто мінливі, щоб їх можна було зняти, що згодом призвело до низки новацій у візуалізації та комп'ютерному моделюванні динаміки атмосфери. Фактично можна провести аналогію з тим, як динамізм довкілля веде до медіаінновацій. Для Пітерса хмари, як і загалом, довкілля є способом розкриття сутності людини у світі; він пропонує розглянути зазвичай непомітні елементи життя як інфраструктуру, яка формує та підтримує наше існування.

Окреме місце у системі Пітерса займає Інтернет як наймасштабніший засіб запису. Ми не будемо зупинятися на аналізі самого поняття, проте зафіксуємо основну тезу: Інтернет – це «машина, яка документує» (Peters, 2015, с. 301), що спричиняє великі екзистенційні наслідки та пропонує унікальну антропологічну

ситуацію. У той час, як тварини проносять історію свого виду в генах, людина зберігає її також у зовнішніх носіях, що відсилає до «екстеріоризації», важливого поняття для концепції «антропотехногенезу», яка буде представлена пізніше.

У самій роботі «Дивовижні хмари» неодноразово зустрічаються посилання до теорії медіа Г. Маклуена (1964). Його праця «Розуміння медіа: зовнішні розширення людини» переглядає твердження про те, що медіа є лише технічними інструментами передачі повідомлення, тепер вони мисляться як символічний жест, цінний сам по собі; як повноцінний творець довкілля. Маклуен розумів медіа вкрай широко і по-різному – від доріг, громадян і грошей до типових медіа-кандидатів двадцятого століття, якими були реклама, фільми та телефони. Обидва ці кроки – *онтологізація та плюралізація медіа* – роблять філософа напрочуд актуальним в епоху цифрових технологій.

Важливим пунктом для Маклуена є ідея про можливість медіа розширювати людину: медіа «розширює назвні» органи почуттів людини, при цьому стаючи її продовженням. Технологічну стадію розвитку суспільства філософ називає фінальною стадією розширення людини, стадією *«технологічної симуляції свідомості, коли творчий процес пізнання буде колективно і корпоративно розширений до масштабів всього людського суспільства приблизно так само, як раніше завдяки різним засобам комунікації були розширені назвні наші почуття та наші нерви»* (McLuhan, 1964, с. 26). М. Маклуен підкреслює різницю між колишніми засобами комунікації та сучасними – розширення людини, викликані технологіями, зачіпають вже не почуття і нерви, а свідомість людини, її інтелект, маючи на увазі, подолання межі простору та часу. І це *«залучає нас у життя всього людства і вживлює в нас весь людський рід, ми змушені брати участь у наслідках кожної своєї дії»* (McLuhan, 1964, с. 26). Приймаючи позицію, що медіа – це технічні об'єкти, які розширюють людський організм, при цьому відтворюють або посилюють тілесні та розумові здібності, Маклуен розмірковує із позиції технологічного детермінізму.

У цифрову епоху теза Маклуена *«медіа є повідомлення»* набуває ще однієї форми: *«користувач – це повідомлення»*. Інформація користувача стає змістом цифрового носія, а його

дані адаптуються та використовуються власниками цифрових носіїв у комерційних цілях для регулювання інтересів та бажань самого користувача. Процес присвоєння даних відбувається непомітно: ефекти цифрових медіа невідчутні, як присвоєння даних користувача, адже часто людина не здогадується про цей процес. Окрім того, що відвідувач інтернет-сайту стає користувачем сайту, сам *сайт стає користувачем відвідувача* (user of the visitor). Нарешті, встановлюється інший порядок причин і наслідків, коли наслідок використання користувачами веб-сайту стає причиною використання веб-сайтом даних відвідувачів (visitors) і, зрештою, користувачів (users) (Logan, 2019). Нова ситуація дозволяє говорити не просто про розширення людини за рахунок цифрових медіа, а також про *розширення цифрових медіа за допомогою людини*.

Якщо робота «Розуміння медіа» Маклуена торкається розширення людини та її можливостей за допомогою медіа, то монументальна двотомна праця французького палеоантрополога Андре Леруа-Гурана «Le geste et la parole» представила історію людського становлення за допомогою мови та інструментів. Ми не випадково розпочали дослідження із зовсім нової роботи Пітерса, яка головним чином ґрунтується на обох вищезгаданих роботах, передбачаючи новий антропологічний вимір суб'єкта. Згідно з Пітерсом, дві книги до певної міри мають надприродну подібність: в «Розуміння медіа» технології розглядалися як розширені органи тіла; тоді як у «Жест та слово» органи тіла осмислюються як розширені технології (Peters, 2015).

Для Леруа-Гурана еволюційна історія людського тіла невіддільна від мови та технологій. Звичне розуміння техніки як зовнішнього розширення людини Леруа-Гуран ускладнює: *техніка є чинником біологічного виміру людства*. Технічні об'єкти не завершують еволюційний процес людства і не надають зовнішнього впливу, навпаки – *вони вбудовані у становлення людського образу*. Техніка перебуває у формі «чисто зоологічного факту» (Leoi-Gourhan, 1964, с. 106) і перехід від зоологічної стадії до соціологічної пов'язаний з тим, що техніка звільняється від зв'язків з організмом та набуває власної форми існування. Такі мутації супроводжуються біологічними еволюційними явищами: створенням знарядь праці або встановленням соціальних

груп (Leoi-Gourhan, 1964). Еволюційні процеси відбуваються як на біологічному рівні, так й у світі речей: технічні об'єкти й люди винаходять одне одного, що є основою подолання дуалізму матеріального і нематеріального. При цьому техніка, яка «звільняється», не перетворюється на зовнішній протез, а залишається пов'язаною з тілом: рука «звільняється» від тіла, тим самим розвиваються рухи предметної дії, далі створюється відношення рука-об'єкт. Так, поняття «звільнення», «екстеріоризація» (як біологічне проживання поза нашого тіла) стає у концепції Леруа-Гурана одним з ключових.

Концепція «екстеріоризації» стала значним внеском французького антрополога у філософію техніки і була розвинена згодом Жаком Дерріда в його «Граматології», що пізніше вплинуло на теорію техніки Бернара Стіглера. Спираючись на положення Леруа-Гурана про техногенез як процес сапієнтації, і про техніку як спосіб присутності людини у світі, а також надаючи техніці власну онтологічність слідом за Ж. Сімондоном, сучасний філософ Бернар Стіглер продовжує досліджувати процеси антропотехногенезу. Критично налаштований проти технологічної раціональності, філософ активно говорив про проблему людина-техніка у своєму проєкті – *Ars Industrialis*, що є спробою створити нову колективність на основі переосмислення сучасних цифрових технологій. Зокрема, цей проєкт пропонує свій словник термінів, що розкриває характер становища технологій у світі. Зупинимось на одному з понять – «епіфілогенез», яке докладно було описано Стіглером у роботі «Техніка і час» (Stiegler, 1994).

«Епіфілогенез» (*Epihylogénèse*) – це неологізм Стіглера, який походить від двох термінів: філогенез та епігенез. Філогенез – це генезис виду (чи, у загальному сенсі, типу). Під епігенезом сьогодні розуміють усі фактори індивідуального розвитку (онтогенезу), які не є генетичними (*Ars Industrialis*). Отже, епіфілогенез – це тип людської еволюції «після» філогенезу; означає не генетичний розвиток, властивий людині; *технічна екстеріоризація, яка переслідує життя засобами, відмінними від життя*. Стіглер виходить з позиції, що до еволюційних змін людства наводять наслідки еволюції пристроїв фіксації (техніки). Виходячи з цього положення, можна розмірковувати про людство, згідно з логікою типів господарства, (аграрне,

індустріальне, інформаційне і т.д). Епіфілогенез супроводжується трьома видами пам'яті: генетична (*la mémoire germinale ou génétique*), епігенетична (*la mémoire somatique ou épigénétique*), епіфілогенетична (*la mémoire épihylogénétique*). Останній вид є специфічним для людства, і характеризується епіфілогенетичним середовищем, тобто складається з технічних об'єктів, що виконують роль опор двом іншим видам пам'яті. Отже, епіфілогенез передбачає генезис штучної пам'яті (від найпростіших знарядь праці до комп'ютерів): пам'ять виноситься за межі тіла (екстеріоризується) і втілюється в технічних об'єктах різного рівня складності (Stiegler, 1994).

Висновки. Пошуки нової суб'єктної перспективи у цифрову добу реалізуються реконструкцією статусу техніки та становища людини у світі. У гуманітарній науково-дослідницькій області знаходять своє місце нові конвергентні феномени – медіа-антропологічні стратегії, які утверджують важливість довкілля як медіа та медіа як особливих органів упорядкування світу; вони розгортають антропологічну ситуацію, у якій техніка виступає чинником біологічного виміру людства, яка вбудована у процес становлення людини.

Середовище з усіма технологічними інструментами є способом розкриття людини в системі світу. Таке антропологічне становище унікальне тим, що завдяки затвердженню онтологізації та плюралізації технологічних пристроїв й розгляду людини з позиції навколишнього середовища, його біогеофізичного виміру існування, людина випадає з затвердженого природного порядку і знаходить можливість осмислення свого потенціалу. У той же час, філософське розуміння природи і техніки як не просто вписаних у систему людського світу, а рівних не-людських сутностей дозволяє розширити горизонти класичних дослідницьких підходів і створити нові вектори для роздумів у рамках традиційно встановлених способів аналізу в соціогуманітарному знанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ars Industrialis. *Épihylogénèse*. URL: <https://arsindustrialis.org/vocabulaire-epiphylogenese-les-trois-memoires> (дата звернення: 27.10.2022).
2. Damisch H. (1972). *Théorie du nuage : Pour une histoire de la peinture*. Seuil : Paris.

3. Deleuze G. (1969). *The Logic of Sens*. Columbia University Press, New York.
4. Leroi-Gourhan A. (1964). *Le geste et la parole. Tome I: Technique et langage*. Albin Michel: Paris.
5. Lindberg S. (2019). *Being with Technique—Technique as being-with: The technological communities of Gilbert Simondon*. Cham: Springer, Continental Philosophy Review.
6. Logan R.K. (2019). *Understanding Humans: The Extensions of Digital Media*. University of Toronto: Toronto, Canada.
7. McLuhan M. (1964). *Understanding Media*; McGraw Hill: New York, NY, USA.
8. McLuhan M. (1967). Interview. In *McLuhan, Hot & Cool*; Gerald, E.S., Ed.; Dial Press: New York, NY, USA.
9. Peters J.D. (2015). *The Marvelous clouds. Toward a Philosophy of Elemental Media*. The University of Chicago Press: London.
10. Stiegler B. (1994). *La technique et le temps, I. La faute d'Épiméthée*. Paris: Galilée.

REFERENCES

1. Ars Industrialis. *Epiphylogénèse*. [Epiphylogénèse.] URL: <https://arsindustrialis.org/vocabulaire-epiphylogenese-les-trois-memoires> (дата звернення: 27.10.2022). [in French]
2. Damisch, H. (1972). *Théorie du nuage : Pour une histoire de la peinture*. [A Theory of Cloud: Toward a History of Painting]. Paris: Seuil. 336 p. [in French]
3. Deleuze, G. (1969). *The Logic of Sens*. New York: Columbia University Press. 393 p.
4. Leroi-Gourhan, A. (1964). *Le geste et la parole. Tome I: Technique et langage*. [Gesture and Speech]. Albin Michel: Paris. 325 p. [in French]
5. Lindberg, S. (2019). *Being with Technique—Technique as being-with: The technological communities of Gilbert Simondon*. Cham: Springer, Continental Philosophy Review. 299-310 pp.
6. Logan, R.K. (2019). *Understanding Humans: The Extensions of Digital Media*. Toronto: University of Toronto. 304-322 p.
7. McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw Hill. 318 p.
8. McLuhan, M. (1967). Interview. In *McLuhan, Hot & Cool*. New York: Dial Press. 25-37 pp.
9. Peters, J.D. (2015). *The Marvelous clouds. Toward a Philosophy of Elemental Media*. London: The University of Chicago Press. 419 p.
10. Stiegler, B. (1994). *La technique et le temps*. [Technics and Time]. Paris: Galilée. 329 p. [in French]

УДК 1(08):165.742:177.72

ТКАЧЕНКО Олександр – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (tkachenkoaleksandr1928@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.13>

Бібліографічний опис статі: Ткаченко, О., (2022). В пошуках зникаючої людяності. (Рецензія на наукове видання: Гуманізм. Людина. Людяність : Матеріали XXXI-х Міжнародних людинознавчих філософських читань / Ред. колегія: В.С. Возняк (головний редактор) та інш. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. 227 с.). *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 45, 190–198, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.13>*

TKACHENKO Olexsandr – Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor at the Philosophy Department named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (tkachenkoaleksandr1928@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.13>

To cite this article: Tkachenko, O., (2022). V poshukakh znykaiuchoi liudianosti. [In search of disappearing humanity]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii «Filosofia» – Human Studies. Series of «Philosophy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45, 190–198, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.13>*

В ПОШУКАХ ЗНИКАЮЧОЇ ЛЮДЯНОСТІ
(Рецензія на наукове видання: Гуманізм. Людина.
Людяність : Матеріали XXXI-х Міжнародних
людинознавчих філософських читань / Ред. колегія:
В.С. Возняк (головний редактор) та інші. Дрогобич :
Редакційно-видавничий відділ ДДПУ
імені Івана Франка, 2022. 227 с.)

На сучасних роздоріжжях людської історії розмови про людяність, про основи людської моральності часто залишаються не почутими і звучать деколи непереконливо. «Людяність нині не в пошані, – пише М.В. Кашуба, – особливо в суспільстві, де панує егоїзм, нетерпимість і нетолерантність, “людяна людина” виглядає ледь не “білою вороною”, виділяється з маси, наче інопланетянин, який випадково заблукав серед сучасних земель» (с. 186).

Сьогодні втрату людяності і, отже, лицемірність розмов про неї ми відчуваємо в контексті трагічних подій в Україні, коли, за словами В.Л. Петрушенка «людяність зламана і відкинута жакливими діями та нелюдяними настроями великої кількості населення цілої держави РФ» (с. 6).

Не випадково у рецензованому збірнику часто зустрічаються поняття «зникаюча людяність», «недолюдність», «нелюдність», «недоброта», «обезлюднення», «дегуманізація» як домінуючі ознаки людської історії. Як Діоген, прогулюючись в Афінах в сонячний день з ліхтарем, голосно волав: «Шукаю людину!», так і сучасна людина, вдивляючись в себе та історію людства розгублено та з сумом запитує «Чому так мало людяності?».

Чи актуальною є тема людяності? Чи залишається в людській доброти можливість відродитися та вкоренитися в теперішньому «недоброму» світі? Разом із авторами збірника «Людина. Гуманізм. Людяність» відповідаємо: Без сумніву, так!

Сьогодні, як ніколи, ми відчуваємо гостру нестачу живої духовності, посильної кожному. В умовах глобальної недоброти катастрофічно не вистачає мислення «з добра» (В.А. Малахов) та мужності залишатися людяним.

І як би не маскувалася брехня за словами «людяність», «любов», «духовність», «совість», але без них все неминуче буде обернутися неправдою. Доброта може накликати на нас неприємності, може обернутися розчаруванням, приниженням, невіджалуваними моральними втратами – суть в тому, що без її часточки людина, якщо хоче залишатися людяною, обійтися не може.

Цінним є те, що рецензовані матеріали – це не марні слова, не безпредметне блукання, а власний духовний досвід більшості авторів і прагнення думкою освітлювати та переображати життя.

Тематичне поле збірника охоплює найважливіші «сміслові центри» змісту категорії «людяність»: релігійні, етичні, онтологічні, соціальні, екзистенціальні, художньо-естетичні та філософсько-педагогічні виміри.

А значить і спроби досягнути багатогранність людського ества, яке, на думку В.Л. Петрушенка, «настільки є неозорим, що імператив людяного відношення за даним правилом («золотим правилом» моралі – О.Т.) починає розмиватись, втрачати чіткість та зникати» (с. 4). Зокрема, він звертає увагу на особливості людини, які можуть породжувати прояви людяності і одночасно не рятувати нас від втрати людяності. Мовиться про крихкість, слабкість та обмеженість людини; прояви величі та могутності людини; заклик та відгук людини на можливий заклик. Разом з В.Г. Табачковським (2005) додамо до цього і такі вияви людської «першосутності» як неусувану відкритість людини як щодо позитивних, так і негативних можливостей; сутнісне розмаїття людини та світу людини; «ендотимні» підвалини людського ества; надмірну афективність та відсутність високорозвинутих і достатніх інстинктивних механізмів гальмування, які б перешкоджали самознищенню даного виду. А Каріна Крагель припускає, що людина є також доволі егоїстичним персонажем. Бо ж першочерговим завданням для неї є зберегти саму себе та забезпечити від негативних атак, впливів (с. 147).

Мабуть, саме тому, наголошує Мар'яна Галуцка, так важко дати визначення людяності і вписати її хоч в якусь систему чи шкалу людської дії, бо як тільки, ми це робимо, то залишається одна лиш форма, а сам зміст одразу ж випаровується (с. 72). Отже, підсумовує В.Л. Петрушенко «нам є за що любити ближнього та дальнього свого, проте варто щось робити ще й для

того, щоб людяність не зникала серед мотлоху нашої стурбованості моментом, наших психологічних схильностей, серед тих властивостей нашої душі, які можна вважати безумовно негативними» (с. 6).

Звертаючи нашу увагу на тому, що людяність є багатолікою, В.А. Малахов зосереджується на її *морально-онтологічному* смисловому максимумі, на тому дійсно важливому для життя, що ми можемо знайти в цьому понятті. Актуальними залишаються роздуми В. Малахова про доброту, практику доброти, яка постає свого роду «екзистенційним перевалом, який відкриває для нас сьогодні... шлях до духовного оновлення» (с. 15). Саме доброта є осередком людяності, конкретним людським «буттям-для-іншого» (Левінас). Вона не просто цінність як і сама людяність, а наша відповідь на певний поклик. Про який поклик говорить В.А. Малахов? Ми вже писали (Ткаченко, 2022), що Віктор Аронович переконаний, що в земному житті завжди присутнє те, що зверху «оповиває людське життя, те, що являється в тиші та легких дотиках, те, що звертається до нас. Людське в людині великою мірою пов'язане з цим подихом, цим зверненням зверху» (Ткаченко, 2022, с. 293).

І яким би антигуманним не був світ, якою б нищою не ставала людина, вона онтологічно покликана бути доброю, милосердною, люблячою. В. А. Малахов переконаний, що у доброти, а значить і людяності є шанс залишатися в цьому непростому, «розхристаному» світі. Адже, «доброта людська по самій своїй суті соромлива, вона вся в нюансах, в півтонах, вона мерехтить і дихає в сукупності конкретних подій, практик, які до снаги кожному – тож у неї є шанс. В континуумі відносин між людьми та міжнародних зв'язків будь-який прояв доброти має свій сенс, будь-яка її «іскра» додає світла. Ніщо, направлене до добра, не зникає безслідно» (с. 19).

Отже, людяність це – світлоносна творчість життя як вихід із себе до Іншого, радість та скорбота про Іншого, допомога Іншому, думка про Іншого, милосердя та любов до Іншого (Ткаченко, 2022, с. 297).

Згідно В.С. Возняка, людяність є тим, що лежало в основі людського буття і саме вона і продовжує породжувати – у буквальному та точному сенсі слова – власне людське в людині

(с. 38). Мовиться про *онтологічний* статус категорії «людяність» та її глибинний зв'язок із логікою *всеєдності*, сенс якої є глибоко метафізичним. Усім своїм життям, самою своєю суб'єктивністю, душею, духом і тілом ми вже вплетені в тканину загальної справи. І такою загальною справою, згідно В.С. Возняка є культура, яка становить субстанцію людяності і в цьому сенсі і є сама людяність. Саме всеєдність є початком людяності, яка безпосередньо пов'язана із *метафізикою свободи*. (с. 43). Тільки свобідна людина несе відповідальність за свої вчинки, за свою долю і є в буквальному сенсі Людиною, а не рабом.

Отже, підсумовує В.С. Возняк об'єктивним підґрунтям людяності є присутність людства у людині, реальна конкретизація загального в окремому, а суб'єктивним – міра мого відчуття, переживання та усвідомлення цієї присутності інших (людства) у мені (с. 43).

Пригадується епіграф до роману Е. Хемінгуея «По кому подзвін»: «Немає людини, яка була б як Острів, сама по собі, кожна людина є частиною Материка, частиною Суші; і якщо хвилиною знесе в море берегову Скелю, менше стане Європа, і так само, якщо змиє край мису або зруйнує Замок твій або друга твого; смерть кожної людини зменшує і мене, бо я єдиний з усім людством, а тому не питай, по кому подзвін: він дзвонить по тобі» (Хемінгуей, 1981).

Коли ж «самість» людини, яка породжена всеєдністю, застерігає В.С. Возняк, забуває про свою зрідненість із всезагальним, «протиставляє себе іншим “самостям” і всеєдності буття, вважаючи *саму себе мірилом істини*, будучи цілком стурбована пошуками “свого”, – тоді у світ *приходить зло*» (с. 41).

Справді, чому трагедії *розлюднення* (голодомор та інш. форми насильства) не залишилися в минулому, а відбуваються тут і зараз? Чому через всю історію цивілізацій точиться боротьба між «своїми» та «чужими»?

Щоразу, коли ми перестаємо бачити в інших людях людей, то стаємо фанатиками, безликою юрбою, випалюємо будь-яку іншу думку, будь-яку іншу свободу. Саме *гносеологічний* аспект людяності, наголошує Сергій Симоненко пов'язаний з проблемою *розуміння іншого* – «розуміння як пізнавального, так і екзистенційного – розуміння становища *іншого*, його долі, що веде до

здатності поставити себе на місце іншого» (с. 154).

Часто за ненавістю до іншого приховується *страх*, що тебе можуть скривдити, розтоптати. Людство буквально потопає в різноманітних фобіях: етно-, ксено-, мігранто-, аллодоксо-, геронто-, гомо-фобіях та інш. На темі страху як провідному мотиві людської діяльності акцентує увагу В.А. Малахов. Використовуючи концепцію евристики страху Х. Йонаса, він наголошує на тому, що вона може поєднати держави навколо проблеми виживання людства і збереження життя на Землі. Але, на жаль, сліпа логіка страху постійно перемагає і людство знову – в ХХІ ст. – застрягло на рівні хаотичної «війни всіх проти всіх». Одна із головних причин такого стану – відсутність всезагальної ціннісної основи, яка уможливило б довіру, терпимість, порозуміння між різними суспільними суб'єктами. Ознакою нашого часу є криза довіри, яка уражає різноманітні сфери взаємовідносин між людьми.

Необхідним в наближенні розуміння людяності є актуалізація питання стосовно виявлення та окреслення специфіки термінів людяність та гуманізм. Деякі автори ототожнюють ці терміни, проте, на думку О.П. Петрушенко, повинна бути виявлена та окреслена специфіка кожного з них. На розрізненні понять людяний і людський, гуманний і гуманістичний акцентує увагу В. В. Лімонченко. Посилаючись на Мартіна Гайдеггера, який запропонував варіації того, що властиве гуманізму, взятому як гранично мінливу природу людини, вона наголошує, що під своїм ім'ям гуманізм був продуманий в епоху Римської республіки – як протилежність «людини людяної» «людині варварській» (с. 79). А В. А. Малахов відзначає трагічний псевдоморфоз гуманізму, який насправді може бути як завгодно нелюдським, тоді як реальна людяність здатна виходити далеко за межі власне гуманістичного світогляду.

Ми хотіли б звернути увагу на ще одне болісне для багатьох із нас питання, пов'язане з феноменом людяності, яке актуалізується в збірнику. Як, зберігаючи свою людяність, вмістити страждання інших людей? Зрозуміло, наголошує В.А. Малахов, існує принциповий рубіж між жалем до людей, який пронизує душу і безпосередньою утягненістю в справи, долі і, далі, в помилки, а деколи і злочини цих достойних жалю людей. Проблема в тому,

що зберегти цей рубіж саме людині добрий дуже не просто.

У рецензованому збірнику автори актуалізують проблему втрати людяності в сучасному глобальному просторі, ознаками якого є прагматизм, цифровізація, різні форми відчуження та криза свідомості. «Що відбувається в сучасному світі: інтелектуалізація чи дебілізація населення?» – категорично ставить запитання Н.В. Шелковая (с. 102). Нам імпонує одна з її відповідей про те, що людина *забула себе*, забула свою Бого-подібність, свою вертикаль (с. 104). Без сумніву, однією з головних причин втрати людиною себе, розлюднення є інформаційний простір, новітні Ні-Нуме (високі соціогуманітарні) технології, глобальне маніпулювання свідомістю, що призводить до знищення власної ідентичності і поступовому перетворенню її на «юзера», віртуальну людину, Ні-Tech homo (с. 105).

На антропологічних викликах нано-, біо-, іфо-, когно-технологій (НБІК) зосереджує увагу О.О. Хамідов (с. 106–145). Людське буття неможливе без вироблення і застосування технологій. І самі по собі технології, як правило, нейтральні по відношенню до добра і зла. Але, на жаль, нові технології створюють не тільки нові можливості, але і нові ризики. Це може виглядати як отримання необмеженої свободи, реалізацію творчого потенціалу. Але цифрова людина однозначно не може одного – уникнути цифрового впливу! Казахський філософ занепокоєний тим, що на зміну сердечному спогляданню, люблячому серцю, одухотвореній раціональності – живим людським стосункам – прийде, за словами Е. Девіса, холодна матриця духу: мерехтлива, абстрактна, яка представляє собою більше код, чим тілесно-душевну реальність, яка схильна поділяти світ на пустоту, порох і інформацію (с. 121).

Критичний аналіз прогресу конвергентних технологій та ймовірних модусів майбутньої людини О.О. Хамітова, актуалізує *філософсько-педагогічні виміри людяності*. На жаль, зауважує Сергій Возняк, «сучасна система освіти в Україні аж ніяк не може бути названа “способом творення людяності”». Більш за те: вона реально знелюдніє тих, хто навчається і тих, хто вчить» (с. 210).

Чому сучасні суспільства, маючи захист від тенденцій розлюднення в системі освіти ігнорують можливість розвивати здатності людини визначати свої вчинки присутністю інших

(людства) в собі?; допомагати самовизначатися людством (іншими), самовизначатися тим, що реально може зберегти в людині людське?

Причин такого стану – багато. Серед найістотніших С.С. Возняк виокремлює дві: по-перше, система освіти у своїй інституціонізованій формі так чи інакше орієнтується на так зване «соціальне замовлення»; по-друге, система освіти відверто нехтує гуманітарною складовою і, зокрема, здобутками високої філософської класики, а тому «приречена користуватись поверхневим мисленням, навіть не відаючи про дійсну культуру мислення» (с. 210). Також Віталій Пономаренко у статті «Діалектика «людяності» у контексті шкільної освіти» звертає увагу на те, що сучасна школа перетворила загальнолюдські досягнення – знання, в схоластичні вчення, стала місцем перебування дітей, а вчителів зробила агітаторами вихолощених знань та наглядачів даних закладів. В таких антилюдяних умовах, на думку В. Пономаренка, дитяча психіка або ламається, або починає ламати все навкруги. Не даремно, вчителі констатують, що діти все частіше проявляють жорстокість до свого оточення (с. 215).

Підсумовуючи зазначимо, що наша позиція в розумінні людяності глибоко християнська. *Людяність – це міра відкритості людської душі до Бога.* Справжня людяність – це онтологічно-буттєвий та ціннісно-свобідний зв'язок людини з Богом; це дарована Богом богоподібність, яка сприймається і реалізується людиною в свободі, любові, а не просто профанний гуманізм (с. 89). «Все, що поза цієї міри, все, що є меншим цього не є градусом людським, достойним Людини, – стверджував митрополит Антоній Сурожський. – Але для цього ми повині прийняти виклик, подивитись йому (Богу – О.Т.) в обличчя, на початок – зустрітись віч-на-віч із самим собою, досягнути бажаного рівня спокою та гармонії і діяти з середини цієї гармонії, – або світити навколо себе, тому що ми покликані бути світлом світу» (Сурожський, 2014). Проте легких шляхів до людяності не буває. Дуже важко залишатися смиренним і мужнім в збереженні світла людяності за будь-яких нелюдських умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Суроожский Антоний, митрополит. Стояние христианское. 2014. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Antonij_Surozhskij/ljubov-vsepobezhdajushhaja/6_3
2. Табачковський В.Г. Проблеми педагогіки у світлі сучасної антропології Філософія освіти. 2005. № 1. С. 135–147.
3. Ткаченко О. Людяність як міра відкритості людської душі до Бога. Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», 2022. № 44, 291–299, doi:<https://doi.org/10.24919/2522-4700.44.19>
4. Хемінгвей Е. По кому подзвін: Твори у 4 т. / пер. с англ. Мар Пінчевський. Київ : Дніпро, 1981. Т. 3. 663 с.

REFERENCES

1. Surozhskij, Antonij. Mitropolit. (2014). Stojanie hristianskoe. [Standing Christian]. Retrieved January 10, 2022: https://azbyka.ru/otechnik/Antonij_Surozhskij/ljubov-vsepobezhdajushhaja/6_3 [in Russian].
2. Tabachkovskiy, V.H. (2005). Problemy pedahohiky u svitli suchasnoi antropologii [Problems of pedagogy in the light of modern anthropology]. *Filosofia osvity – Philosophy of education*. № 1. 135–147. [in Ukrainian].
3. Tkachenko, O. (2022). Liudianist yak mira vidkrytosti liudskoi dushi do Boha [Humannes as a measure of openness of the human soul to God]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filosofia» – Human Studies. Series of «Philosophy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 44, 291–299, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.44.1> [in Ukrainian].
4. Kheminhuei, E. (1981). Po komu podzvin: Tvory v 4 t. [Whom to call] /per. s anhl. Mar Pinchevskiy. Kyiv : Dnipro, 1981. T. 3. [in Ukrainian].

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ЛЮДИНОЗНАВЧІ СТУДІЇ

**Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

Серія «Філософія». Випуск 45

Головний редактор *Валентина Бодак*

Технічний редактор *Ольга Лужецька*

Коректор *Наталія Славгородська*

Формат 60×84/16. Гарнітура Times New Roman.
Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,63.
Замов. № 0123/001. Наклад 50 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

HUMAN STUDIES

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

Series of «Philosophy». Issue 45

Production Editor *Valentyna Bodak*

Technical Editor *Olha Luzhetska*

Corrector *Natalia Slavohorodska*

Format 60×84/16. Times New Roman Font.
Digital printing. Conventional printed sheet 11,63.
Order № 0123/001. Edition of 50 copies.

Publishing House “Helvetica”
65101, Odessa, 6/1, Inglezi St.
Phone +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 7623 as of 22.06.2022